

Головний редактор:

Клименко А. П.,

ректор Чорноморського національного університету імені Петра Могили, д.т.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, Президент Асоціації університетів України

Заступники головного редактора:

Федоренко В. Г.,

д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН

Смелянов В. М.,

д.держ.упр., професор, директор Інституту державного управління Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Норд Г. А.,

к. е. н., професор, професор кафедри фінансів і кредиту Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Відповідальний секретар:

Кучеренко Г. Б.

Члени редакційної колегії:

Антонова А. В., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Бакуменко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління

Бистряков І. К., д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»

Великий Ю. В., д.е.н., професор кафедри обліку і аудиту Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Гайдуцький І. П., к.е.н., науковий співробітник науково-дослідної лабораторії менеджменту ФММ НТУУ «КПІ»

Горлачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Дацій Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії муніципального управління

Дацій О. І., д.е.н., професор, заслужений працівник освіти України

Денисенко М. П., д.е.н., професор, професор кафедри Київського національного університету технологій та дизайну

Анджей Стельмах, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних систем Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)

Тадеуш Валлас, доктор політичних наук, професор, декан факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)

Джерзі Бабяк, доктор політичних наук, професор, заступник декану факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)

Івашова Л. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії митної служби України

Кальниш Ю. Г., д.держ.упр., с.н.с., професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при президенті України

Коваль Г. В., д.держ.упр., завідувач кафедри, професор кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Кузменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Курашвілі А. А., д.е.н., професор факультету Бізнестехнологій, Грузинський технічний університет (Тбілісі, Грузія), Академік і Віце-Президент Міжнародної Академії соціально-економічних наук, Міжнародної Академії політичного менеджменту, Міжнародної Академії Юридичних наук, дійсний член Нью-Йоркської Академії наук

Плеханов Д. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри державної служби Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавського університету економіки та торгівлі

Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпровського державного аграрного університету

Сорока С. В., д.держ.упр., професор кафедри місцевого самоврядування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України

Федоренко С. В., доцент кафедри інформаційних систем і технологій ІПК ДСЗУ, академік академії будівництва України, к.т.н., доцент

Чорна А. О., д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів оподаткування і підприємництва Вінницького інституту конструювання одягу та підприємництва

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 19 жовтень 2019 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.

Виходить 2 рази на місяць.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ

(наказ Міністерства освіти і науки України № 747 від 13.07.2015)

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

Чорноморський національний університет імені Петра Могили, ТОВ "ДКС Центр"

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського національного університету імені Петра Могили 17.10.19 р.

Підписано до друку 17.10.19 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 14,5.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 1710/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2018

Головний редактор:

Клименко А. П.,
ректор Чорноморського національного
університету імені Петра Могили, д.т.н.,
професор, Заслужений діяч науки і
техніки України, Президент Асоціації
університетів України

Заступники головного редактора:

Федоренко В. Г.,
д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки
України, академік УАН
Ємельянов В. М.,
д.держ.упр., професор, директор Інституту держав-
ного управління Чорноморського національного
університету імені Петра Могили
Бистряков І. К.,
д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут
економіки природокористування та сталого роз-
витку НАН України»

Відповідальний секретар:

Кучеренко Г. Б.

Члени редакційної колегії:

Антонова А. В., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри обліку
і аудиту Чорноморського національного університету імені Пет-
ра Могили
Антонов А. В., д.держ.упр., доцент кафедри соціальної роботи,
управління і педагогіки Чорноморського національного універ-
ситету імені Петра Могили
Бакуменко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової
роботи Академії муніципального управління
Беглиця В. П., д.держ.упр., доцент, проректор з наукової роботи
Чорноморського національного університету імені Петра Могили
Великий Ю. В., д.е.н., професор Чорноморського національного
університету імені Петра Могили
Горлачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорномор-
ського національного університету імені Петра Могили
Дацій Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії му-
ніципального управління
Дацій О. І., д.е.н., професор, завідувач кафедри Академії
муніципального управління
Андрей Стельмах, доктор політичних наук, професор, завідую-
чий кафедрою політичних систем Університету імені Адама Міцке-
вича (м.Познань, Польща)
Тадеуш Валлас, доктор політичних наук, професор, декан факуль-
тету політичних наук та журналістики Університету імені Адама
Міцкевича (м. Познань, Польща)
Джерзі Бабяк, доктор політичних наук, професор, заступник де-
кану факультету політичних наук та журналістики Університету
імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Євтушенко О. Н., д.політ.н., професор, завідувач кафедри місце-
вого самоврядування, регіонального розвитку та політичної ана-
літики Чорноморського національного університету імені Пет-
ра Могили
Івашова А. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії
митної служби України
Калыш Ю. Г., д.держ.упр., с.н.с., професор кафедри парламен-
таризму та політичного менеджменту Національної академії дер-
жавного управління при президентові України
Коваль Г. В., д.держ.упр., завідувач кафедри, професор кафедри
соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського на-
ціонального університету імені Петра Могили
Кузьменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорномор-
ського національного університету імені Петра Могили
Курашвілі А. А., д.е.н., професор факультету Бізнестехно-
логій, Грузинський технічний університет (Тбілісі, Грузія), Ака-
демік і Віце-Президент Міжнародної Академії соціально-еко-
номічних наук, Міжнародної Академії політичного менеджмен-
ту, Міжнародної Академії Юридичних наук, дійсний член Нью-
Йоркської Академії наук
Міщенко К. С., к. н. з держ. упр., доцент кафедри публічного
управління та адміністрування Інституту підготовки кадрів
державної служби зайнятості України
Плеханов Д. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри держав-
ної служби Чорноморського національного університету імені
Петра Могили
Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавсько-
го університету економіки та торгівлі
Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпров-
ського державного аграрного університету
Сорока С. В., д.держ.упр., професор кафедри місцевого самовря-
дування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорно-
морського національного університету імені Петра Могили
Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України
Стоян О. Ю., д.держ.упр., в.о. завідувача кафедри, доцент
кафедри менеджменту Чорноморського національного
університету імені Петра Могили

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 19 жовтень 2019 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.

Виходить 2 рази на місяць.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

*Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття
наукових ступенів доктора і кандидата наук з*

ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(наказ Міністерства освіти і науки України

№ 1528 від 29.12.2014)

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

**Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"**

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського
національного університету
імені Петра Могили 17.10.19 р.

Підписано до друку 17.10.19 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 14,5.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 1710/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2018

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 19 жовтень 2019 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Дергалюк Б. В.

Науково-методичний підхід до оцінювання державного регулювання структурних зрушень 5

Токарчук Д. М., Пришляк Н. В.

Теоретичні аспекти та інституційні засади ефективного менеджменту відходів аграрних підприємств 9

Джинджоян В. В.

Дослідження соціальних процесів в умовах складного методологічного плюралізму 18

Денисенко М. П., Генъбач Д. Д.

Сучасний стан та перспективи розвитку ділового туризму в Україні 23

Салонд С. В., Лабзина А. А.

Управление экономической безопасностью промышленных предприятий в Украине 29

Головко Р. А.

Кооперація виробничо-господарської діяльності фермерських господарств 34

Булкін С. С.

Напрями забезпечення беззбиткової діяльності сільськогосподарських підприємств 39

Державне управління

Валюх А. М., Курілов Є. А.

Проблеми аналітичних центрів України та шляхи їх вирішення 45

Усаченко О. О.

Особливості взаємовідносин між учасниками виконання державного оборонного замовлення 52

Качан Я. В.

Сучасний стан проходження публічної служби в Україні 56

Марухленко О. В.

Світовий досвід використання інструментів державної інвестиційної політики 62

Дакал А. В.

Джерелознавчий аналіз проблематики захисту прав дитини в українському державотворчому дискурсі 68

Клименко Н. Г.

Критерії для встановлення належності діяльності недержавних інституцій до такої, що підлягає державному регулюванню у контексті забезпечення національної безпеки 76

Павлій Н. І.

Фінансовий механізм раціоналізації природоохоронної діяльності на державному рівні 82

Шевчук Р. Б.

Проблеми формування та становлення економічного механізму державного регулювання 85

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 19 / 2019

CONTENTS:

Economy

Dergaliuk B.

THE SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL APPROACH TO THE EVALUATION OF STATE REGULATION
OF STRUCTURAL DISORDERS 5

Tokarchuk D., Prishlyak N.

THEORETICAL ASPECTS AND INSTITUTIONAL FRAMEWORK FOR THE EFFECTIVE
MANAGEMENT OF AGRICULTURAL COMPANIES WASTE 9

Dzhyndzhoian V.

RESEARCH OF SOCIAL PROCESSES IN THE CONTEXT OF COMPLEX METHODOLOGICAL
PLURALISM 18

Denisenko M., Henbach D.

CURRENT SITUATION AND PROSPECTS OF BUSINESS TOURISM DEVELOPMENT
IN UKRAINE 23

Saloid S., Labzina A.

ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT OF ENTERPRISES IN UKRAINE 29

Golovko R.

COOPERATION OF PRODUCTION AND ECONOMIC ACTIVITY OF FARMS 34

Bulkin S.

DIRECTIONS OF MAINTENANCE OF BREAK-EVEN ACTIVITY OF AGRICULTURAL
ENTERPRISES 39

Public administration

Valiukh A., Kurilov Ye.

PROBLEMS OF UKRAINIAN THINK TANKS AND THE WAYS
TO SOLVE THEM 45

Usachenko O.

PECULIARITIES OF RELATIONSHIP BETWEEN PARTICIPANTS OF PERFORMANCE
OF THE STATE DEFENSE ORDER 52

Kachan Ya.

CURRENT STATE OF PUBLIC SERVICE IN UKRAINE 56

Maruhlenko O.

WORLD EXPERIENCE OF USING INSTRUMENTS OF PUBLIC INVESTMENT
POLICY 62

Dakal A.

SOURCE ANALYSIS OF THE ISSUE OF THE PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS
IN THE UKRAINIAN STATE-MAKING DISCOURSE 68

Klymenko N.

CRITERIA FOR DETERMINING THE AFFILIATION OF NON-STATE INSTITUTIONS TO STATE
REGULATION IN THE CONTEXT OF NATIONAL SECURITY 76

Pavlii N.

THE FINANCIAL MECHANISM OF RATIONALIZATION OF ENVIRONMENTAL ACTIVITIES
AT THE STATE LEVEL 82

Shevchuk R.

PROBLEMS OF FORMATION AND ESTABLISHMENT OF THE ECONOMIC MECHANISM
OF STATE REGULATION 85

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА

Б. В. Дергалюк,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва,
Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"
ORCID ID: 0000-0001-8791-9121

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.19.5

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТРУКТУРНИХ ЗРУШЕНЬ

B. Dergaliuk,
PhD in Economics, Associate professor, Associate professor of economics and entrepreneurship
department National technical university of Ukraine "Igor Sikorsky Kiev polytechnic institute"

THE SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL APPROACH TO THE EVALUATION OF STATE REGULATION OF STRUCTURAL DISORDERS

У статті визначено основні науково-методичні підходи до оцінювання державного регулювання структурних зрушень. З'ясовано, що аналіз та оцінка структури економіки можуть бути здійснені у різних напрямках, визначених самим поняттям "структура економіки". Серед науково-методичних підходів оцінки регуляторних заходів щодо стимулювання позитивних структурних зрушень виокремлено ряд якісних підходів. Моніторинг та контроль за впровадженням заходів структурної політики здійснюється у таких напрямках: прогнозування впливу на структурні пропорції; визначення можливостей гнучкого та своєчасного реагування державного апарату на кризові явища; розробка стратегій та програм структурного розвитку; відстеження рівня нормативного та матеріального забезпечення відповідних регуляторних заходів та уповноважених на їх реалізацію державних структур тощо.

З'ясовано, що з метою здійснення відповідних заходів з моніторингу доцільно здійснювати статистичну оцінку впливу регулюючих заходів на структурні зрушення. Обґрунтовано, що для аналізу структурних зрушень в економіці також використовуються математико-статистичні методи, у тому числі використовують: лінійний коефіцієнт структурних зрушень; середній квадратичний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень; середній квадратичний коефіцієнт відносних структурних зрушень; інтегральний коефіцієнт структурних зрушень К. Гатєва; узагальнюючий показник структурних зрушень А. Салаї; індекс В. Рябцева тощо.

The article identifies the main scientific and methodological approaches to the evaluation of state regulation of structural changes. It is found that the analysis and evaluation of the structure of the economy can be carried out in different directions, defined by the very concept of "structure of the economy". A number of qualitative approaches were identified among the scientific and methodological approaches to assessing regulatory measures to stimulate positive structural changes, including the provision of continuous monitoring of the current state and results of structural policies pursued by the state aimed at promoting the development of priority sectors and sectors of the economy. Monitoring and control over the implementation of structural policy measures is carried out in such areas as: forecasting the impact on structural proportions of processes in socio-cultural, political, environmental, economic, scientific and technical spheres; defining the possibilities of flexible and timely response of the state apparatus to crisis phenomena of the external environment, minimizing their impact on the structural balance; developing structural development strategies and programs; tracking of normative and material support of appropriate regulatory measures and their implementation authorized government agencies and others.

It has been found that in order to implement appropriate monitoring measures, it is advisable to carry out a statistical assessment of the impact of regulatory measures on structural shifts. It is substantiated that mathematical and statistical methods are used to analyze structural changes in the economy, which allow to determine, in absolute or relative terms, the impact of individual measures on structure indicators, including the use of: linear coefficient of structural changes; average square coefficient of absolute structural shifts; average square coefficient of relative structural shifts; K. Gatiev's integral coefficient of structural shifts; A. Salai's general indicator of structural changes; V. Ryabtsev's index, etc.

The investigated results, which have achieved greater efficiency using reconstruction in their political field, have used the identification number of those who changed their power, and initially established and used quite real results of work, and they are constantly used in recent cases. At the same time, it is

advisable to use both qualitative analysis approaches, focused on determining the nature and nature of structural changes, and the calculation of quantitative indicators that allow determining in absolute or relative dimensions the degree of influence of a regulatory measure on changes in the economic structure.

Ключові слова: державне регулювання, структурні зрушення, оцінювання структурних зрушень, моніторинг структурних зрушень, методичні підходи щодо оцінювання, структурна політика.

Key words: state regulation, structural shifts, structural shifts assessment, structural shifts monitoring, methodological approaches to evaluation, structural policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Поточний стан вітчизняної економіки відзначається наявністю глибоких структурних дисбалансів, які, в свою чергу, формують підґрунтя для прогресуючих деструктивних явищ як в окремих секторах економіки так і в суспільно-економічному житті країни загалом. Причини описаних явищ мають складну та багатокомпонентну природу, утім, ключовим з них варто виділити саме державницькі підходи до провадження структурної політики, які найчастіше набувають непослідовного, казуального, а іноді й корупційного характеру. Більш того, окрім суспільно-політичного аспекту зазначеної проблеми не менш важливим є її економічне підґрунтя, а саме проблематика проведення ефективного моніторингу, діагностики та оцінки структурних зрушень з позиції державного регулювання, яка унеможливить викривлення індикативних критеріїв поточного стану і забезпечить належне та дієве використання інструментів апарату державного регулювання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження та розробка теоретико-методологічних засад визначення та аналізу структури національної економіки набуло широкого висвітлення серед економічних праць вітчизняних вчених та науково-практичних заходів, присвячених цій проблематиці. Особливий вклад у розвиток визначеного наукового напрямку здійснено такими вченими: Т. Артьомова, С. Біла, М. Бутко, О. Власюк, О. Горська, Т. Пепа, І. Одотюк, Н. Скірка, Л. Шабліста, Л. Шинкарук, М. Якубовський та іншими.

Проте, попри всеохоплюючий огляд природи структурних трансформацій економіки, визначення дефініцій ключових понять, підходів до аналізу та безпосереднього дослідження пропорцій вітчизняної економіки, більш глибокого розгляду вимагають питання належної оцінки структурних перебудов у розрізі державного регулювання з метою досягнення оптимального структурного балансу та ефективності управлінських рішень.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті є визначення та згрупування науково-методичних підходів до оцінювання державного регулювання структурних зрушень. Для досягнення окресленої мети було вирішено такі завдання:

- виділено окремі особливості структурної політики та її видів, врахування яких є необхідним етапом у процесі оцінки регуляторних заходів;
- висвітлено поняття моніторингу, основних напрямів діагностики та контролю, як дієвих інструментів оцінки ефективності обраних інструментів структурного регулювання та прогнозування потенційних ризиків;
- з'ясовано можливості застосування математико-статистичного апарату дослідження, а саме ряду показ-

ників, що дозволяють обчислити зміну рівня структури у абсолютних та відносних вимірниках.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Структурні зміни проявляються на всіх рівнях економіки. Їх не можна звести до кількісного підсумовування складових їх елементів, оскільки вони мають нові інтегральні характеристики. Структурні зміни в економіці породжують ряд протиріч і самі ж є механізмом вирішення цих суперечностей за допомогою перерозподілу капітальних ресурсів з метою задоволення нових суспільних потреб. Структурні зміни в економіці, як правило, взаємодіють між собою і можуть як посилювати, так і послаблювати загальний хід економічного розвитку. В результаті односпрямованої взаємодії можна спостерігати синергетичний ефект загального розвитку [7, с. 502].

Структурні зміни є численними, оскільки зумовлені складністю економічної системи будь-якого рівня, наявністю в них множини елементів, існуванням, крім явних, неочевидних взаємозв'язків між ними, різним ступенем зміни властивостей і характеристик елементів системи під впливом одних і тих самих чинників та сил [1, с. 62].

Аналіз та оцінку структури економіки може бути здійснено у різних напрямках, визначених самим поняттям "структура економіки". Переважна більшість авторів виділяє такі види співвідношень, якими характеризується національна економічна система: відтворювальні, галузеві, секторальні, а також пропорції, що характеризують структуру суспільного виробництва. Останні охоплюють усі наявні пропорції економічної системи, не обмежуючись певним напрямком.

Вибір тих чи інших структурних співвідношень у якості матеріалу для аналізу здійснюється, виходячи безпосередньо з предмету та мети окремого дослідження. Однак деякі науковці з метою більш повного та адекватного аналізу обраної проблематики у своїх працях виділяють більш специфічні види структурних пропорцій. Серед них варто відзначити такі:

- соціальні — співвідношення форм власності, рівнів доходної диференціації, розподіл різних прошарків населення у їх загальній структурі;
 - технологічні — характеризують рівень матеріально-технічного забезпечення та пропорції між окремими елементами продуктивних сил;
 - просторові — відображають географічний розподіл елементів виробничої та соціальної інфраструктури у складі великих регіональних систем, яким притаманні певні природні, кліматичні або демографічні особливості;
 - організаційні — визначають кількісні та якісні співвідношення управлінських ланок, що забезпечують організацію процесу суспільного виробництва;
 - зовнішньоекономічні — відображають пропорції щодо здійснюваних експортно-імпортних операцій.
- Описані вище види структурних пропорцій незалежно від прийнятої системи класифікації характеризують-

ся тісним зв'язком та взаємозалежністю. Будь-які зміни в одній із структур чинять вплив на інші структурні співвідношення, водночас варто наголосити на нелінійному характері таких зв'язків. Саме тому комплексність та багатокомпонентність є засадничими принципами кількісної та якісної оцінки структурних зрушень.

Ключовим етапом в здійсненні оцінки впливу окремих заходів та інструментів державного регулювання структурних зрушень є, насамперед, правильна ідентифікація першопричин тих чи інших змін наявних пропорцій.

У рамках цього варто розуміти специфіку процесів, якими супроводжуються структурні зміни, а саме те, що початковою точкою є кількісні зміни, які в подальшому трансформують систему у якісно новому вигляді, тобто модифікуючи її якісні характеристики.

Поняття структурних зрушень як економічного процесу можна порівнювати з іншими динамічними процесами, що протікають в економічній системі: циклами, коливаннями. Основною відмінністю структурних зрушень від перерахованих вище процесів є наявність результуючої складової і факту змін у системі потреб господарюючих суб'єктів та розміщенні економічних ресурсів. Останнє не властиво для поверхневих коливань. Економічні цикли (деякі з них, безсумнівно, супроводжуються зрушеннями в господарській структурі), скоріше є системою з декількох структурних зрушень різної спрямованості [5, с. 99].

Таким чином, структурні зрушення в економіці — це зміна матеріально-речовинної (галузевої, відтворювальної, технологічної) і соціально-економічної будови економічної системи, взаємозв'язків між її елементами, що приводять до зміни матеріально-речовинних (еволюційних) та соціально-економічних (революційних) системних якостей [2, с. 42].

Рушійною силою (імпульсом) структурних змін є структурна криза, яка може бути різною за глибиною і масштабом, явною або латентною. Зміни і зрушення в структурі є закономірною реакцією на прояви кризи. Структурні зрушення в економіці проявляються у зміні співвідношень між її складовими, що можна визначити шляхом використання структурно-динамічного аналізу [3, с. 83].

Напрямок і швидкість протікання трансформаційних процесів у значній мірі залежать від форм і методів проведення структурної політики держави. Структурна політика держави в розвинених країнах включає в себе систему дій уряду, спрямовану на перерозподіл ресурсного потенціалу країни для створення, розвитку та якісного оновлення бази економічного зростання [8, с. 30]. Вона будується на основі вироблення національних пріоритетів структурних перетворень промисловості і формування методів регулювання для забезпечення концентрації ресурсів і капіталів за пріоритетними напрямками [6, с. 254].

Огляд головних причин виникнення структурних трансформацій, свідчить про чутливість економічної структури до факторів екзогенного по відношенню до держави характеру. Однак слід наголосити, що саме ефективне використання інструментів регуляторного апарату дозволяє збалансувати або цілком нівелювати негативні впливи чинників, що знаходяться поза сферою державного управління.

Звертаючись безпосередньо до питання здійснення оцінки регуляторних заходів щодо стимулювання позитивних структурних зрушень, необхідно виокремити ряд якісних підходів. Одним із таких підходів є забезпечення безперервного моніторингу поточного ста-

ну та результатів проваджуваної державою структурної політики, спрямованої на сприяння розвитку пріоритетних галузей та секторів економіки, забезпечуючи утвердження економічних позицій держави на світовій арені.

Саме тому важливе місце в питаннях оцінки якості здійснених заходів державного регулювання займає саме діагностика та контроль. Конкретизуючи ці поняття, виокремимо такі положення:

- прогнозування впливу на структурні пропорції процесів у соціокультурній, політичній, екологічній, економічній, науково-технічній сферах з метою адекватної оцінки потенційних ризиків їх дестабілізації;

- визначення можливостей гнучкого та своєчасного реагування державного апарату на кризові явища зовнішнього середовища, мінімізації їх впливу на структурний баланс;

- розробка стратегій і програм структурного розвитку з метою конкретизації засадничих положень розвитку для окремих галузей та секторів економіки та уникнення можливих корупційних зловживань;

- відстеження належного рівня нормативного та матеріального забезпечення відповідних регуляторних заходів та уповноважених на їх реалізацію державних структур.

З метою здійснення відповідних заходів із моніторингу доцільно здійснювати статистичну оцінку впливу регулюючих заходів на структурні зрушення, використовуючи у якості досліджуваних показників рівень ВВП, темпи росту інфляції, показники руху населення, рівень безробіття, показники платіжного та зовнішньоторговельного балансу держави.

Дотичним до попередньо описаного підходу є підхід, який базується на здійсненні попередньої оцінки використовуваних регуляторних інструментів з метою врахування негативних та позитивних аспектів їх застосування як у розрізі іманентних їм особливостей, так і наслідків їх реалізації у поточних економічних реаліях.

Для прикладу, розглядаючи такий інструмент прямого регуляторного впливу як комплекс адміністративних методів, необхідно підкреслити їх позитивний ефект, пов'язаний із встановленням мінімальних показників рівня соціального забезпечення, підтримкою конкурентних відносин, убезпеченням появи монопольних утворень на ринку, встановленням квот та видачі ліцензій як форми захисту національного виробника, формуванням системи фінансових стимулів і т.д. Однак сучасні реалії свідчать про те, що описані попередньо заходи на практиці супроводжуються високим рівнем бюрократизації, посадовими зловживаннями, ігноруванням або формалізацією пріоритетних напрямів державного розвитку в контексті виконуваних уповноваженими структурами функцій.

Окрім використання якісних методів, що базуються на евристичних підходах до аналізу економічної інформації щодо структурних зрушень в економіці, дослідниками, також, часто використовуються математико-статистичні методи, що дозволяють у абсолютному або відносному вимірі визначити вплив окремих заходів на показники структури.

Серед них варто виділити такі:

1. Лінійний коефіцієнт структурних зрушень (узгальнений показник, який дозволяє оцінити абсолютну зміну усіх частин структури, при цьому не враховуючи вплив конкретних зрушень).

Цей коефіцієнт є сумою приросту питомої ваги за модулем, поділену на кількість структурних частин та

відображає середню зміну питомої ваги за весь період за всіма складовими сукупності [4, с. 21].

2. Середній квадратичний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень (аналогічний за змістом до попереднього коефіцієнту, однак відображає зміни структури у відсотковому вимірі).

3. Середній квадратичний коефіцієнт відносних структурних зрушень (відображає зміну усіх частин структури через середнє значення відносного приросту).

4. Інтегральний коефіцієнт структурних зрушень К. Гатева (дозволяє враховувати інтенсивність структурних зрушень за окремими групами та відповідно до змін їх частки у сукупності).

5. Узагальнюючий показник структурних зрушень А. Салаї (на відміну від попереднього дозволяє враховувати кількість відповідних груп).

6. Індекс В. Рябцева (дозволяє здійснювати аналіз відхилень структурних зрушень від нормативних значень).

Існує достатня кількість статистичних показників у сфері вимірювання структурних зрушень, але водночас не визначено область застосування кожного з них. Зокрема, немає чітких рекомендацій, який з критеріїв застосовувати в конкретній ситуації і для яких цілей. Така ситуація ускладнює роботу економіста-аналітика, що зазнає труднощі у разі спроби розібратися в цьому різноманітті показників.

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене можна стверджувати, що оцінка рівня ефективності заходів державного регулювання у сфері структурної політики є складним процесом, який вимагає комплексного уявлення як структури суспільного виробництва, так і ґрунтовних знань у конкретному напрямі, що відповідає предмету дослідження. Тобто процес оцінки включає в себе ідентифікацію відповідних структурних зрушень, визначення першопричини та побудову ланцюгу причинно-наслідкових зв'язків задля отримання більш повного представлення щодо впливу конкретного заходу. Водночас можна використовувати як підходи якісного аналізу, орієнтовані на визначення характеру та природи структурних зрушень так і підрахунок кількісних показників, які дозволяють визначити у абсолютному або відносному вимірах ступінь впливу того чи іншого регуляторного заходу на зміни у економічній структурі.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було здійснено комплексний аналіз проблематики формування науково-методичних підходів щодо оцінювання ефективності державних регуляторних заходів у напрямі структурної політики, а саме висвітлено окремі особливості структурної політики та її видів, врахування яких є необхідним етапом у процесі оцінки регуляторних заходів. З'ясовано поняття моніторингу, основних напрямків діагностики та контролю як дієвих інструментів оцінки ефективності обраних інструментів структурного регулювання та прогнозування потенційних ризиків, пов'язаних із деструктивним впливом екзогенних факторів. Окремо виділено можливості застосування математико-статистичного апарату дослідження, а саме ряду показників, що дозволяють обчислити зміну рівня структури у абсолютних та відносних вимірниках.

Література:

1. Клімова О.І. Структурні зміни в економіці: основні поняття та види. Зб. наук. пр. Черкаського державного

технологічного університету. Серія. Економічні науки. 2009. Вип. 24 (1). С. 60—65.

2. Коломицева О.В. Сутність і значення структури економіки та структурних зрушень в регулюванні розвитку соціально-економічних систем. Зб. наук. пр. Черкаського державного технологічного університету. Серія. Економічні науки. 2012. Вип. 32 (1). С. 42—45.

3. Пасінович І.І. Структурний розвиток економіки та сучасні виклики структурної трансформації в Україні. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2016. № 1. С. 82—87.

4. Романова Т. В. Інтегральні показники оцінювання структурних зрушень в економіці. Економіка і регіон. 2016. № 6. С. 20—27.

5. Трубнік Т. Статичне оцінювання диспропорцій секторальної структури національної економіки. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка. 2014. Вип. 4 (157). С. 98—102.

6. Тульчинська С.О. Інтелектуально-інноваційна модернізація економіки України: теоретико-методологічні аспекти: монографія. Київ, НТУУ "КПІ", 2009. 488 с.

7. Тульчинська С.О. Наукові підходи до визначення вектору розвитку постіндустріального суспільства. Економічний вісник НТУУ "КПІ". 2014. Вип. 11. С. 501—507.

8. Чебанов О.О., Збаразька Л.О. Оцінка ефективності структурних зрушень у промисловості України. Статистика України. 2013. № 1. С. 28—35.

References:

1. Klimova, O.I. (2009), "Klimova OI Structural changes in the economy: basic concepts and types", Zb. nauk. pr. Cherkas'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu, vol. 24, no. 1, pp. 60—65.

2. Kolomytseva, O.V. (2012), "The essence and importance of the structure of economy and structural changes in the regulation of the development of socio-economic systems", Zb. nauk. pr. Cherkas'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu, vol. 32, no. 1, pp. 42—45.

3. Pasinovich, I.I. (2016), "Structural development of economy and modern challenges of structural transformation in Ukraine", Sotsial'no-ekonomichni problemy sushasnoho periodu Ukrainy, vol. 1, pp. 82—87.

4. Romanova, T.V. (2016), "Integral indicators of structural changes estimation in economy", Ekonomika i rehion, vol. 6, pp. 20—27.

5. Trubnik, T. (2014), "Static evaluation of disproportions of the sectoral structure of the national economy", Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, vol. 4, no. 157, pp. 98—102.

6. Tul'chyn's'ka, S.O. (2009), Intel'ektual'no-innovatsijna modernizatsiia ekonomiky Ukrainy: teoretyko-metodolohichni aspekty. [Intellectual-innovative modernization of the Ukrainian economy: theoretical and methodological aspects], NTUU "KPI", Kyiv, Ukraine.

7. Tul'chyn's'ka, S. O. (2014), "Scientific approaches to the definition of the vector of development of post-industrial society", Ekonomichnyj visnyk NTUU "KPI". vol. 11, pp. 501—507.

8. Chebanov, O.O. and Zbaraz'ka, L.O (2013), "Estimation of the efficiency of structural shifts in the industry of Ukraine", Statystyka Ukrainy, vol. 1, pp. 28—35.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2019 р.

Д. М. Токарчук,
к. е. н., доцент, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця
ORCID ID: 0000-0001-6341-4452

Н. В. Пришляк,
к. е. н., доцент, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця
ORCID ID: 0000-0002-0544-1441

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.19.9

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ВІДХОДІВ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ*

D. Tokarchuk,
PhD in Economics, Associate Professor, Vinnytsia National Agrarian University (Vinnytsya)
N. Prishlyak,
PhD in Economics, Associate Professor, Vinnytsia National Agrarian University (Vinnytsya)

THEORETICAL ASPECTS AND INSTITUTIONAL FRAMEWORK FOR THE EFFECTIVE
MANAGEMENT OF AGRICULTURAL COMPANIES WASTE

У статті досліджено теоретичні аспекти використання відходів та побічної продукції виробництва та переробки сільськогосподарської продукції як цінної вторинної та енергетичної сировини. Розглянуто проблеми екологізації агропромислового виробництва та обґрунтовано необхідність формування системи переробки відходів аграрних підприємств. Подано класифікацію відходів аграрних підприємств, визначено, що вони поділяються на первинні та вторинні. Проаналізовано трактування поняття "відходи" в українському законодавстві, а також у нормативних актах ЄС та США. Проаналізовано структуру утворення відходів аграрними підприємствами у 2018 р. в Україні. Визначено основні можливі напрямки використання відходів аграрних підприємств. Охарактеризовано переваги вторинного використання відходів аграрних підприємств. Проаналізовано сучасні державні стандарти у сфері поводження з відходами в Україні. Охарактеризовано методи державного стимулювання використання відходів у енергетичних цілях, зокрема податкові пільги та "зелений" тариф. Наведено перелік біоенергетичного обладнання, що звільняється від оподаткування у разі ввезення на митну територію України (згідно з чинним законодавством). Проаналізовано коефіцієнти "зеленого" тарифу для електроенергії, виробленої з використанням альтернативних джерел, зокрема з відходів аграрних підприємств. Проведено порівняння "зеленого" тарифу в Україні та країнах ЄС. Підтверджено необхідність узгодження вітчизняного понятійного апарату щодо відходів з європейським, зокрема у визначенні терміну "управління відходами". Запропоновано напрями стимулювання використання відходів на виробництво біогазу та твердого біопалива: прописання в законодавстві організаційного та економічного механізму державної підтримки зеленої біоенергетики, підвищення "зеленого" тарифу, можливість пільгового державного кредитування. У ході проведення дослідження були використані методи економічного аналізу, а саме абстрактно-логічний, табличний, графічний, монографічний тощо.

* Стаття включає результати досліджень відповідно до НДДКР "Розробка новітньої концепції використання відходів сільськогосподарства для забезпечення енергетичної автономії аграрних підприємств" Вінницького національного аграрного університету (номер державної реєстрації 0119U100786 від 19.02.2019 р.).

Theoretical aspects of the use of waste and by-products of the production and processing of agricultural products as valuable secondary and energy raw materials are investigated in the article. The problems of ecologization of agro-industrial production and the necessity of forming a system for processing waste from agricultural enterprises have been substantiated. Classification of agricultural enterprises waste has been made. It has been determined that the waste is divided into primary and secondary. The interpretation of the concept of "waste" in the Ukrainian legislation, as well as in the regulations of the EU and the United States have been analyzed. The structure of waste formation by agrarian enterprises in 2018 in Ukraine has been analyzed. The main possible directions of waste utilization of agrarian enterprises have been determined. The advantages of recycling waste from agrarian enterprises have been characterized. The modern state standards in the field of waste management in Ukraine have been analyzed. The methods of state incentives for the use of waste for energy purposes, including tax breaks and green tariffs have been described. The list of bioenergy equipment exempt from taxation when imported into the customs territory of Ukraine (in accordance with the current legislation) has been given. The coefficients of the "green" tariff for electricity produced using alternative sources, in particular from the waste of agricultural enterprises have been analyzed. A comparison of the "green" tariff in Ukraine and the EU has been made. The need to harmonize the domestic waste legislation with the European one, in particular, in the definition of the term "waste management" has been confirmed. The directions of stimulating the use of waste in the production of biogas and solid biofuels have been defined. In particular, it has been proposed: to set in legislation the organizational and economic mechanism of state support for green bioenergy, to increase the "green" tariff, to set up preferential government loans. In the course of the study, the methods of economic analysis, namely, abstract-logical, tabular, graphic, monographic, were used.

Ключові слова: ефективність, відходи, менеджмент, тверді відходи, переробка відходів, вторинна переробка, альтернативна енергія, законодавство.

Key words: efficiency, waste, solid waste, management, waste treatment, recycling, alternative energy, legislation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сучасному етапі економічного розвитку суспільства існують декілька актуальних завдань: продовольча, енергетична та екологічна безпека. Їх забезпечення вимагає максимально ефективного збалансування харчових, сировинних та енергетичних потреб. Сільське господарство може стати гарантом забезпечення продовольчої і енергетичної безпеки держави за рахунок максимального використання свого біоенергетичного потенціалу. Водночас аграрний сектор продукує значні обсяги відходів, які загрожують екологічній безпеці держави. Під час вирощування, переробки, зберігання, підготовки до продажу продукції сільського господарства утворюється значна кількість відходів. Проблема ефективного поводження з відходами має глобальний характер, тому повинна застосовуватись не лише до конкретного підприємства чи виробничого циклу, але й у масштабах всієї країни та світу.

Матеріалами дослідження слугували нормативно-правові документи, що стосуються поводження з відходами та регламентують їх енергетичне використання, праці вітчизняних та зарубіжних науковців за тематикою дослідження, інформація Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України, Державного комітету статистики України.

Методи економічного аналізу, що були використані у ході проведення дослідження: абстрактно-логічний метод, що передбачає теоретичні узагальнення, формування висновків; табличний і графічний — для відображення механізму використання відходів; монографіч-

ний — опрацювання робіт вчених щодо поводження з відходами тощо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам ефективного використання та управління відходами в т.ч. в енергетичних цілях, присвятили свої роботи такі дослідники: Гелетука Г.Г. [1], Калетнік Г.М. [2], Кириленко І. Г., Кухарь В. І., Климчук О.В. [3], Месель-Веселяк В.Я., Олійнічук С.Т., Скорук О.П. [4], Роїк М.В., Шпичак О.М. та ін. Проте глибокого аналізу потребує дослідження теоретичних основ поняття "відходи" та "менеджмент відходів", а також аналіз нормативно-правових аспектів регулювання поводження з відходами аграрних підприємств в Україні.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичних аспектів ефективного менеджменту використання відходів сільського господарства та аналізі інституційних засад у сфері менеджменту відходів в Україні. Це передбачає аналіз потенціалу відходів сільськогосподарського виробництва та дослідження системи інституційного регулювання менеджменту відходів аграрних підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження процесів ефективного менеджменту відходів як на рівні окремих підприємств, так і держави

Таблиця 1. Тракткування поняття "відходи" в нормативно-правових документах України та світу

Нормативний документ/законодавчий орган	Тракткування поняття
Закон України "Про відходи" [5]	Відходи – будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворилися у процесі виробництва чи споживання, а також товари (продукція), що повністю або частково втратили свої споживчі властивості і не мають подальшого використання за місцем їх утворення чи виявлення і від яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення
Закон України "Про альтернативні види палива" [6]	Відходи – шлаки та відходи промисловості, сільськогосподарства, комунально-побутових та інших підприємств, які можуть бути джерелом або сировиною для видобутку чи виробництва альтернативних видів палива
Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів" [7]	Відходи – будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворюються в процесі людської діяльності і не мають подальшого використання за місцем утворення чи виявлення та яких їх власник повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення
Постанова Кабінету Міністрів України "Про впорядкування контролю за трансграничним перевезенням відходів і їх утилізацією/видаленням" [8]	Відходи – будь-які речовини, матеріали чи предмети, від яких їх виробник або власник позбавляється, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації/видалення
Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Правил охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення" [9]	Відходи – будь-які речовини, матеріали та предмети, що утворюються в процесі людської діяльності, не мають подальшого використання за місцем утворення чи виявлення та від яких власник позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення
Рамкова директива про відходи 2008/98/ЄС [10]	Відходи – це будь-яка речовина або об'єкт, від якого власник відмовляється або має намір чи повинен відмовитися
Агенція охорони навколишнього середовища США [11]	Тверді відходи означають будь-яке сміття або відходи, шлам від очисних споруд, водоочисних споруд або засобів контролю забруднення повітря та інші викинуті матеріали, що виникають в результаті промислових, комерційних, гірничодобувних і сільськогосподарських робіт, а також в результаті діяльності суспільства

Джерело: сформовано авторами на основі опрацьованих нормативно-правових документів.

загалом потребують якісного понятійно-категоріального апарату, узгодження базових понять в українській та європейській редакції, що дозволить імплементувати пе-

ваджений лише після створення дієвої інфраструктури з управління відходами, коли суб'єкти господарювання з управління відходами будуть укладати довгострокові

редовий досвід поводження з відходами в нашій країні. Тому перш ніж перейти до розгляду основних проблем накопичення та використання сільськогосподарських відходів та можливостей їх трансформації у екологічно та енергетично ефективний продукт, доцільно надати характеристику поняттю "відходи". Тракткування поняття "відходи" в нормативно-правових документах України та світі наведено у таблиці 1.

У рамках Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Уряд нашої країни взяв на себе низку зобов'язань щодо приведення законодавства у відповідність до вимог європейського права у галузі енергетики [12].

Згідно з Директивою Європейського Парламенту та Ради 2008/98/ЄС про відходи "менеджмент відходів" трактується як збирання, перевезення, оброблення відходів (включаючи відновлення та видалення), нагляд за такими операціями і подальший контроль, нагляд за об'єктами видалення відходів після їх закриття, а також діяльність брокерів та дилерів [10].

Управління відходами відповідно до Проекту Закону України "Про управління відходами" [13] схоже на європейське, але виключає діяльність брокерів та дилерів. Робоча група з розробки проекту аргументує це тим, що інститут дилерів та брокерів може бути запро-

Таблиця 2. Сучасні державні стандарти у сфері поводження з відходами

№	Назва	Введено/ Діє з
ДСТУ – 4462.0.01:2005	Охорона природи. Поводження з відходами. Терміни та визначення понять	Вперше/ 2006-07-01
ДСТУ – 4462.0.02:2005	Охорона природи. Комплекс стандартів у сфері поводження з відходами. Загальні вимоги	Вперше/ 2006-07-01
ДСТУ – 4462.3.01:2006	Охорона природи. Поводження з відходами. Порядок здійснення операцій	Вперше/ 2007-07-01
ДСТУ – 4462.3.02:2006	Охорона природи. Поводження з відходами. Пакування, маркування і захоронення відходів. Правила перевезення відходів. Загальні технічні та організаційні вимоги	Вперше/ 2007-07-01
ДСТУ – 3911-99 (ГОСТ 17.9.0.1-99)	Охорона природи. Поводження з відходами. Виявлення відходів і подання інформаційних даних про відходи. Загальні вимоги	Вперше/ 2001-01-01
ДСТУ – 3910-99 (ГОСТ 17.9.0.1-99)	Охорона природи. Поводження з відходами. Класифікація відходів. Порядок найменування відходів за генетичним принципом і віднесення їх до класифікаційних категорій	Вперше/ 2001-01-01
ДСТУ – 2195-99 (ГОСТ 17.9.0.2-99)	Охорона природи. Поводження з відходами. Технічний паспорт відходу. Склад, вміст, виклад і правила внесення змін. Міждержавний стандарт	На заміну ДСТУ – 2195-93 (ГОСТ 17.0.0.05-93) /2001-01-01
ДСТУ – 3052-95	Ресурсозбереження. Порядок встановлення показників ресурсозбереження у документації на продукцію	Вперше/1997-01-01

Джерело: сформовано авторами на основі опрацьованих нормативно-правових документів.

(ф'ючерсні) угоди на послуги з оброблення відходів. За відсутності діючих інститутів дилерів і брокерів, їх функції візьмуть на себе суб'єкти господарювання, які на сьогодні зайняті переробкою відходів. На державному рівні визнають, що до цього питання необхідно буде повернутися в майбутньому та прописати відповідні норми в законодавстві за умови створення в Україні якісної інфраструктури управління відходами.

Сучасні державні стандарти, що ідентифікують терміни, визначення та поняття, регулюють процедуру найменування, а також визнають передачу даних про відходи в Україні наведені в таблиці 2.

Україна має високорозвинені галузі сільського господарства, зокрема рослинництво, яка щорічно генерує великий обсяг різних відходів та залишків. До прикладу, дослідження американських фахівців у сфері сільського господарства показали, що від усієї маси кукурудзи, вирощеної на зерно, приблизно 50% припадає на польові відходи, близько 30% — на відходи обробки і менше 20% — на саме зерно [14]. Під час вирощування рису утворюється велика кількість соломи, а обмолот рису дає 20% лушпиння, що містить 18% двоокису кремнію, який важко утилізувати шляхом спалювання і тому вона не знаходить ніякого застосування. За своїм походженням відходи поділяються на первинні, тобто ті, що утворюються безпосередньо під час збору урожаю, і вторинні — ті, що генеруються під час обробки врожаю на сільськогосподарських підприємствах. Класифікацію первинних та вторинних відходів наведено на рисунку 1.

На сьогодні відходи сільського господарства розглядають як цінний вторинний та енергетичний ресурс. Частина відходів і залишків використовується на потреби самого сільського господарства (у якості органічного добрива, як підстилка і корм тваринам), частина — іншими галузями економіки (еко-будівництво, декоративно-прикладне мистецтво), а інша біомаса залишається незадіяною і часто неефективно утилізується (спалюється на полях, вивозиться на звалища) [1]. Натомість значну частину невикористаної біомаси доцільно піддати подальшій переробці або залучити на виробництво енергії.

Технології переробки відходів сільського господарства, які доцільно використовувати аграрними підприємствами, відображено на рисунку 2. Водночас важливим є питання, яку частку відходів сільського господарства доцільно переробляти на енергетичні цілі без негативного ефекту на родючість ґрунтів.

Рис. 1. Класифікація відходів аграрних підприємств

Джерело: сформовано авторами на основі опрацьованої літератури [14—16].

Рис. 2. Ефективні технології переробки відходів сільського господарства

Джерело: сформовано авторами на основі опрацьованої літератури [3; 17].

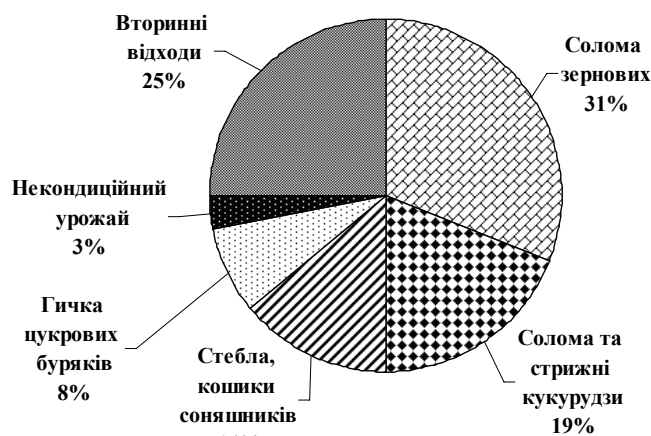

Рис. 3. Структура утворення відходів сільськогосподарськими підприємствами в Україні, 2018 р.

Джерело: сформовано авторами за даними Міжнародного енергетичного агентства [11].

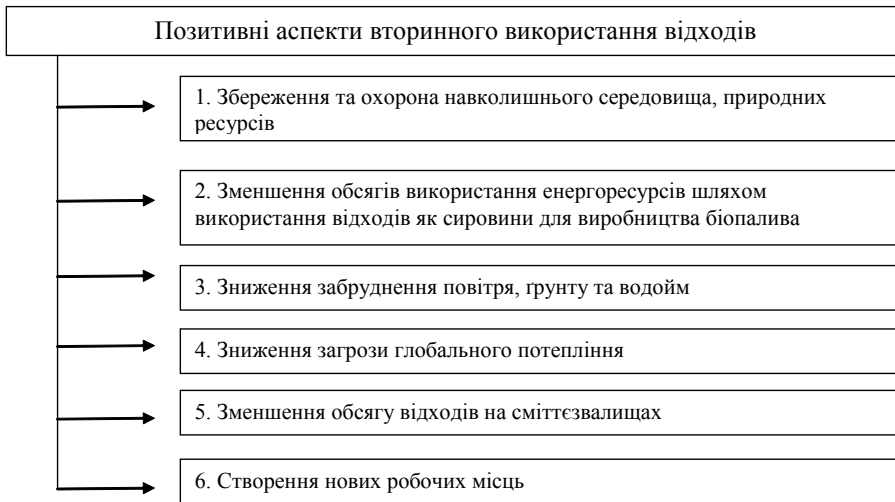

Рис. 4. Переваги вторинного використання відходів

Джерело: сформовано авторами.

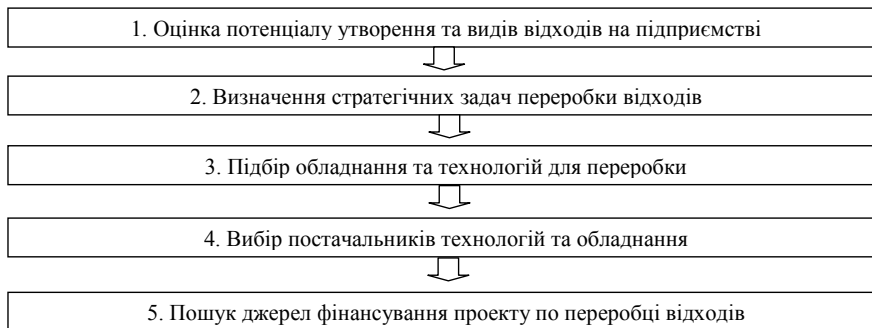

Рис. 5. Алгоритм прийняття рішення щодо глибокої переробки відходів АПК

Джерело: сформовано авторами.

В агропромисловому секторі на підприємствах з виробництва та переробки продукції галузі рослинництва утворюється близько 80 млн т відходів щорічно. Після збору врожаю в підприємствах утворюються понад 60 млн т первинних відходів, одержуваних у результаті вирощування сировини і збору врожаю, і 20 млн т — вторинних відходів, одержуваних у результаті технологічних процесів перетворення сировини в харчову продукцію. Структуру утворення відходів сільськогосподарськими підприємствами наведено на рисунку 3.

Неефективне поводження з відходами викликає деградацію природного середовища, що підвищує рівень негативного тиску на ландшафти та екосистему. За таких умов вторинне використання відходів матиме ряд переваг як для сільського господарства зокрема, так і для країни загалом (рис. 4).

Для прийняття рішення щодо впровадження проектів по переробці відходів, що утворюються в аграрних підприємствах, пропонуємо використовувати такий алгоритм роботи (рис. 5).

Перспективним напрямом використання відходів аграрного виробництва є енергетичний — як сировини для виробництва біопалива.

Державне регулювання використання відходів на виробництво біопалива (біогазу та твердого біопалива) опосередковано відображено в наступних нормативно-правових актах:

— Закон України "Про альтернативні види палива";

— Указ Президента України "Про заходи щодо розвитку виробництва палива із біологічної сировини";

— Закон України "Про альтернативні джерела енергії";

— Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України відносно стимулювання мір по енергозбереженню";

— Закон України "Про внесення змін в деякі закони України щодо сприяння виробництва і використання біологічних видів палива";

— Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною";

— Закон України "Про ринок електричної енергії";

— Закон України "Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу";

— Енергетична стратегія України на період до 2035 року "Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність" та ін.

Згідно з законом України "Про альтернативні види палива" від 14.01.2000 № 1391-XIV [6] біогаз — це газ, отриманий з біомаси, що використовується як паливо.

У Законі України "Про внесення змін до Закону України "Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною" щодо узгодження його положень у сфері поводження з продуктами тваринного походження, що належать до категорії II, з вимогами законодавства ЄС" від 20.09.2016 р. № 1531-VIII йде мова про те, що означені види побічних продуктів повинні бути використані, оброблені або перероблені різними способами (включаючи компостування або оброблення шляхом стерилізації під тиском з подальшим перетворенням на біогаз з постійним маркуванням отриманого матеріалу [18].

У Законі України "Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу" № 2509-IV (в редакції від 26.11.2016 р.) [19] передбачено дієве державне регулювання у сфері використання когенераційних установок, що передбачатиме: здійснення процедури кваліфікації когенераційних установок; видачу ліцензій суб'єктам господарювання, що здійснюватимуть комбіноване виробництво теплової та електричної енергії; встановлення тарифів як на електричну, так і на теплову енергію, що буде вироблятися когенераційними установками; здійснення нагляду та контролю за забезпеченням безпечного будівництва когенераційних установок чи їх реконструкції.

У Законі України "Про ринок електричної енергії" від 13.04.2017 р. № 2019-VIII [20] встановлені такі цілі: створення конкурентного ринку електроенергії; забезпечення надійного та безперебійного енергозабезпечення споживачів; поліпшення якості послуг на ринку; сприяння розвитку відновлюваної енергетики. Основні положення Закону у сфері використання відходів на виробництво біогазу включають підписання договорів купівлі-продажу електричної енергії за "зеленим" тарифом з гарантованим покупцем на довгострокову перспективу (до 2030 року).

Прописано енергетичне використання відходів і у новій енергетичній стратегії України на період до 2035 року "Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність" [21], яка була прийнята Кабінетом Міністрів України 18.08.2017 р. Передбачається реалізація Стратегії у три етапи з тим, щоб забезпечити зниження енергоємності ВВП з 0,28 т н.е./тис. дол. США (2015 рік) до 0,13 (2035 рік), тобто більше, ніж вдвічі. Перший етап Стратегії має бути реалізованим до 2020 року і має назву "Реформування енергетичного сектору". До цього часу має бути завершено імплементацію Третього енергетичного пакету, створено ефективні ринки електроенергії та природного газу, узгоджено законодавство України та ЄС у цьому напрямі. Другий етап триватиме до 2025 року, називається "Оптимізація та інноваційний розвиток енергетичної інфраструктури" і передбачає інтеграцію української об'єднаної енергетичної системи з енергетичною системою ЄС. Період реалізації третього етапу "Забезпечення сталого розвитку" — до 2035 року. Він передбачає розвиток українського енергетичного сектору на інноваційних засадах, а також будівництво нової генерації. Важлива увага в Стратегії приділена відновлюваним джерелам енергії (в т.ч. біопаливу на основі відходів). Передбачається, що їх частка в первинному постачанні енергії на першому етапі має зрости до 8%, на другому — до 12%, на третьому 0 до 25%. Цьому сприятиме продумана та ретельно спрогнозована політика державного стимулювання відновлюваної енергетики, створення сприятливого інвестиційного клімату.

Основними інструментами стимулювання використання відходів як сировини для виробництва біопалива в Україні:

- надання митних та податкових пільг на ввезення енергоефективного та енергоощадного обладнання;
- надання податкових пільг для підприємств, що працюють у сфері використання відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива;
- встановлення державою "зеленого" тарифу на електроенергію, яка виробляється з альтернативних джерел (біогазу з відходів).

Згідно з даними Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України [22], звіль-

Перелік товарів, що ввозяться для організації виробництва та використання біологічних видів палива

устаткування, яке працює на відновлюваних джерелах енергії; енергозберігаюче обладнання і матеріали; засоби вимірювання, контролю та управління витратами паливно-енергетичних ресурсів; обладнання та матеріали для виробництва альтернативних видів палива або для виробництва енергії з відновлюваних джерел енергії

устаткування, яке працює на відновлюваних джерелах енергії

матеріали, сировина, устаткування та комплектуючі, які будуть використовуватися у виробництві альтернативних видів палива або виробництві енергії з відновлюваних джерел енергії

енергозберігаюче обладнання і матеріали, вироби, експлуатація яких забезпечує економію та раціональне використання паливно-енергетичних ресурсів

засоби вимірювання, контролю та управління витратами паливно-енергетичних ресурсів

Рис. 6. Перелік товарів, що ввозяться на митну територію України для організації виробництва та використання біологічних видів палива та звільняються від оподаткування

Джерело: сформовано авторами на основі чинного законодавства.

няються від оподаткування операції із ввезення на митну територію України обладнання, матеріалів, комплектуючих для виробництва та використання біологічних видів палива (п. 197.16. ст. 197 розд. V Податкового кодексу) (рис. 6). Кабінет Міністрів України встановлює перелік таких товарів з обов'язковим зазначенням кодів за УКТЗЕД.

Механізм реалізації даної пільги визначений постановою Кабінету Міністрів України від 30.03.2016 № 293 "Питання ввезення на митну територію України енергозберігаючих матеріалів, обладнання, устаткування та комплектуючих виробів за проектами демонстрації японських технологій".

Підпунктом 17 пунктом 1 статті 282 розділу IX Митного кодексу України [23] передбачено звільнення від оподаткування митом у ході ввезення на митну територію України або вивезення за межі країни технічних та транспортних засобів, у тому числі самохідних сільськогосподарських машин, які працюють на біологічному паливі та класифікуються за кодами згідно з УКТЗЕД, визначеними у статті 7 Закону України "Про альтернативні види палива", за умови, що такі товари не виробляються в Україні.

У Законі України "Про електроенергетику" [24] прописано встановлення "зеленого" тарифу для цілей стимулювання виробництва електроенергії з альтернативних джерел (за винятком доменного та коксівного газів, а також з використанням гідроенергії — за умови виробництва лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями).

Таким чином, "зелений" тариф — це встановлений державою спеціальний тариф, за яким закуповується електроенергія, що виробляється об'єктами електро-

Таблиця 3. Коефіцієнти "зеленого" тарифу для електроенергії, виробленої з біогазу та біомаси в Україні

Категорії об'єктів електроенергетики, для яких застосовується "зелений" тариф	Коефіцієнт "зеленого" тарифу для об'єктів або його черг/пускових комплексів, введених в експлуатацію							
	по 31.03.13 включно	з 01.04.13 по 31.12.14	з 01.01.15 по 30.06.15	з 01.07.15 по 31.12.15	з 01.01.16 по 31.12.16	з 01.01.17 по 31.12.19	з 01.01.20 по 31.12.24	з 01.01.25 по 31.12.29
для електроенергії, виробленої з біогазу	-	2,30	2,07	2,30			2,07	1,84
для електроенергії, виробленої з біомаси	2,30	2,30	2,07	2,30			2,07	1,84

Джерело: сформовано авторами на основі чинного законодавства.

Таблиця 4. Порівняння "зеленого" тарифу в Україні та країнах ЄС

Порядковий номер (фактичний) станом на 2018 р.	Країна	"Зелений" тариф, євроцентів/кВт·год
1	Італія	28,00
2	Німеччина	22,67
3	Чехія	19,00
4	Іспанія	17,16
5	Австрія	14,98
6	Болгарія	13,04
7	Україна (2,3)	12,39
8	Франція	11,90

Джерело: сформовано авторами на основі чинного законодавства.

енергетики, включаючи введені в експлуатацію черги будівництва електричних станцій (пускові комплекси).

"Зелений" тариф для суб'єктів господарювання, які виробляють електричну енергію з біомаси, встановлюється на рівні роздрібного тарифу для споживачів другого класу напруги на січень 2009 року, помноженого на коефіцієнт "зеленого" тарифу для електроенергії, виробленої з біомаси. Для цілей цього Закону біомасою вважається невикопна біологічно відновлювана речовина органічного походження, здатна до біологічного розкладу, у вигляді продуктів, відходів та залишків лісового та сільського господарства (рослинництва і тваринництва), рибного господарства і технологічно пов'язаних з ними галузей промисловості, а також складова промислових або побутових відходів, здатна до біологічного розкладу [24].

Величина коефіцієнту "зеленого" тарифу для електричної енергії, виробленої з біогазу та біомаси (в основі яких лежать відходи) наведено у таблиці 3.

Коефіцієнт "зеленого" тарифу щорічно зменшується, проте на кінець 2017 року відповідними постановами Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг його було піднято на 4% у порівнянні з попереднім значенням [22]. Останньою постановою Національної комісії "Про встановлення "зелених" тарифів на електричну енергію та надбавки до "зелених" тарифів за дотримання рівня використання обладнання українського виробництва для суб'єктів господарювання" від 29.03.2019 р. було встановлено коефіцієнт "зеленого" тарифу на електроенергію з біомаси та біогазу на рівні 376,63 коп./кВт·год, що на 15,85 коп./кВт·год менше, ніж у постанові від 28.12.2018 р.

Якщо порівняти діючий на сьогодні коефіцієнт "зеленого" тарифу в Україні (2,3) з показниками цього тарифу в європейських країнах (табл. 4), то можна поба-

чити, що наша держава займає сьоме місце в рейтингу. Незначне його підвищення (наприклад до 2,7—2,8) перемістить нашу країну лише на один щабель вгору, але стане вагомим підґрунтям стимулювання виробників.

Діючий в Україні коефіцієнт "зеленого" тарифу на електричну енергію, яку виробляють з біомаси (відходів), є недостатнім для активного розвитку сектору біоенергетики. Протягом останніх десяти років в Україні було впроваджено лише три теплоелектростанції на твердій біомасі, з яких дві працюють на лушпинні соняшника, а третя — з використанням існуючого котла та парової турбіни. Загалом термін окупності нової ТЕЦ, що використовує сучасне обладнання і працює на біомасі, становить близько 10 років. Задля зменшення терміну окупності принаймні до 7 років (що вважається гранично допустимим для зацікавлення інвесторів), коефіцієнт "зеленого" тарифу потребує підвищення.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що відсутність дієвої нормативно-правової бази є важливим стримуючим фактором ефективного менеджменту відходів сільськогосподарських підприємств. Аналіз законодавства показав необхідність узгодження вітчизняного понятійного апарату з європейським. Зокрема у визначенні терміну "управління відходами" в Проекті Закону "Про управління відходами" наразі не прописано діяльність брокерів та дилерів.

Незважаючи на те, що за період незалежності України було прийнято цілий ряд програм та законодавчих актів які мали на меті створити сприятливі умови для комплексного розв'язання проблеми накопичення відходів аграрних підприємств, проте у більшості випадків, вони недосконалі за своєю суттю та характеризуються відсутністю механізмів їх практичного виходу. Для ефективного управління відходами аграрних підприємств необхідна розробка повної системи стандартів та нормативів, проведення комплексного енергетичного аудиту та експертизи, формування прозорої системи стимулів та пільг.

Потребує вдосконалення і державне стимулювання використання відходів на виробництво біопалива, зокрема доцільно прописати в законодавстві організаційний та економічний механізм державної підтримки зеленої біоенергетики, підвищення "зеленого" тарифу на електроенергію з біомаси та біогазу, продовження податкових пільг тощо.

Подальші дослідження полягатимуть в аналізі показників утворення та поводження з сільськогосподарськими відходами в Україні для виявлення загальних тенденцій і закономірностей. Перспективним напря-

мом є також вивчення передового досвіду енергетичного використання відходів аграрного сектору як у нашій державі, так і за кордоном для популяризації цього напрямку для підвищення ефективності господарювання та забезпечення енергоавтономії підприємств АПК.

Література:

- Geletukha G.G., Zheliezna T.A., Drahnev S.V. and A. I. Bashtovyi. Prospects for using biomass from agrarian pruning and plantation removal in Ukraine. *Industrial Heat Engineering*, 2018. 40(1): 68—74. DOI <https://doi.org/10.31472/ihe.1.2018.10>
- Kaletnik G., Pryshliak N. Bioenergy potential development of the agrarian sector as a component of sustainable development of Ukraine. Management mechanisms and development strategies of economic entities in conditions of institutional transformations of the global environment: collective monograph. Edited by M. Bezpartochnyi, in 2 Vol. ISMA University, Riga: "Landmark" SIA, 2019. 96—104.
- Альтернативна енергетика України: особливості функціонування і перспективи розвитку: колект. моногр. каф. менедж. альтернат. джерел енергії / Г.М. Калетнік, С.Т. Олійнічук, О.П. Скорук, О.В. Климчук, В.І. Яцковський, Д.М. Токарчук, І.А. Здор; ред.: Г.М. Калетнік. — Вінниця: Едельвейс і К, 2012. — 255 с.
- Скорук О.П., Токарчук Д.М. Економічна ефективність виробництва і споживання біогазу: світовий і український досвід. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету. 2012. № 2. С. 289—298.
- Про відходи [Електронний ресурс]: Закон України від 05.03.1998, № 187/98-ВР. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80>
- Про альтернативні види палива [Електронний ресурс]: Закон України від 14.01.2000 № 1391-XIV. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-14>
- Про затвердження Порядку ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.08.1998 № 1360. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-98-%D0%BF>
- Про впорядкування контролю за транскордонним перевезенням відходів і їх утилізацією/видаленням [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.09.1997 № 1016. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1016-97-%D0%BF>
- Про затвердження Правил охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2018 № 269-96-п. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-96-%D0%BF>
- On waste and repealing certain Directives [Електронний ресурс]: Directive of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 2008/98/EC. — Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32008L0098>
- Official website of the International Energy Agency [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.iea.org>
- Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.10.2017р. № 1106. — Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/pro-vikonannya-ugodi-pro-asociaciyu-mizh-ukrayinoyu-z-odniyeyi-storoni-ta-yevropejskim-soyuzom-yevropejskim-spivtovaristvom-z-atomnoyi-energiyi-i-yihnimi-derzhavami-chlenami-z-inshoyi-storoni>
- Про управління відходами [Електронний ресурс]: Проект Закону України. Міністерство екології та природних ресурсів. — Режим доступу: <https://menr.gov.ua/news/32869.html>
- Гелетуха Г.Г., Железная Т.А., Трибой А.В. Перспективы использования отходов сельского хозяйства для производства энергии в Украине. Аналитическая записка БАУ. 2014. № 7. С. 34.
- Pryshliak N. Biogas production in individual biogas digesters: experience of India and prospects for Ukraine. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2019. Vol 5, No 1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://are-journal.com/are/article/view/226>
- Токарчук Д.М. Управління ефективним використанням сільськогосподарських відходів для виробництва біогазу. Облік і фінанси. №3(81). 2018. С. 133—139.
- Zulauf C., Prutska O., Kirieieva E., Pryshliak N. Assessment of the potential for a biofuels industry in Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*, 2018. 16(4), 83-90. doi:10.21511/ppm.16(4).2018.08.
- Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною [Електронний ресурс]: Закон України від 07.04.2015 № 287-VIII. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3392-1>
- Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу [Електронний ресурс]: Закон України від 26.11.2016 №2509-IV. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2509-15>
- Про ринок електричної енергії [Електронний ресурс]: Закон України від 13.04.2017 №2019-VIII. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19>
- Енергетична стратегія України на період до 2035 року "Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність" [Електронний ресурс]: Схвалена розпорядженням КМУ від 18.08.17 № 605-р. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80>
- Офіційний сайт Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://saee.gov.ua>
- Митний кодекс України [Електронний ресурс]: від 13.03.2012 р. № 4495-VI. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>
- Про електроенергетику [Електронний ресурс]: Закон України від 16.10.1997 р. № 575/97. — Режим

доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80>

References:

- Geletukha, G.G. Zheliezna, T.A. Drahnev, S.V. and Bashtovyi, A. I. (2018), "Prospects for using biomass from agrarian pruning and plantation removal in Ukraine", *Industrial Heat Engineering*, vol. 40 (1), pp. 68—74. DOI <https://doi.org/10.31472/ihe.1.2018.10>.
- Kaletnik, G. and Pryshliak, N. (2019), "Bioenergy potential development of the agrarian sector as a component of sustainable development of Ukraine", *Management mechanisms and development strategies of economic entities in conditions of institutional transformations of the global environment*. In 2 vol., ISMA University, "Landmark" SIA, Riga, Latvia, vol. 1, pp. 96—104.
- Kaletnik, H. M. Oliinichuk, S. T. Skoruk, O. P. Klymchuk, O.V. Yatskovskyi, V.I. and Tokarchuk, D.M. (2012), *Alternatyvna enerhetyka Ukrainy: osoblyvosti funktsionuvannya i perspektyvy rozvytku* [Alternative energy of Ukraine: peculiarities of functioning and prospects of development], Edelveis i K, Vinnytsia, Ukraine.
- Skoruk, O.P., Tokarchuk, D.M. (2012), "Economic effectiveness of innovation and growth biogas world and ukrainian experience", *Zbirnyk Naukovykh Prats Tavriiskoho Derzhavnoho Ahrotekhnolohichnoho Universytetu (Ekonomichni Nauky)*, vol. 2, pp. 289—298.
- Verkhovna Rada of Ukraine (1998), The Law of Ukraine "About waste", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80> (Accessed 25 Sept 2019).
- Verkhovna Rada of Ukraine (2000), The Law of Ukraine "About alternative fuels", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-14> (Accessed 25 Sept 2019).
- Cabinet of Ministers of Ukraine (1998), Resolution "On approval of the procedure for keeping the register of objects of formation, treatment and utilization of waste", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-98-%D0%BF> (Accessed 25 Sept 2019).
- Cabinet of Ministers of Ukraine (1997), Resolution "On the regulation of the control of transboundary movements of waste and their utilization / disposal", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1016-97-%D0%BF> (Accessed 25 Sept 2019).
- Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), Resolution "On the approval of the rules for the protection of inland marine and territory sea from pollution and pollution", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-96-%D0%BF> (Accessed 25 Sept 2019).
- European Parliament and of the Council (2008), "On waste and repealing certain Directives", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32008L0098> (Accessed 25 Sept 2019).
- The official website of the International Energy Agency (2019), available at: <https://www.iea.org> (Accessed 25 Sept 2019).
- Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Resolution "On the implementation of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand", available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-vikonannya-ugodi-pro-asociaciyu-mizh-ukrayinoyu-z-odniyei-storoni-ta-yevropejskim-soyuzom-yevropejskim-spivtovaristvom-z-atomnoyi-energiyi-i-yihnimi-derzhavami-chlenami-z-inshoyi-storoni> (Accessed 25 Sept 2019).
- Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine (2018), "Project of Law of Ukraine "About waste management", available at: <https://menr.gov.ua/news/32869.html> (Accessed 25 Sept 2019).
- Heletukha, H.H. Zheleznaia, T.A. and Tryboi A. V. (2014), "Prospects for the use of agricultural waste for energy production in Ukraine", *Analiticheskaya zapiska BAU*, vol. 7, pp. 34, available at: <http://uabio.org/img/files/docs/Position-paper-uabio-7-ru.pdf> (Accessed 25 Sept 2019).
- Pryshliak, N. (2019), "Biogas production in individual biogas digesters: experience of India and prospects for Ukraine", *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, Vol 5, no 1, available at: <http://are-journal.com/are/article/view/226> (Accessed 25 Sept 2019).
- Tokarchuk, D.M. (2018), "Management of Efficient Use of Agricultural Waste for Biogas Production", *Oblik i Finansy*, vol. 81, pp. 133—139.
- Zulauf, C. Prutska, O. Kirieieva E. and Pryshliak, N. (2018), "Assessment of the potential for a biofuels industry in Ukraine", *Problems and Perspectives in Management*, vol. 16(4), pp.83-90. doi:10.21511/ppm.16(4).2018.08.
- Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "About by-products of animal origin, not intended for human consumption", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3392-1> (Accessed 25 Sept 2019).
- Verkhovna Rada of Ukraine (2016), The Law of Ukraine "About combined production of thermal and electric energy (cogeneration) and utilization of renewable energy potentials", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2509-15> (Accessed 25 Sept 2019).
- Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "About market of electric energy", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19> (Accessed 25 Sept 2019).
- Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Resolution "Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035 "Security, Energy Efficiency, Competitiveness", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80> (Accessed 25 Sept 2019).
- The official website of the State Agency for Energy Efficiency and Energy Conservation of Ukraine (2019), available at: <http://saee.gov.ua> (Accessed 25 Sept 2019).
- Verkhovna Rada of Ukraine (2012), "Customs Code of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (Accessed 25 Sept 2019).
- Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine "About power engineering", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80> (Accessed 25 Sept 2019).

Стаття надійшла до редакції 07.10.2019 р.

В. В. Джинджоян,
к. е. н., доцент, завідувач кафедри економіки та менеджменту туристичної діяльності,
ВНПЗ "Дніпровський гуманітарний університет"
ORCID ID: 0000-0003-0296-4092

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.19.18

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ В УМОВАХ СКЛАДНОГО МЕТОДОЛОГІЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ

V. Dzhyndzhoian,
PhD in Economics, Associate Professor, Head of Department
of Economics and Management of Tourism, Dnipro University of the Humanities

RESEARCH OF SOCIAL PROCESSES IN THE CONTEXT OF COMPLEX METHODOLOGICAL PLURALISM

У статті здійснено спробу аналізу основних теоретико-методологічних підходів до дослідження соціальних процесів і визначення їх можливих перспектив розвитку в умовах складного методологічного плюралізму в вітчизняній соціології. Виділено два основні типи теорій: теорії, які складають гносеологічну галузь методології, та теорії, що утворюють онтологічну галузь методології. Обґрунтовано існування міждисциплінарного, системного та історичного підходів під час комплексного вивчення соціальних явищ. Встановлено, що соціальні процеси є змінами в суспільстві, які впливають на добробут, умови безпеки, політичної та економічної стабільності значної частини населення. На основі детального аналізу наукової літератури визначено низку принципів та методів дослідження соціальних явищ.

The article attempts to analyze the main theoretical and methodological principles for the study of social processes and determine their possible prospects of development under the conditions of complex methodological pluralism in domestic sociology. It has been established that social processes are changes in society that affect the well-being, security conditions, political and economic stability of the significant part of the population. It has been colligated that the structure of the science of methodology includes two main types of theories. Firstly, metatheories, that is theories that relate to cognitive processes, are related to the given science (these theories constitute the epistemological branch of methodology). Secondly, theories about the objects under the research, they form the ontological branch of methodology. Each of these branches of methodology represents a set of theories related and subcontracted in a certain way, at the same time epistemological and ontological branches of methodology are coherent to each other and change over to one another. This underlines the fact that the dual approach to the consideration of social space has developed in social sciences.

Based on the rigorous analysis of the scientific literature, a number of principles and methods of conducting research of social phenomena has been determined. Among them there is abstract and logical, which is used when conducting the analytical part of the work based on the analysis of literary

and factual data in order to identify existing factors, conditions and indicators. Another group is mathematical and statistical methods that are necessary when analyzing modern social processes, calculating integral indicators, as well as while researching social subspaces, evaluating the selection, etc. The next one is comparative analysis that is used when comparing the received empirical and statistical data. Sociological type (questionnaires, in-depth interviews, method of expert assessment) is used to obtain subjective and objective assessments of problems. There is also a grouping method. The cartographic method is necessary to create a cartographic database by the following indicators: demographic, social, institutional and economic.

Ключові слова: методологія, метод, соціальні процеси, теоретико-методологічні засади.
Key words: methodology, method, social processes, theoretical and methodological principles.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Безпосередня розробка конкретної предметної області знань передбачає введення логіко-категоріальної визначеності, виділення найбільш значущих методологічних підходів, придбання і аналіз емпіричного матеріалу, а також вироблення результируючих висновків, на рівні яких проводиться побудова моделі явища, а також класифікація можливих його різновидів. Все це становить серйозний дослідницький інтерес, проте не дозволяє придбати остаточне знання про предмет досліджуваного явища (незважаючи на те, що в рамках спеціального дослідження проводиться виділення його істотних ознак).

Це пов'язане з тим, що в ряді випадків емпіричний матеріал не є достатньою підставою для однозначного визначення наявності конкретного соціального явища. Так, наприклад, дослідження злочинності за сферою її проявів — зареєстрованими злочинами, призводить до спотворення картини поточної ситуації, оскільки чисельні показники зареєстрованих протиправних діянь не дають точного знання про всю сукупність злочинів в суспільстві. Водночас те ж саме визначення рівня злочинності може бути вироблено побічно: на рівні визначення ступеня деформації економічної, політичної, соціальної діяльності суспільства, а також за допомогою залучення аналітичних і прогностичних даних. Таким чином, аналіз "контексту" виникнення конкретного соціального явища в ряді випадків виступає в якості потужного методологічного інструменту, багато в чому доповнює вузькоспеціалізований об'єктний розгляд.

Це підтверджується і тим, що особливістю конкретних соціальних явищ виявляється їх загальна "вплетеність" у тканину соціальних відносин. І в цьому сенсі має місце, з одного боку, широкий набір зовнішніх чинників розвитку конкретного явища, з іншого — наслідки його існування на рівні системи суспільних відносин. Це актуалізує значущість застосування систематичного підходу, який не тільки сприяє проясненню сутності конкретних тенденцій, процесів та соціальних механізмів, а й дозволяє більш глибоко зрозуміти їх внутрішню структуру і динаміку існування [1].

Існує, однак, серйозна проблема, пов'язана з проведенням систематичних досліджень. Ця проблема полягає в тому, що дослідження будь-якого приватного явища або соціального механізму передбачає звернення до загальнотеоретичних знань щодо структури суспільства в цілому, водночас складно визначити ступінь необхідної деталізації в даній сфері. В цьому відношенні доцільним є проведення початкової методологічної та теоретичної розробки питання про можливість застосування методологічних підходів, принципів та методів в проведенні соціальних досліджень і, зокрема, критерії його повноти.

З урахуванням того, що в кожній приватній області існують можливість проведення поглибленого дослідження, результати якого можуть мати досить серйозний обсяг, очевидно, що побудова повної (в значенні включення усієї сукупності існуючих даних і результатів наукових розробок) системи знання, охоплює основні аспекти взаємозв'язку конкретного явища не може бути реалізовано в рамках одиничного дослідження. Тому для визначення теоретико-методологічних основ дослідження соціальних явищ/процесів здійснено детальний аналіз наукової літератури.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх досліджень та публікацій, де висвітлено проблему соціальних процесів (Р. Барт [1], В. Бех [2], І. Котляров [4], Н. Моїсєєв [6], Є. Пугачова [7], С. Титов [9], І. Фролов [10] та ін., дав змогу встановити, що соціальні процеси — це ті зміни в суспільстві, які впливають на добробут, умови безпеки, політичної та економічної стабільності значної частини населення. Люди постійно включені в численні процеси, що нашаровуються один на одного, — економічні, політичні, демографічні, культурні, цивілізаційні, екологічні тощо.

На відміну від фізичних елементів або хімічної структури певної речовини соціальні процеси, як будь-який об'єкт соціального знання, представляються нам знайомими і зрозумілими. Проте, попри уявну простоту, не всі соціальні процеси мають однакову значущість, ко-

жен з них має свою інтенсивність, тривалість і суб'єктне охоплення. Одні з них виявляються в центрі уваги людини, інші сприймаються як малозначні, або як самі собою зрозумілі, інші зовсім вислизують з-під спостереження. Водночас соціальні процеси досить суперечливі, відзначаються складністю і неоднозначністю.

Вивчення соціальних процесів дозволяє, розуміти те суспільство, в якому ми існуємо і діємо, а також прогнозувати тенденції розвитку суспільства, що важливо в прийнятті управлінських рішень, оскільки необхідно враховувати не тільки існуючі суспільні відносини, а й динаміку їх розвитку.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є спроба аналізу основних теоретико-методологічних підходів до дослідження соціальних процесів і визначення їх можливих перспектив розвитку в умовах складного методологічного плюралізму в вітчизняній соціології.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У науці прийнято вважати, що методологія — це система теорій і принципів, що визначають характер дослідження того чи іншого виду реальності. Говорячи про структуру методології, слід зауважити, що вона включає в себе два основні типи теорій: по-перше, метатеорії, тобто ті теорії, які стосуються пізнавальних процесів, що відносяться до даної науки (ці теорії становлять гносеологічну гілку методології), по-друге, теорії про об'єкти, які досліджуються, вони складають онтологічну гілку методології, кожна з цих гілок методології є сукупністю теорій, пов'язаних і супідрядних певним чином, водночас гносеологічна і онтологічна гілки методології пов'язані одна з одною і переходять одна в одну.

Гносеологічна гілка методології з'ясовує всі суттєві особливості пізнавального процесу в соціології, включаючи сутність, межі, предмет і особливості соціологічного пізнання. З іншого боку, в методологію соціологічного дослідження включені теорії, що описують і пояснюють особливості тих чи інших соціальних об'єктів. Очевидно, що розуміння сутності соціального об'єкта, його структури, закономірностей його функціонування та розвитку не може бути реалізовано в рамках одиничного дослідження.

Водночас розгляд структури конкретного соціального явища і визначення його функціональної складової — це абсолютно різні підходи. На рівні системи суспільства найбільше значення мають взаємозв'язки між різними елементами громадської організації, які можуть бути чітко і ясно визначені, з виключенням необхідності докладного розгляду кожного з елементів суспільної структури окремо. Фактично, за такого підходу основне значення має причинно-наслідкова визначеність різних соціальних явищ по відношенню один до одного.

За такого підходу вони розглядаються як фактори [2], що сприяють проясненню ряду значущих питань без зайвого поглиблення в специфічні питання влаштування громадської структури. Цей підхід знаходить своє відображення на рівні методології структурного функціоналізму, в рамках якого окремі соціальні явища і про-

цеси відбиваються як соціальні функції. Сильною стороною структурного функціоналізму є систематичність і одночасно ємність реалізованої теоретичної конструкції. Водночас, що важливо, застосування даного підходу залишає можливість для подальшої деталізації соціального контексту явища в тих випадках, коли необхідно провести більш детальний розгляд основних його чинників. Те ж саме має місце і щодо дослідження наслідків розгортання конкретних соціальних явищ, зв'язків і соціальних механізмів.

Ще однією важливою методологічною підставою системного дослідження соціальних процесів є методологія синергетики, що розглядає загальні характеристики і принципи розвитку систем, незалежно від їх характеру. На рівні методології синергетики проводиться концептуалізація рушійних принципів розвитку структури суспільства, стає можливою постановка питання про різні рівні суспільної організації та їх взаємодії в ході соціального процесу [3]. Що важливо, застосування методології системного аналізу сприяє не тільки визначенню специфічних факторів, що мають місце всередині локального суспільства, але також і зовнішніх чинників, що визначають основні характеристики та вектори його розвитку [4]. Це пов'язане з концептуалізацією проблеми взаємодії системи і зовнішнього середовища її існування, до якої відносяться природа, зовнішня соціальне середовище, а також індивідуальні особливості окремих членів суспільства, що детермінують статистичний розкид очікуваних соціальних інтеракцій.

Сильною стороною синергетичного підходу є його загальний характер і одночасно — вихід на оперування математичними закономірностями протікання суспільних процесів, що дозволяє судити про значну ступінь його статистичної точності. Крім того, важливим є і те, що звернення до даної методологічної парадигми робить можливим залучення в об'єкт дослідження зовнішніх чинників виникнення і розвитку досліджуваного соціального явища, що в сукупності істотно збагачує вироблений процес теоретичної розробки проблеми.

Слід звернути увагу на важливий аспект досліджуваного питання. Застосування есенціалістських підходу, спрямованого на відображення суті конкретного соціального явища, направлено на формування його універсальної теоретичної моделі, яка претендує на характер загальності. Незважаючи на очевидні переваги цього підходу, слід звернути увагу на те, що в ході розвитку суспільства відбувається постійна зміна рівня і характеру представленості конкретних суспільних процесів, що дозволяє судити про наявність не тільки кількісної, але і якісної їх динаміки.

Для того, щоб прояснити таке положення про наявність якісної динаміки в суспільстві звернемося до тематики соціальних відхилень. На загальному рівні розробка проблеми соціальних відхилень передбачає постановку питання про соціальні норми, механізми їх прищеплення, індивідуальному аспекті процесу соціалізації а також причини виникнення відхилень в їх реалізації на рівні суспільного процесу. В результаті виробляється побудова загальної моделі поведінки, що відхиляється, орієнтованої, насамперед, на відображення його істотних ознак і механізмів розвитку на рівні окремих членів суспільства. Виникає теоретична модель, що

володіє значним ступенем універсальності, разом з тим, не відображає динаміку соціальних змін як безпосередній чинник розвитку соціальних девіацій.

Сучасні соціологи, застосовуючи посткласичні соціальні теорії, нові теоретичні погляди в дослідженні соціального простору, враховують регіональні особливості соціальних взаємодій, соціальних інститутів і соціальної інфраструктури. Такий підхід дозволяє вивчати простір на базі таких складових, як місто, село, регіон (суб'єкт) і ін. Стабільність і впорядкованість соціального простору забезпечують соціальні інститути. Так, І. Котляров редукує простір і соціальні структури до конкретних об'єктів ("до онтологічно значущих суб'єктів") і інституцій [4]. Соціальні інститути виступають стабільною основою трансформації соціального простору. Крім того, соціальні інститути виступають у ролі механізмів його розвитку та функціонування.

Жодне наукове дослідження неможливо без дотримання методологічних принципів. Сам науковий принцип виконує організуючу, об'єднуючу і синтезуючу функції і є вимогою (правилом) до елементів наукових концепцій. Складність і багатовимірність соціального простору зумовлює наявність великої їх сукупності. Має сенс виділити такі принципи в дослідженні соціальних явищ:

1. *Міждисциплінарний підхід* — можливість використовувати соціологічні, економічні, математичні методи для комплексного вивчення соціальних явищ. Таким чином, методологія не може бути зведена до якогось одного методу дослідження.

2. *Системний підхід* — сприяє виявленню особливостей розвитку трансформаційних процесів, а також взаємозв'язку об'єктивних і суб'єктивних чинників у розвитку соціальних явищ.

3. *Облік регіональної специфіки* — врахування особливостей, проблем і перспектив розвитку соціальних явищ.

4. *Інформаційна забезпеченість дослідження* — спираючись на існуючу статистичну інформацію, дозволяє підготувати верифіковані масиви інформації, адекватно відображають просторову та тимчасову диференціацію досліджуваного об'єкта.

5. *Практична можливість отримувати результати дослідження* — розробка теоретичних і практичних прийомів і доведення їх до рівня конкретних рекомендацій.

6. *Історичний підхід*, який є методологічним відображенням дійсності в безперервній єдності минулого, сьогодення і майбутнього при розгляді процесів формування, розвитку і трансформації соціального простору.

7. *Об'єктивність*, що орієнтує дослідника на розуміння і вміння встановити (оцінити) ступінь суб'єктивності отриманої інформації (спотворює соціальну реальність) і визначити необхідність її мінімізації. Цей принцип також дозволяє вибрати адекватну систему методів аналізу соціальних явищ.

Найчастіше методологічну концепцію розуміють як "рамки", відповідно до яких вчені здійснюють наукову діяльність. Багато методів, що використовуються для дослідження соціальних явищ, є міждисциплінарними, що визначено складністю досліджуваного об'єкта.

За ступенем спільності в науці виділяють такі групи методів:

1. *Філософські*, визначають способи формування і трансформації соціального простору (гносеологічний і діалектичний методи пізнання). Такі методи застосовуються для дослідження всіх сфер соціальної реальності і на всіх етапах пізнавального процесу.

2. *Загальнонаукові методи*. Визначають деякі аспекти пізнання і перетворення соціальної дійсності (аналіз, синтез, індукція, дедукція та ін.). Використовуються практично в усіх наукових напрямках, але не на всіх етапах пізнавального процесу і призначені для дослідження конкретних явищ соціальної реальності.

3. *Приватні, спеціальні методи*. До цієї групи включені методи, розроблені конкретною наукою і спрямовані на пізнання окремих областей реального світу (біографічний метод, опитування, метод соціометрії та ін.).

4. *Соціологічні*. В цьому випадку мова йде про методи збору та аналізу соціологічної інформації (анкетування, інтерв'ювання, спостереження та ін.). Взаємозв'язок факторів, механізмів і умов, впливають на соціальні явища, вимагає комплексного використання всіх груп методів.

Виходячи з цієї тези, основними методами дослідження в рамках позначеної проблеми будуть виступати:

1. *Абстрактно-логічний* — застосовується під час виконання аналітичної частини роботи на основі аналізу літературних і фактичних даних, для виявлення існуючих факторів, умов, показників.

2. *Математичні і статистичні методи*. Необхідні під час аналізу сучасних соціальних процесів, розрахунку інтегральних показників, а також під час аналізу соціальних підпросторів, розрахунку вибірки тощо.

3. *Порівняльний аналіз*. Застосовується при зіставленні отриманих емпіричних і статистичних даних.

4. *Соціологічні (анкетування, глибинне інтерв'ю, метод експертних оцінок)* — використовуються для отримання суб'єктивних і об'єктивних оцінок проблем.

5. *Метод угруповань (для пошуку причинно-наслідкових зв'язків між факторами і умовами сталого розвитку соціальних явищ)*.

6. *Картографічний (необхідний для створення картографічної бази даних за такими показниками: демографічний, соціальний та інституційний, економічний)*.

ВИСНОВКИ

Таким чином, проведений аналіз теоретико-методологічних основ дослідження соціальних явищ дозволяє нам зробити такі висновки. Структура науки методології включає в себе два основні типи теорій: по-перше, метатеорії, тобто ті теорії, які стосуються пізнавальних процесів, що відносяться до цієї науки (ці теорії становлять гносеологічну гілку методології), по-друге, теорії про об'єкти, які досліджуються, вони складають онтологічну гілку методології, кожна з цих гілок методології є сукупністю теорій, пов'язаних і супідрядних певним чином, водночас гносеологічна і онтологічна гілки методології пов'язані одна з одною і переходять одна в одну. Це підкреслює той факт, що у суспільних науках склався дуальний підхід до розгляду соціального простору.

На основі детального аналізу наукової літератури визначено низку принципів та методів дослідження со-

ціальних явищ. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у теоретичному визначенні місця підприємницької та корпоративної діяльності в реалізації сучасної соціальної парадигми.

Література:

1. Барт Р. Структурализм как деятельность [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://ihtik.lib.ru/philosbook_22dec2006/philosbook_22dec2006_823.rar
2. Бех В.П. Социальный организм: философско-методологический анализ. — Запорожье: "Тандем — У", 1998. — 186 с.
3. Ильин В.О специфике гуманитарного знания. Вопросы философии. 1985. — № 7. — С. 45—53.
4. Котляров И.В. Теоретические основы социального проектирования. — Минск, 2002. — 146 с.
5. Лутай В.С. Основной вопрос современной философии. Синергетический вопрос. К.: Издатель "ПАРА-ПАН", 2004. — 156 с.
6. Моисеев Н.Н. Человек. Среда. Общество: Проблемы формализованного описания. — Москва: Издательство "Наука", 1982. — 240 с.
7. Пугачева Е.Г. Самоорганизация социально-экономических систем: учеб. пособие. — Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2003. — 172 с.
8. Ракитов А.И. Философия компьютерной революции. — Москва: "Мысль", 2000. — 168 с.
9. Титов С.А. Проблема контексту в живых системах. Общественные науки и современность. 1996. — №3. — С. 134—144.
10. Фролов И., Загладин В. Глобальное прогнозирование современности: научный и социальный аспекты. Москва: Политиздат, 1981. — 348 с.
11. Gladchenko, A. Sardak, S. Dzhyndzhoian, V. (2017), "Foreign experience of public administration in the context of the economic equilibrium of synthetic economic crisis", Modern European Researches. Salzburg, Austria, vol. 2, pp. 44—52.
12. Sardak, S. Korneyev, M. Dzhyndzhoian, V. Fedotona, T. Tryfonova, O. (2018), "Current trends in global demographic processes". Problems and Perspectives in Management, LLC "Consulting Publishing Company "Business Perspectives", Vol. 16, Is. 1, pp. 48—57.

References:

1. Bart, R. (2006), "Strukturalizm kak deiatel'nost'" [Structuralism as activity], Access mode: http://ihtik.lib.ru/philosbook_22dec2006/philosbook_22dec2006_823.rar
2. Behh, V. (1998), "Sotsyal'nyj orhanyzm: fylosofsko-metodolohycheskyj analiz" [Social organism: philosophical and methodological analysis], Tandem-U, Zaporozhye, Ukraine.
3. Ilyin, V. (1985), "On the specifics of humanitarian knowledge", Questions of philosophy, vol. 7, pp. 45—53.
4. Kotlyarov, I.V. (2002), "Teoretycheskiye osnovy sotsyal'noho proektyrovaniya" [Theoretical foundations of social design], Minsk, Belarus.
5. Lutai, V.S. (2004), "Osnovnoj vopros sovremennoj fylosofyy. Synerhetycheskyj vopros" [The basic question of modern philosophy. Synergistic question], PARAPAN, Kyiv, Ukraine.

6. Moiseev, N. (1982), "Chelovek. Sreda. Obschestvo: Problemy formalizovannogo opysaniya" [Man. Wednesday. Society: Problems of formalized description], Science, Moscow, USSR.

7. Pugacheva, E.G. (2003), "Samoorhanyzatsiya sotsyal'no-ekonomycheskikh system" [Self-organization of socio-economic systems], BSUEP, Irkutsk, Russia.

8. Rakitov, A.I. (2000), "Fylosofiya komp'iuternoj revoliutsyy" [The philosophy of the computer revolution], The thought, Moscow, Russia.

9. Titov, S.A. (1996), "The problem of context in living systems" [Social Sciences and Modernity], vol. 3, pp. 134—144.

10. Frolov, I. Zagladin, V. (1981), "Hlobal'noe prohozyrovanye sovremennosti: nauchnyj y sotsyal'nyj aspekty" [Global forecasting of the present: scientific and social aspects], Politizdat, Moscow, Russia.

11. Gladchenko, A. Sardak, S. Dzhyndzhoian, V. (2017), "Foreign experience of public administration in the context of the economic equilibrium of synthetic economic crisis", Modern European Researches. Salzburg, Austria, vol. 2, pp. 44—52.

12. Sardak, S. Korneyev, M. Dzhyndzhoian, V. Fedotona, T. Tryfonova, O. (2018), "Current trends in global demographic processes", Problems and Perspectives in Management, LLC "Consulting Publishing Company "Business Perspectives", vol. 16, Is. 1, pp. 48—57.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2019 р.

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Видання включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІКИ

М. П. Денисенко,

д. е. н., професор, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ

ORCID ID: 0000-0001-8767-9762

Д. Д. Геньбач,

студент магістратури, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ

ORCID ID: 0000-0002-3757-7474

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.19.23

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДІЛОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

M. Denisenko,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Kyiv National University of Technology and Design, Kyiv

D. Henbach,

graduate student, Kyiv National University of Technology and Design, Kyiv

CURRENT SITUATION AND PROSPECTS OF BUSINESS TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE

У статті розглядається динаміка розвитку бізнес-туризму в Україні. Проаналізована роль ділової активності для України. Наведено порівняння розвитку бізнес-туризму в країнах Європи. Розглянуто світові тенденції становлення туризму. Відмічено, що Україна має великий потенціал розвитку ділового туризму. Український бізнес-туризм стрімко розвивається і, за прогнозами вчених, може стати потужнішим сегментом туристичного ринку. Сформульовано та визначено пріоритети вирішення проблем розвитку бізнес-туризму в Україні. Діловий туризм є провідником туристичного бізнесу. Ділові подорожі відкривають нові можливості у сучасному світі. Бізнес-туризм робить можливими знайомства з новими технологіями, зустрічі з партнерами, інвесторами, споживачами. Отже, бізнес-туризм — це перспективна сфера світової економіки. Розвиток цього виду туризму зумовив появу тисяч організацій, асоціацій та об'єднань, які проводять зустрічі на різних рівнях. Досліджено типи бізнес-туризму на прикладі країн Європи, які займають провідні позиції.

The article deals with the dynamics of business tourism development in Ukraine. The role of business activity for Ukraine is analyzed. The comparison of the development of business tourism in the countries of Europe is presented. The world trends of tourism formation are considered. It is noted that Ukraine has great potential for the development of business tourism. Ukrainian business tourism is developing rapidly and, according to scientists, can become a more powerful segment of the tourist market. Priorities of solving problems of development of business tourism in Ukraine are formulated and determined. Business tourism is the guide of the tourist business. Business travel opens up new opportunities in the modern world. Business tourism makes it possible to get acquainted with new technologies, meetings with partners, investors, consumers. Therefore, business tourism is a promising area of the world economy. The development of this type of tourism has led to the emergence of thousands of organizations, associations and associations that hold meetings at various levels. The types of business tourism on the example of European countries, which occupy leading positions, are investigated.

Today, business tourism is a leading area of tourism business. This type of business trip, combined with leisure, provides amazing business opportunities for the traveler themselves. This meeting and

communication of partners in an informal environment, acquaintance with new technologies, investors, suppliers and consumers — all of which ultimately leads to increased business opportunities. That is, it can even be stated that such business trips are a self-supporting type of tourism (after all). Business tourism gives you the opportunity to get acquainted with new technologies, meet investors, partners, suppliers and consumers of goods or services of the company. Thus, business tourism is one of the most promising and profitable areas of the world economy. Speaking about the factors behind the high rate of development of this type of travel, it is worth mentioning the phenomenon of our era, as a continuing process of formation of tens of thousands of organizations, associations and associations that gather at regional, national and international levels. Business tourism combines the Corporate Travel Industry and the Meetings Industry (MICE). Business tourism includes business trips and business trips, convention and incentive tourism, as well as events.

*Ключові слова: розвиток, діловий туризм, перспективи, статистика, пріоритети.
Key words: development, business tourism, prospects, statistics, priorities.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Діловий туризм — вид сучасного туризму, що швидко розвивається. Розвиток ділового туризму характеризується все більшою зацікавленістю ділових людей з усього світу Україною. Це один з перспективних та прибуткових видів туризму. Світова глобалізація ставить завдання з підвищення конкурентоспроможності та визначення нових пріоритетів розвитку економіки в туристичній сфері. На сьогоднішній день туризм динамічно розвивається і, діловий туризм зокрема, та становиться основною сферою світової економіки. Україна не є виключенням у участі глобалізаційних процесів, тому є потреба досліджувати міжнародний туризм.

МЕТА І ЗАВДАННЯ

Дослідити сучасний стан та основні проблеми розвитку ділового туризму в Україні. Проаналізувати перспективи та пріоритети даного виду туризму. Визначити шляхи підвищення прибутку від ділового туризму в українську економіку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розвиток ділового туризму в Україні досліджували наступні вчені: С.І. Нікітенко [15], М.П. Мальська [2], В.К. Федорченко [16], В.А. Квартальнов [18], А.Ю. Александрова [19], С.П. Кузик [17], Н.А. Дехтяр, О.Ю. Подчаха [6], О.Г. Чимітдоржієва [20] та ін. Ці дослідники приділяють велику увагу розвитку ділового туризму, але ця тема потребує подальшого дослідження.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У світі щорічно здійснюється більше 100 млн подорожей у ділових цілях. Це майже 20% від усього світового туризму. Тому діловий туризм є одним з найперс-

пективніших сегментів туризму. Він має велике значення для розвитку економіки держави. Сума загальносвітового обігу туристичного бізнесу складає 6.5 трлн дол. США, з них 400 млрд дол. США припадає на діловий туризм. Обороти ділових турів становить 560 млн дол. США. Трохи менше половини доходів авіаційних компаній, а також більше 50% доходів готельного бізнесу складають доходи від туристів цього сегменту. Всесвітня туристична організація прогнозує, що за десятирок років обіг ділового туризму збільшиться у п'ять разів, а кількість ділових турів — у три рази. До 2 трлн дол. США та до 1,6 млрд дол. США відповідно.

Понад 70% усіх ділових подорожей становлять корпоративні подорожі. Це індивідуальні ділові подорожі з метою відвідування корпоративних заходів. Діловий туризм є комплексним та багатогранним. Можна додати, що до ділового туризму також відноситься інсентив-туризм. Це туристичні поїздки, що організовуються підприємствами та фірмами для своїх співробітників чи партнерів як винагорода за високі показники в роботі [1]. Тури, з метою участі у семінарах, конференціях, з'їздах, які організовані науковими, політичними, культурними або економічними організаціями, складають понад 16% від усіх ділових поїздок. Понад 10% від обсягу ділового туризму становлять подорожі спеціалізованих промислових виставок [2].

З бізнес-туризмом безпосередньо пов'язана також сфера корпоративних заходів зустрічей — MICE (від англ. Meetings, Incentives, Conferences, Exhibitions). Організацією ділових поїздок займаються спеціалізовані агентства — TMC (від англ. Travel management company-компанія з управління діловими поїздками). З боку компаній-клієнтів за управління відрядженнями відповідають тревел-менеджери, які керуються у своїй роботі принципами і правилами

Таблиця 1. Спеціалізовані виставки

Напрямок	Місце проведення	Опис
Нерухомість	SIMA (Мадрид, Іспанія)	Найбільша іспанська виставка-ярмарок нерухомості
	The Property Investor Show & OPP Live (Лондон, Великобританія)	Велика аудиторія землевласників та інвесторів з усього світу під одним дахом
Авіація, аерокосмічні технології	SAT Expo (Рим, Італія)	Європейська виставка прикладних телекомунікаційних та супутникових технологій і аерокосмічної техніки. Представлено великий спектр нових технологій
Готельно-ресторанний бізнес	HOTELYMPIA (Лондон, Великобританія)	Понад 1000 експонентів та 45000 відвідувачів. Нові контакти, доступ до сучасної інформації з питань готельно-ресторанного бізнесу
	FAFGA (Інсбрук, Австрія)	Ярмарок новинок ресторанного обладнання, нові технології обслуговування клієнтів, сервісних послуг
Транспорт, авто	Internationaler Automobil-Salon Genf (Женева, Швейцарія)	Понад сто світових прем'єр. Понад 700 тис. глядачів
Реклама, маркетинг	ProPSI (Амстердам, Нідерланди)	Виставка інноваційних технологій реклами і маркетингу в Європі
Телекомунікації	Mobile World Congress (Барселона, Іспанія)	Міжнародна виставка мобільних пристроїв, на якій збираються керівники відомих світових мобільних операторів, власники контенту, продавці мобільних пристроїв
Дизайн	COMFORTEX (Лейпциг, Німеччина)	Спеціалізований ярмарок з інноваційних технологій оформлення інтер'єру. Важливий майданчик зустрічі для професіоналів

корпоративної тревел-політики або положенням про відрядження [14].

До основних цілей здійснення ділових подорожей відносяться: проведення зустрічей і переговорів з партнерами; проведення нарад з керівництвом і колегами; інспекція роботи представництв і філій; встановлення ділових контактів; відвідування професійних заходів; навчання співробітників; звернення в державні структури різних країн із метою здобуття сертифікатів, ліцензій, дозволів тощо.

Якщо визначати, яка частина світу займає топ позиції за відвідуванням бізнес-турів, то, безумовно, це буде Європа. Також у цій галузі, вона витрачає та отримує найбільше коштів [3]. Але, як не дивно, за темпами зростання ділового туризму Європа перше місце не займає. Найбільшою популярністю користуються поїздки на ділові конгреси та конференції. Західноєвропейські країни найбільш активні у діловому туризмі. Дуже багато поїздок здійснюється до Бельгії, зокрема до Брюсселю — фактичної столиці ЄС. Також у місті міститься штаб-квартира військово-політичного блоку НАТО.

На сьогодні у діловому туризмі найбільшу динаміку має конгресово-виставковий туризм. Спостерігається зростання інтересу до конференцій, нарад, симпозіумів, семінарів, де поєднуються інтереси бізнесу та науки задля розвитку. Великі конгресово-виставкові центри знаходяться у таких містах: Копенгаген, Женева, Відень, Амстердам, Барселона, Париж, Брюссель, Лондон, Страсбург, Мадрид, Вашингтон, Токіо. Окреме місце займає місто Давос у Швейцарії, оскільки там проводиться Всесвітній економічний форум. Говорячи про конгресово-виставковий туризм, не можна не згадати про спеціальні туристичні біржі та виставки. Зокрема в Європі проводиться більше двохсот міжнародних туристичних бірж та виставок. Найпопулярніша біржа Європи розташована у Берліні, де представлені туроператори, системи бронювання, готелі, культурні об'єкти та інші туристичні послуги. Також, не можна не згадати виставку у Мадриді (FITUR). Це бізнес-інструмент, який

сприяє укладанню комерційних договорів та угод. Також користується популярністю міланська Міжнародна туристична біржа. На ній рекламують проекти туристичного продукту, тематичні програми та презентують новітні технології в туристичному світі [4].

Великою популярністю користуються наступні ярмарки та виставки, які цілеспрямовано відвідують українські підприємці (табл. 1) [5].

Цікавим прикладом розвитку конгресово-виставкового туризму є таке. Якщо у 30-ті роки минулого століття щорічно проводилося не більше двохсот міжнародних конгрес-заходів, то у 90-ті роки їх кількість перевищила вісім тисяч. Цікавим є той факт, що у Великобританії близько 40% витрат фірм становить винагорода працівників у вигляді бізнес-турів [6].

Якщо охарактеризувати типового ділового туриста, то це буде чоловік середнього віку з вищою освітою, який є кваліфікованим спеціалістом або керівником бізнесу. Усе частіше бізнесмени знаходять ділових партнерів за кордоном. Подорожуючи за кордон, підприємці мають на меті не просто відвідати черговий семінар, а знайти нові можливості для свого бізнесу. Звісно, ділові люди очікують від ділових поїздок не тільки підписання нових контрактів, а й збільшення ділової активності, яку не можна було б очікувати без зміни обстановки та національної специфіки. Окрім звичайних послуг на кшталт екскурсій, туристи бажають ексклюзивні пропозиції, наприклад, поїздка до чорнобильської зони відчуження. Чимало українських фірм займається організацією ділових поїздок, хоч це й складна справа. Зростає професіоналізм, виробляється досвід, а також закріплюються міжнародні контакти. Виходячи з цього, можна прогнозувати стрімкий розвиток бізнес-туризму в Україні. Однією з тенденцій у світі бізнесу є формування спеціалізованих туристичних компаній, що займаються винятково діловими поїздками, а саме: організацією виставок, конференцій та семінарів за кордоном.

Іноземний бізнесмен, приїжджаючи до України, бажає поселитися у спеціалізованому бізнес-готелі,

Таблиця 2. Динаміка приватних подорожей і ділових поїздок в Україну за 2011–2021

Рік	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Приватні подорожі											
Млрд грн	51,419	59,079	65,832	72,659	79,62	87,242	95,313	103,844	112,987	122,784	133,43
Млрд дол.	6,271	7,063	7,744	8,391	8,903	9,463	10,122	10,812	11,533	12,288	13,091
Ланцюговий темп приросту, %		12,6	9,6	8,4	6,1	6,3	7,0	6,8	6,7	6,5	6,5
Базисний темп приросту, %		12,6	23,5	33,8	42,0	50,9	61,4	72,4	83,9	95,9	108,8
Млрд дол. США в цінах 2011 р.	6,271	6,702	7,079	7,406	7,692	7,989	8,273	8,544	8,811	9,076	9,349
Ланцюговий темп приросту, %		6,9	5,6	4,6	3,9	3,9	3,6	3,3	3,1	3,0	3,0
Базисний темп приросту, %		6,9	12,9	18,1	22,7	27,4	31,9	36,2	40,5	44,7	49,1
Ділові поїздки											
Млрд грн	23,637	28,061	33,249	38,943	45,297	51,628	57,86	64,257	71,228	78,927	87,285
Млрд дол. США	2,883	3,355	3,911	4,498	5,065	5,6	6,145	6,69	7,271	7,899	8,564
Ланцюговий темп приросту, %		16,4	16,6	15,0	12,6	10,6	9,7	8,9	8,7	8,6	8,4
Базисний темп приросту, %		16,4	35,7	56,0	75,7	94,2	113,1	132,0	152,2	174,0	197,1
Млрд дол. США в цінах 2011 р.	2,883	3,183	3,575	3,969	4,376	4,728	5,022	5,287	5,555	5,834	6,116
Ланцюговий темп приросту, %		10,4	12,3	11,0	10,3	8,0	6,2	5,3	5,1	5,0	4,8
Базисний темп приросту, %		10,4	24,0	37,7	51,8	64,0	74,2	83,4	92,7	102,4	112,1
Частка ділових поїздок від суми ділових поїздок та приватних подорожей (млрд дол. США в цінах 2011 р.), %											
Частка, %	31,5	32,2	33,6	34,9	36,3	37,2	37,8	38,2	38,7	39,1	39,5

який надає різні ділові послуги, зокрема має диверсифікований бізнес-центр. Тому існує нагальна потреба модернізації бізнес-готелів для розміщення ділових людей. Вочевидь, що з розвитком ділового туризму буде збільшуватися роль бізнес-центрів і бізнес-готелів, зростатиме попит на послуги високої категорії. Саме тому важливо зрозуміти і врахувати принципи створення модерної бізнес-інфраструктури, розробити концепції формування єдиного інформаційного простору. Необхідно мати державну політику інвестиційної привабливості розвитку бізнес-структур, задля створення комплексної системи управління діловими центрами [13].

Отже, повинен бути створений сучасний готельний ланцюг, об'єднаний єдиним брендом. Але є і певні ризики через бюрократичні процедури та фінансові збитки. За умов ринкової економіки при обмеженості фінансових ресурсів, постає питання пошуку джерел фінансування. Перспективи розвитку залежать від інвестиційної політики законодавства країни. Ці аспекти є важливими факторами, що впливають на зовнішніх та внутрішніх інвесторів. Існує потреба у кваліфікованих кадрах для організації ділового туризму. Не просто кадрів, які здатні обслуговувати на відповідному рівні конференції, семінари тощо, а тих, хто здатен організувати корпоративні заходи. Від персоналу потребується враховувати бажання та потреби цільової групи ділових туристів.

Ефективна організація відпочинку в готельних закладах неможлива без фахівців-аніматорів. Головною проблемою для молодих спеціалістів є відсутність практичного досвіду та невміння застосовувати набуті навички на практиці. Тому в туристичній галузі організатори відпочинку повинні мати насамперед вищу освіту, досвід роботи та особисті якості. Задля підвищення кваліфікації персоналу проводяться курси, семінари, тренінги

та практикуми [12]. Створення високоефективної туристичної індустрії забезпечить соціальний та економічний розвиток областей та країни в цілому. Це сприятиме створенню нових робочих місць, масштабному залученню інвестицій. Такі процеси докорінно змінять життя громадян. Комплексний підхід до управління туристичною сферою забезпечить використання історичного, культурного і природного середовищ найоптимальнішим чином та сприятиме розбудові національної економіки. Окрім всього, Україна потребує залучення до світового інформаційного простору, підвищення авторитету та іміджу в туристичному світі, тому що за кордоном бракує інформації про нашу країну. Для цього потрібно просувати українську рекламу по всьому світі. Бізнес-туризм в Україні має розвиватися у стані української національної специфіки, певного колориту і атмосфери. За таких умов підвищиться працездатність та творча активність. Неодмінно з'явиться бажання відвідати Україну ще раз.

За повідомленням Державної прикордонної служби, до України в першому півріччі 2018 р. виїхало приблизно 6,3 млн туристів. Основним мотивом були приватні подорожі. У порівнянні з аналогічним періодом 2017 р. кількість таких подорожей зросла на 6,8 %. Водночас протягом першого півріччя, з України виїхало більше 12,5 млн туристів. Це більше як на 6 % більше, ніж у попередньому році.

Відомі вчені прогнозують, що обсяг приватних та ділових подорожей за період 2011–2021 рр. у світі збільшиться більше ніж на половину. В Україні в аналогічний період прогнозується збільшення приватних подорожей майже на половину, а ділових більш ніж в два рази [7]. Така суттєва різниця в прирості пояснюється значним потенціалом розвитку бізнес-подорожей в Україні. Табл. 2 дає змогу зрозуміти динаміку подорожей в Україну [8].

Важливим є те, що за період 2011—2021 рр. простежується значне збільшення обсягу валютних надходжень від подорожей в Україну.

В Європі, найбільш активними бізнес-туристами є німці. Щорічно понад 5 млн німців відправляються у бізнес-тури. Зокрема 3 % туристів виїжджають виключно за кордон, 21 % подорожують і в межах своєї країни і за кордон та 76 % здійснюють подорожі виключно по Німеччині [9]. Не можна не виділити, що Німеччина вважається світовою столицею міжнародних виставок та ярмарків. Там проводиться приблизно 150 усіляких ярмарок та виставок. У їх числі п'ять з десяти найбільших світових ярмарків. Туристи щороку витрачають на таких заходах 10 млрд євро. Сумарний ефект від таких заходів сягає 25 млрд євро. У Німеччині є більше 11 тисяч туристичних об'єктів. Виставково-конгресові центри забезпечують працею понад 250 тисяч людей [10].

В Україні існують деякі проблеми, які перешкоджають належному розвитку бізнес-туризму, а саме:

— застарілі методи навчання працівників туристичної сфери;

— недостатнє фінансування з боки держави;

— недостатня кількість міжнародних аеропортів;

— невідповідність якості обслуговування міжнародним стандартам;

— нерівномірність розвитку бізнес-туризму по країні;

— нестача кваліфікованого персоналу;

— недостатня кількість бізнес-номерів у готелях.

Отже, можна визначити основні пріоритети розвитку бізнес-туризму в Україні. Реалізація наступних цілей сприятиме розвитку України, зокрема, і у бізнес-туризмі:

— створення великої мережі міжнародних готелів;

— визначення пріоритетів інвестиційної політики;

— розвиток транспортного сполучення;

— розвиток сучасної інфраструктури для проведення заходів;

— встановлення ділових контактів з іноземними партнерами;

— підготовка висококваліфікованих працівників конференц-сервісу;

— співпраця з суб'єктами ринку ділових послуг [11; 21—24].

ВИСНОВКИ

Отже, український бізнес-туризм розвивається, а значить, може стати одним з вагомих сегментів ринку міжнародного туризму. Україні потрібно впроваджувати ефективну інвестиційну політику, а також вирішувати питання з комфортним розміщенням ділових туристів для того, щоб увійти на світову бізнес-арену. Проте в Україні відчувається дефіцит кваліфікованих кадрів, відсутня скоординована система просування українського туристичного продукту на світовий ринок, бракує реклами. Все більшої актуальності набуває питання фінансування. Перспективами подальших досліджень є вивчення проблем вибору стратегічних альтернатив розвитку ділового туризму в Україні як суб'єкта Європи.

Література:

1. Пуцентейло П.Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва: навчальний посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 344 с.

2. Мальська М.П. Основи туристичного бізнесу: навч. посіб. — К.: Центр літератури, 2004. — 272 с.

3. Сливенко В.А. Класичні та сучасні бізнес стратегії туристичних підприємств / В.А. Сливенко, А.О. Єрмакова // Ефективна економіка. — № 11. — 2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua>

4. Кузик С.П. Географія туризму: навч. пос. / С.П. Кузик; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. — Київ: Знання, 2011. — 271 с.

5. Міжнародні виставки і ярмарки 2017—2018. Частина 4. Офіційний веб-сайт візового агентства "Просто віза" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://prosto-visa.com.ua/uk/articles/mizhnarodni-vystavky-yarmarky-2017-2018-chastyna-4>

6. Подчаха О.Ю. Індустрія гостинності в країнах Європи / О.Ю. Подчаха // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. — Сімферополь: ВіТроПрінт, 2009. — 176 с. — С. 51—53.

7. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (2019). — Режим доступу: <http://me.gov.ua/> (Доступ 20 травня 2019).

8. Максимюк М.Н. Оцінка стану та перспективи розвитку ділового туризму / М.Н. Максимюк // Культура народів Причорномор'я. — 2012. — № 234. — С. 67—70.

9. Дехтяр Н.А. Тенденції розвитку світового ринку ділового туризму / Н.А. Дехтяр // Проблеми економіки. — № 1. — 2014. — С. 43—51.

10. Самострєнко Г.М. Чимітдоржієва О.Г. Зарубіжний досвід організації ділового туризму // Економіка та держава. — Том 1. — С. 75—80.

11. Божидарнік Т.В. Міжнародний туризм [текст]: навч. посіб. / Т.В. Божидарнік, Н.В. Божидарнік, Л.В. Савош [та ін.]. — К.: "Центр учбової літератури", 2012. — 312 с.

12. Федорченко В.К. Теоретичні та методичні засади підготовки фахівців для сфери туризму. — К.: Слово, 2004. — 471 с.

13. Організація готельного господарства: навч. посіб. / О.М. Головка та ін. — К.: Кондор, 2012. — 338 с.

14. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Діловий_туризм

15. Нікітенко С.І. Діловий туризм в Україні: проблеми та перспективи розвитку / С.І. Нікітенко // Наукові праці. — Том 52. Вип. 39. — С. 139—143.

16. Федорченко В.К. Теоретичні та методичні засади підготовки фахівців для сфери туризму — К.: Слово, 2004. — 471 с.

17. Кузик С.П. Географія туризму: навч. посіб. — К.: Знання, 2011. — 271 с.

18. Квартальнов В.А. Туризм: підручник. — М.: Фінанси та статистика, 2000. — 320 с.

19. Александрова А.Ю. Міжнародний туризм: підручник. — М.: Аспект Прес, 2004. — 185 с.

20. Чимітдоржієва, О.Г. Розвиток ділового туризму на основі неформальних систем просування територій / О.Г. Чимітдоржієва. [Електронний ресурс]. //

Управління громадськими та економічними системами. — 2009.

21. Денисенко М., Мельник А., Шацька З., Будякова О. Міжнародний досвід регулювання бізнесу // М. Денисенко, А. Мельник, З. Шацька, О. Будякова. — Дослідження та інновації: Збірник наукових статей. — Видавництво Юнони, Нью-Йорк, США. — 2019. — 200 с. — С. 55—58. — Режим доступу: <http://conferencii.com/files/archive/2019-02.pdf>

22. Денисенко М.П., Бобровник А.В. Конкурентоспроможність України на міжнародному рівні / М.П. Денисенко, А.В. Бобровник // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. — К.: Міленіум. — № 12. — 2017. — С. 4—10.

23. Денисенко М.П., Шилук В.М. Зарубіжний досвід оцінювання ефективності діяльності підприємства та його використання у вітчизняній практиці / М.П. Денисенко, В.М. Шилук // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. — К.: Міленіум. — № 15. — 2018. — С. 14—25.

24. Денисенко М.П., Хаустова Є.Б. Стан та перспективи розвитку науки та освіти в Україні на поточному етапі їх реформування / М.П. Денисенко, Є.Б. Хаустова // Вчені записки університету "КРОК". — № 50. — 2018. — С. 40—57.

25. Денисенко М.П. Стан та тенденції розвитку сучасного підприємства: монографія за ред. д. е. н., проф. М.П. Денисенка. — К.: ДКС центр, 2019. — 464 с.

References:

1. Putsentejlo, P.R. (2007), *Ekonomika i orhanizatsiia turystychno-hotel'noho pidpriemnytstva* [Economy and organization of tourism and hotel business], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

2. Mal's'ka, M.P. (2004), *Osnovy turystychnoho biznesu* [Basics of tourism business], Tsentr navchal'noi literatury, Kyiv, Ukraine.

3. Slyvenko, V.A. and Yermakova, A.O. (2018), "Classical and modern business strategies of tourism enterprises", *Efektivna ekonomika*, vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (Accessed 15 Sept 2019).

4. Kuzyk, S.P. (2011), *Heohrafiia turizmu* [Tourism geography], Znannia, Kyiv, Ukraine.

5. Prosto-Visa (2019), "International Exhibitions and Fairs 2017-2018. Part 4", available at: <https://prosto-visa.com.ua/uk/articles/mizhnarodni-vystavkyi-yarmarky-2017-2018-chastyna-4> (Accessed 15 Sept 2019).

6. Podchakha O.Yu. (2009), "Hospitality industry in Europe", *Materialy III mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Proceedings of the Third International Scientific and Practical Conference], ViTroPrynt, Simferopol', Ukraine, pp. 51—53.

7. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2019), available at: <http://me.gov.ua/> (Accessed 15 Sept 2019).

8. Maksymiuk M.N. (2012), "Assessment of the state and prospects of development of business tourism", *Kul'tura narodiv Prychornomor'ia*, vol. 234, pp. 67—70.

9. Dekhtiar N.A. (2014), "Trends in the development of the world business tourism market", *Problemy ekonomiky*, vol. 1, pp. 43—51.

10. Samostroienco, H.M. and Chymitdorzhieva, O.H. (2014), "Foreign experience in the organization of business tourism", *Ekonomika ta derzhava*, vol.1, pp. 75—80.

11. Bozhydarnik, T.V. Bozhydarnik, N.V. and Savosh, L.V. (2012), *Mizhnarodnyj turizm* [International tourism], "Tsentr uchbovoi literatury", Kyiv, Ukraine.

12. Fedorchenko, V.K. (2004), *Teoretychni ta metodychni zasady pidhotovky fakhivtsiv dlia sfery turizmu* [Theoretical and methodological principles of training specialists in the field of tourism], Slovo, Kyiv, Ukraine.

13. Holovko, O.M. (2012), *Orhanizatsiia hotel'noho hospodarstva* [Organization of the hotel industry], Kondor, Kyiv, Ukraine.

14. wikipedia (2019), "Business tourism", available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D1%96%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC (Accessed 15 Sept 2019).

15. Nikitenko, S.I. (2006), "Business tourism in Ukraine: problems and prospects for development", *Naukovopratsi*, vol. 52, no. 39, pp. 139—143.

16. Fedorchenko, V.K. (2004), *Teoretychni ta metodychni zasady pidhotovky fakhivtsiv dlia sfery turizmu* [Theoretical and methodological principles of training specialists in the field of tourism], Slovo, Kyiv, Ukraine.

17. Kuzyk, S.P. (2011), *Heohrafiia turizmu* [Geography of tourism], Znannia, Kyiv, Ukraine.

18. Kvartal'nov, V.A. (2000), *Turizm: pidruchnyk* [Tourism: a textbook], Finansy ta statystyka, Moscow, Russia.

19. Aleksandrova, A.Yu. (2004), *Mizhnarodnyj turizm* [International tourism], Aspekt Pres, Moscow, Russia.

20. Chymitdorzhieva, O.H. (2009), "Development of business tourism on the basis of informal systems of promotion of territories", available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/napravleniya-razvitiya-neformalnih-sistem-prodvizheniya-territoriy> (Accessed 15 Sept 2019).

21. Denysenko, M. Mel'nyk, A. Shats'ka, Z. and Budiakova, O. (2019), "International business regulation experience", available at: <http://conferencii.com/files/archive/2019-02.pdf> (Accessed 15 Sept 2019).

22. Denysenko, M.P. and Bobrovnyk, A.V. (2017), "Ukraine's competitiveness at the international level", *Problemy innovatsijno-investytsijnogo rozvytku*, vol. 12, pp. 4—10.

23. Denysenko, M.P. and Shyliuk, V.M. (2018), "Foreign experience in evaluating the effectiveness of the enterprise and its use in domestic practice", *Problemy innovatsijno-investytsijnogo rozvytku*, vol. 15, pp. 14—25.

24. Denysenko, M.P. and Khaustova, Ye.B. (2018), "Status and prospects of development of science and education in Ukraine at the current stage of their reform", *Vcheni zapysky universytetu "KROK"*, vol. 50, pp. 40—57.

25. Denysenko, M.P. (2019), *Stan ta tendentsii rozvytku suchasnoho pidpriemstva* [Condition and tendencies of development of modern enterprise], DKS tsentr, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2019 р.

УДК 351.824.1

С. В. Салоїд,
 к. э. н., старший преподаватель кафедры менеджмента,
 Национальный технический университет Украины
 "Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского", м. Киев, Украина
 ORCID ID 0000-0002-3294-2671
 А. А. Лабзина,
 студентка, НПУ имени М. П. Драгоманова
 ORCID ID: 0000-0001-8640-437X

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.19.29

УПРАВЛЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТЬЮ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УКРАИНЕ

С. В. Салоїд,
 к. е. н., старший викладач кафедри менеджменту, Національний технічний
 університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"
 А. О. Лабзіна,
 студентка групи 41-КН, НПУ ім. М. П. Драгоманова

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

S. Saloid,
 PhD, Senior Lecturer, Department of Management
 National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
 A. Labzina,
 Student, National Pedagogical Dragomanov University

ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT OF ENTERPRISES IN UKRAINE

В статье показано, что экономическая безопасность субъекта хозяйственной деятельности — это способность предприятия к эффективному функционированию сегодня и успешного развития в будущем. Такое положение достигается при формировании системы экономической безопасности предприятия и способствует эффективному использованию ресурсов, находящихся в распоряжении предприятия, а также при условии соответствия направления развития предприятия основным тенденциям внешней среды. Доказано, что формирование системы экономической безопасности предприятия и постоянное ее совершенствование, недопущения неправомерного вмешательства внешних структур в работу предприятия возможны только при условии совместной интегрированной, слаженной, оперативной работы всех подразделений производственного предприятия. Рассмотрены существенные характеристики, факторы экономической безопасности машиностроительного предприятия. Исследована цель, показатели, мероприятия по обеспечению процесса организации экономической безопасности на предприятиях в современных условиях их развития. Проанализированы существующие концепции развития отечественных промышленных предприятий с учетом безопасности их экономического поведения. Предложены методические подходы для устранения существующих угроз экономической безопасности.

Нинішні умови функціонування підприємств зумовлені високим ступенем нестабільності, що пов'язано із ситуацією, на яку вплинула глобальна економічна криза. Це спричиняє загальне зниження рівня економічної безпеки підприємств і, отже, можливості забезпечення їх сталого розвитку. У несприятливих ринкових умовах бізнесу постійно доводиться приймати рішення про виживання та захист їх від впливу від негативних факторів. Цих факторів багато, і всі вони впливають на підприємство по-різному. Як результат, у процесі функціонування підприємств їх власники та керівники змушені пристосовуватися до виникнення цих негативних явищ та вживати заходів щодо їх попередження, нейтралізації чи нейтралізації. У статті видно, що економічна безпека суб'єкта господарювання — це здатність підприємства ефективно функціонувати сьогодні та успішно розвиватися в майбутньому. Така ситуація досягається у формуванні системи економічної безпеки підприємства і сприяє ефективному використанню ресурсів, що перебувають у розпорядженні підприємства, а також за умови спрямованості розвитку підприємства на основні екологічних тенденцій. Доведено, що формування системи економічної безпеки підприємства та його постійне вдосконалення, запобігання несанкціонованому втручання зовнішніх структур у роботу

підприємства можливе лише за умови спільної інтегрованої, гармонійної, оперативної роботи всіх підрозділів виробничого підприємства. Розглянуто істотні характеристики, фактори економічної безпеки машинобудівного підприємства. Досліджено мету, показники, заходи забезпечення організації економічної безпеки на підприємствах у сучасних умовах їх розвитку. Аналізуються існуючі концепції розвитку вітчизняних промислових підприємств з урахуванням безпеки їх економічної поведінки. Запропоновано методичні підходи до усунення існуючих загроз економічній безпеці. У статті продемонстровано наскільки важливим питанням є визначення та систематизація усіх факторів, які впливають на підприємство в сучасних умовах та вимагають від підприємства формування ефективної системи економічної безпеки.

The current conditions of operation of enterprises are caused by a high degree of instability and instability, which is related to the situation that has been affected by the global economic crisis. This causes a general decrease in the level of economic security of enterprises and, consequently, the possibility of ensuring their sustainable development. In an unfavorable market environment, businesses constantly have to make decisions about surviving and protecting them from the effects of negative factors. There are many of these factors and they all affect the enterprise in different ways. As a result, in the course of the operation of enterprises, their owners and managers are forced to adapt to the occurrence of these negative phenomena and take measures to prevent, neutralize or neutralize them. The article shows that the economic security of a business entity is the ability of an enterprise to function effectively today and successfully develop in the future. This situation is achieved in the formation of the economic security system of the enterprise and contributes to the efficient use of resources at the disposal of the enterprise, as well as subject to the direction of development of the enterprise to the main environmental trends. It is proved that the formation of the economic security system of the enterprise and its continuous improvement, the prevention of unauthorized interference of external structures in the work of the enterprise are possible only under the condition of joint integrated, harmonious, operational work of all divisions of the manufacturing enterprise. Essential characteristics, factors of economic security of a machine-building enterprise are considered. The goal, indicators, measures to ensure the organization of economic security at enterprises in the modern conditions of their development are investigated. The existing concepts of development of domestic industrial enterprises are analyzed taking into account the safety of their economic behavior. Methodological approaches to eliminate existing threats to economic security are proposed.

Ключевые слова: безопасность предприятия, экономическая безопасность предприятия, факторный анализ, индикатор, внешняя среда предприятия, PEST-анализ, внутренняя среда предприятия.

Ключові слова: безпека підприємства, економічна безпека підприємства, факторний аналіз, індикатор, зовнішнє середовище підприємства, PEST-аналіз, внутрішнє середовище підприємства.

Key words: consumer safety, economic safety, factor analysis, indicator, standard middleware, PEST analysis.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Современные условия функционирования предприятий обусловлены высокой степенью нестабильности и неустойчивости, связаны с ситуацией, сложившейся под влиянием общемирового экономического кризиса. Это вызывает общее снижение уровня экономической безопасности предприятий, а, следовательно, и возможности обеспечения их устойчивого развития [1]. В условиях неблагоприятной рыночной среды предприятиям постоянно приходится принимать решения по выживанию и их защиты от воздействия негативных факторов. Этих факторов достаточно много и все они влияют на предприятие по-разному. В результате в процессе функционирования предприятий их владельцы и руководители вынуждены адаптироваться к возникновению этих негативных явлений и принимать меры по их предупреждению, обезвреживанию или нейтрализации. Сфера экономической безопасности предприятия представляет собой наиболее сложную область, которая должна быть стратегически направлена, поскольку объединяет в себе элементы всех бизнес-процессов функционирования предприятия.

ПОСЛЕДНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И ПУБЛИКАЦИИ

Вопросы оценки эффективности управления экономической безопасностью поднимались в трудах следующих отечественных и иностранных ученых: Копытко М.И., Макаркин Г.В., Мак-Мака В.П., Никитиной А.В., Петровой И.Л., Половнева К.С., Реверчук Н.И., Рокочук В.В., Сидака В.С., Флейчук М.И., Франчук В.И., Фомы И.Б., Чернявского А.А. и др.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧИ

Определение целевых ориентиров экономической безопасности предприятия, как желаемых результатов, которых должно достичь предприятие в результате реализации политики и стратегии экономической безопасности.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

Процесс обеспечения экономической безопасности предприятий является одним из определяющих аспектов их успешной деятельности; ему присущ ряд спе-

цифических особенностей в зависимости от объема, вида деятельности, обеспеченности финансовыми ресурсами, инновационно-инвестиционной деятельности, количества и профессионализма персонала каждого предприятия. Доминантность этого процесса вызывает необходимость комплексного подхода к осуществлению обеспечения экономической безопасности, позволяет разработать ее адекватную систему, определить и учесть влияние дестабилизирующих факторов внутренней и внешней среды, использовать возможности, которые создаются этими средами, для достижения интересов предприятия. Процесс обеспечения экономической безопасности, который осуществляется на отечественных предприятиях, не всегда адекватный существующим потребностям, особенно в сфере выявления, предупреждения, оценки и противодействия влиянию дестабилизирующих факторов и привлечение необходимых субъектов. Копытко М.И. [2] считает, что процесс управления должен формироваться с учетом особенностей хозяйственного механизма предприятий. Грещак М. в своей работе "Внутренний экономический механизм предприятия" [3] предполагает, что такой механизм отражает систему взаимодействия управляющей и управляемой системы, проявляется в совокупности экономических методов, рычагов, организационной структуры, форм и методов воздействия на деятельность предприятия с учетом общественных потребностей. Важным участком хозяйственного механизма является организационно-управленческая составляющая, отражающая систему организационных и управленческих действий по координации работы и взаимодействия организационных, производственных, финансовых процессов на всех уровнях управления, способствует стабилизации и повышению уровня экономической безопасности предприятия. Основной задачей этого механизма, по мнению Савиной С.С. [4], является реализация процесса разработки и выполнения управленческих решений, направленных на достижение определенной цели предприятия; объектом — есть потенциал предприятия, а конечной целью — достижение высоких результатов деятельности предприятия, проявляется в должном уровне экономической безопасности.

Копытко М.И. определяет целевые ориентиры экономической безопасности предприятия, как желаемые результаты, которых должно достичь предприятие в результате реализации политики и стратегии экономической безопасности. Можно сформировать такой перечень целевых ориентиров предприятий в сфере комплексного обеспечения ЭБ: 1) выявление, предупреждение, нейтрализация и локализация дестабилизирующих факторов; 2) создание условий для использования возможностей; 3) обеспечение финансовой стабильности; 4) защита прав и интересов; 5) укрепление интеллектуального потенциала; 6) сохранение и приумножение собственности и ресурсов; 7) повышение конкурентоспособности продукции на внутреннем и международном рынках; 8) повышение эффективности информационного обеспечения деятельности; 9) ориентация на стандарты и лидерство; 10) проявлений недобросовестной конкуренции; 11) защита корпоративных интересов акционеров, менеджмента, наемных работников; 12) создание безопасных условий труда; 13) обеспечение не-

зависимости работы предприятия, предупреждения и создания условий для избежания недружественного поглощения; 14) изготовление продукции качественной, безопасной и с адекватной ценой; 15) создание условий для безопасного и эффективного осуществления инновационно-инвестиционной деятельности; 16) повышение степени заинтересованности персонала в эффективной деятельности предприятия; 17) минимизация вредного влияния результатов производственной деятельности на окружающую среду. Субъекты экономической безопасности предприятий — это физические или юридические лица, которые участвуют в организации процесса комплексного обеспечения ЭБ на предприятии [2].

Для правильного построения отечественными предприятиями системы мер обеспечения безопасности, необходимо детально исследовать каждый их элемент. Важно отметить, что на службу безопасности возложен ряд конкретных функций. С учетом предложений по комплексу таких функций, предложенных в работах [5, 6], можно составить следующий перечень: административно-распорядительная (подготовка нормативной документации по обеспечению ЭБ на предприятии, определение прав и обязанностей должностных лиц в данной сфере); хозяйственно-распорядительная (участие в хозяйственной деятельности предприятия наряду с другими подразделениями для создания условий эффективного использования ресурсов и повышения эффективности деятельности); учетно-контрольная (анализ результатов финансово-экономической, маркетинговой, производственно-коммерческой, инновационно-инвестиционной деятельности предприятия с целью определения кризисных участков или проблем функционирования); организационно-техническая (создание дополнительных структур по отдельным направлениям обеспечения ЭБ: охрана, защита информации, разведка, контрразведка и координация их деятельности); планово-производственная (разработка программ и планов в сфере безопасности); материально-техническая (материально-техническое и технологическое загрузки сферы обеспечения ЭБ); научно-методическая (накопление и распространение передового опыта в сфере обеспечения ЭБ, привлечение ученых к решению актуальных проблем, организация обучения сотрудников); информационно-аналитическая (сбор, накопление и обработка информации в сфере обеспечения ЭБ); учебно-организационная (работа со структурными подразделениями по формированию навыков и умений в сфере обеспечения ЭБ); социально-кадровая (принятие непосредственного участия в процессе формирования трудового коллектива и развития корпоративной культуры).

Современные рыночные отношения, неотъемлемыми характеристиками которых являются высокая степень неопределенности и риска, нестабильность рыночной среды, которое до сих пор находится в стадии формирования, создают все более сложные условия для адаптации и эффективного функционирования предпринимательских структур. Вопрос адаптации к быстро меняющимся условиям внешней среды для промышленных предприятий особенно актуально, учитывая то, что эффективность их деятельности определяется

социально-экономическими факторами. Успешная реализация процесса преобразования в современную multifunctional отрасль, эффективно функционирующую независимо от изменений окружающей среды, должна стать стратегическим ориентиром, достижение которого требует целенаправленных усилий промышленных предприятий и обеспечения их надлежащей поддержки со стороны государственных институтов (рис. 1). Основные функции в процессе формирования и поддержания безопасности и устойчивости субъектов хозяйствования должны выполняться на функциональном уровне, то есть непосредственно на предприятиях.

Обеспечение и поддержка экономической устойчивости предприятий предусматривает их способность быстро адаптироваться к условиям внешней среды, обостряет потребность менеджеров во владении достоверной и актуальной информацией. Это обуславливает необходимость формирования эффективного механизма информационного обеспечения предприятий.

Чтобы обобщить факторы окружающей среды, которые влияют на промышленные предприятия, мы будем использовать PEST анализ. PEST анализ представляет собой инструмент управления, предназначенный для выявления политических, экономических, социальных и технологических факторов окружающей среды, которые влияют на деятельность предприятия.

Таким образом, мы исследовали, что значительное количество факторов окружающей среды влияет на деятельность предприятий. Однако нельзя забывать, что эффективная деятельность предприятий отрасли во многом зависит от самих предприятий (табл. 1).

Основными являются следующие: 1. Эффективное управление персоналом предприятия. Эффективное использование трудовых ресурсов является одним из основных факторов, определяющих эффективность производства, и имеет решающее значение при решении всех других задач предприятия.

2. Национальное производство характеризуется низкой производительностью. Украина значительно отстает от показателя производительности труда (ВВП на одного занятого) не только из стран Европейского

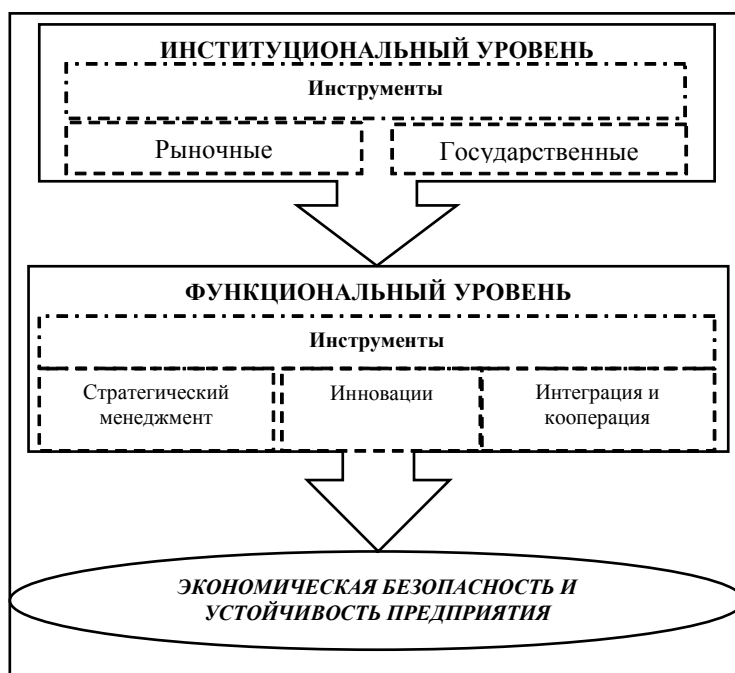

Рис. 1. Механизм формирования экономической безопасности и устойчивости промышленных предприятий

Джерело: [5, с. 53].

Союза, но даже от Белоруссии, Казахстана и Азербайджана

3. Оптимизация расходов предприятия. Большое количество источников снабжения, саморегулирование процессов снабжения, ограниченность ресурсов и их экологическая безопасность — эти и другие сопутствующие обстоятельства ведут к постоянному поиску путей оптимизации материального снабжения производства с целью успешного внедрения программ, а также достижение плановых экономических показателей всех видов деятельности предприятий.

Потребление первичных топливно-энергетических ресурсов на единицу ВВП в Украине значительно выше, чем в развитых странах — в 3,7 раза выше, чем в странах ЕС, в 2,9 раза, чем в соседней Польше, в 1,4 раза — чем в России. В то же время запас собственных энергоресурсов составляет менее 50%, что относится к энергоэффективности по ключевым вопросам экономической безопасности [7, с. 130]. Современные промышленные предприятия обычно питаются тепловой энергией

Таблица 1. PEST анализ промышленных предприятий Украины

Политические факторы	Экономические факторы
1. Военные действия на востоке Украины и аннексия Крыма. 2. Активизация сотрудничества со странами Европейского Союза. 3. Ухудшение торговых отношений с Россией и другими странами СНГ. 4. Приватизация промышленных предприятий	1. Негативные тенденции в экономическом развитии Украины. 2. Низкий платежеспособный спрос на внутреннем рынке. 3. Отсутствие надлежащей государственной поддержки. 4. Несовершенная налоговая и таможенная политика. 5. Недостаток инвестиций и финансовых ресурсов
Социальные факторы	Технологические факторы
1. Сокращение численности трудоспособного населения. 2. Отток квалифицированных кадров за границу и в другие отрасли. 3. Недостаточная численность квалифицированных управленческих, инженерных и производственных кадров. 4. Отсутствие адекватного персонала. 5. Недостаточный уровень оплаты труда и мотивации труда в отрасли	1. Низкий уровень конкурентоспособности отраслей из-за технологического отставания. 2. Низкий уровень конкурентоспособности отраслей из-за низкого качества продукции. 3. Отношение к поставкам сырья и комплектующих из других предприятий или других стран. 4. Незначительный уровень импортозамещения

от собственных или районных котельных и ТЭЦ. В первом случае котельная, расположенная на территории предприятия, питается традиционными топливами — природным газом, мазутом, углем; во втором случае тепло попадает на предприятие через тепловую сеть. Постоянный рост стоимости электрической энергии, требует повышенного внимания к вопросам диверсификации, модернизации электропоставщиков на предприятии. Стоимость электрической энергии для промышленных потребителей (второй класс напряжения) выросла с 1 января 2010 г. до 1 января 2019 г. в 2,52 раза [7, с. 130].

ВЫВОДЫ ИЗ ДАННОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Состояние защищенности и соответствующий уровень экономической безопасности зависит от влияния экзогенных и эндогенных факторов, которые могут иметь характер объективных (определяются законами социально-экономического развития, природы, уровнем развития институциональной среды), субъективных (определяются потребностями, мотивами и интересами заинтересованных сторон) и смешанных (определяются с учетом наложения объективных и субъективных при соответствующих условиях). Понимание безопасности предприятия как объекта управления, влияние на параметры которого приводит к появлению множества состояний предприятия, которые позволяют поддерживать или сдерживают динамичное воспроизведение всех бизнес-процессов, качественный его развитие, обеспечивают способность адаптироваться к условиям среды с целью недопущения, минимизации или уклонения от явных и потенциальных экзогенных и эндогенных опасностей и угроз с наименьшими затратами на основе стратегирование с учетом имеющихся и потенциальных ресурсов и возможностей. Управляющее воздействие на ЭБП за ее составляющими должен быть направлен на достижение стратегических и тактических целей деятельности предприятий в процессе прохождения этапов их жизненного цикла.

Литература:

1. Козаченко Г.В., Ляшенко О.М. Генеза економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс]. — Режим доступа: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2010_3/Kozachenko.pdf
2. Копытко М.И. Технология управления системой экономической безопасности промышленного предприятия / М.И. Копытко // Материалы Межд. науч.-практ. конф. "Общество и экономическая мысль в XXI в.: пути развития и инновации" (25—27 апреля 2013 г.). — Воронеж: Издательскополиграфический центр "Научная книга", 2013. — В 2-х ч. — Ч. 1. — С. 84—88.
3. Грещак М.Г. Внутрішній економічний механізм підприємства: [навч. посіб.] / М.Г. Грещак, О.М. Гребешкова, О.С. Коцюба / За ред. М.Г. Грещака. — К.: КНЕУ, 2001. — 228 с.
4. Савіна С.С. Організаційно-економічний механізм управління підприємством молочної промисловості / С.С. Савіна / Збірник наукових праць ВНАУ, 2012. — № 3 (69). — Т. 2 — С. 162—167.
5. Приходько С.В. Формування адекватного реальним виробничо-господарським процесам комплексу

заходів реагування на загрози економічній безпеці / С.В. Приходько // Інвестиції: практика та досвід, 2011. — № 4. — С. 52—55.

6. Івашенко О.В. Система фінансово-економічної безпеки підприємства / О.В. Івашенко, П.М. Четверіков // Scientific researches and their practical application. modern state and ways of development — October, 2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/thecontent-of-conferences/archives-of-individual-conferences/oct-2012>

7. Редько К.Ю., Редько О.В. Система рішень зниження витрат на електропостачання на машинобудівних підприємствах України. Міжнародне науково-технічне співробітництво: принципи, механізми, ефективність: збірка праць XV (XXVII) Міжнар.наук.-практ. конф., Київ, 14—15 березня 2019 р. — К.: КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во "Політехніка" 2019. — С. 130—131.

References:

1. Kozachenko, H.V. and Liashenko, O.M. (2010), *Geneza ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva*. "Genesis of enterprise economic security", [Online], available at: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2010_3/Kozachenko.pdf (Accessed 8 Oct 2019).
2. Kopytko, M.I. (2013), "Technology for managing the economic security system of an industrial enterprise", *Materialy Mezhd. nauch- prakt.konf. "Obshchestvo i jekonomicheskaja misl' v XXI v.: puti razvitija i innovacii"* [Materials Int. scientific-practical conference "Society and Economic Mind in the 21st Century: Ways of Development and Innovation"], Voronezh, Russia, 25-27 april, vol.1. pp. 84—88.
3. Hreschak, M.H. Hrebeshkova, O.M. and Kotsiuba, O.S. (2001), *Vnutrishnij ekonomichnyj mekhanizm pidpriemstva* [Internal economic mechanism of the enterprise], KNEU, Kyiv, Ukraine.
4. Savina, S.S (2012), "Organizational and economic mechanism of dairy industry enterprise management", *Zbirnyk naukovykh prats' VNAU*, vol. 3 (69), pp. 162—167.
5. Prykhod'ko, S.V. (2011), "Formation of a set of measures to respond to threats to economic security adequate to real production processes", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 4. pp. 52—55.
6. Ivaschenko, O.V. and Chetvierikov, P.M. (2012), "System of financial and economic security of the enterprise", *Scientific researches and their practical application. modern state and ways of development*, [Online], available at: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/thecontent-of-conferences/archives-of-individual-conferences/oct-2012>. (Accessed 8 Oct 2019).
7. Red'ko, K.Yu. and Red'ko, O.V. (2019), "The system of decisions to reduce the cost of electricity at machine-building enterprises of Ukraine", *Mizhnarodne naukovotekhnichne spivrobitnytstvo: pryntsy, mekhanizmy, efektyvnist': zbirka prats' XV mizhnar.nauk.-prakt. konf.* [International scientific and technical cooperation: principles, mechanisms, efficiency: a collection of works XV (XXVII) international scientific-practice. Conf], KPI im. Ihoria Sikorsk'koho, Kyiv, Ukraine, 14—15 march, pp. 130—131.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2019 р.

Р. А. Головка,
аспірант, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0001-6521-4606

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.19.34

КООПЕРАЦІЯ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

R. Golovko,
postgraduate student, Dnipro State Agrarian and Economic University

COOPERATION OF PRODUCTION AND ECONOMIC ACTIVITY OF FARMS

У статті визначено, що фермерські господарства, які мають невеликі розміри, не можуть здійснювати інтенсивне високотехнологічне виробництво та переробку сільськогосподарської продукції, забезпечувати сервісне обслуговування засобів виробництва, а тому потребують об'єднання зусиль на кооперативних засадах. Встановлено, що у розвитку фермерського руху в усіх країнах світу є чітко виражені тенденції: скорочення чисельності фермерських господарств; збільшення середнього їх розміру; кооперування фермерів у різних видах діяльності.

У сучасних умовах України найбільш поширеною формою об'єднань фермерів є малі кооперативи, в яких ряд дрібних самостійних фермерських господарств об'єднуються для спільного виконання окремих видів робіт або для спільної виробничої діяльності на основі усної домовленості без розробки чіткого положення про права й обов'язки та про розподіл доходів. Запропоновано організаційну структуру обласної сільськогосподарської кооперативної системи, кожний галузевий підрозділ якої має свою структуру управління та механізм взаємовідносин. Аргументовано, що успішне становлення та розвиток кооперації на селі, зокрема такої основної ланки кооперативного руху, як фермерські господарства, — можуть бути забезпечені тільки в умовах економічного піднесення в аграрному секторі економіки країни.

The article states that small-scale farms cannot carry out intensive high-tech production and processing of agricultural products, provide maintenance of the means of production, and therefore require a cooperative effort. It is established that there are clear trends in the development of agricultural movement in all countries of the world: reduction of the number of farms; increasing their average size; cooperating farmers in different activities. Research of farms as a subject of cooperation, analysis of the modern development of cooperative ties in agricultural production, study of the state of cooperation in the agricultural sector of countries with advanced agricultural land use allowed to determine the following types of cooperation: labor cooperation; cooperation in the use of fixed assets; cooperation in the use of land resources; cooperative supply and supply; cooperative credit and insurance; full cooperation. These types of cooperation can be implement in any form.

Revealed that modern conditions of Ukraine the most common form associations are small farmers cooperatives, in which a number of small independent farms united to jointly perform certain types of work or for joint production activities on the basis of a verbal agreement without developing a clear position on the rights and duty and revenue sharing. Cooperation farms, which provides for the concentration of resources closer to their optimal size with minimal additional investments, to create potentially efficient enterprise.

The proposed organizational structure of regional agricultural cooperative system, each branch unit that has its own management structure and mechanism of relations: primary (local) cooperatives — I level; district cooperatives and cooperative unions — II level; regional branch unions and regional branch agricultural cooperative — level III. This system allows you to create a single economic space for effective interaction of all forms of ownership and management in agriculture. In developing the concept of forming, a cooperative system in the regions must be based on proven methodological approaches.

Argued that the successful establishment and development of cooperatives in rural areas, including such basic units of cooperative movement as farmers — can be provided only in economic growth in the agricultural sector of the country.

Ключові слова: виробництво, засоби виробництва, економічна ефективність, кооперація, продукція, ринковий механізм, сільське господарство, фермерські господарства.

Key words: production, means of production, economic efficiency, cooperation, production, market mechanism, agriculture, farms.

ВСТУП

Однією з характерних рис сучасного етапу розвитку економічних відносин в агропромисловому виробництві країни є створення різних форм кооперації. Кооперація дозволяє організувати крупне виробництво, концентруючи його засоби в певних масштабах і просторових межах. У разі кооперації собівартість одиниці продукції знижується, оскільки основний та обіговий капітал застосовується спільно і розподіляється на більшу масу виробленої продукції. Саме поділ праці зумовлює спеціалізацію виробництва і є основою розвитку суспільного поділу праці. Розвиток спеціалізації виробництва зумовлює необхідність кооперування підприємств, а кооперування, в свою чергу, впливає на подальший розвиток спеціалізації та визначає її форми.

Основу в дослідженні кооперації фермерських господарств заклали в своїх працях видатні економісти О.В. Чаянов, М.І. Туган-Барановський. Проблемам сучасної фермерської кооперації присвячені праці багатьох вчених: О. Амосова, І. Вініченко, П. Гайдуцького, О. Горьового, В. Зіновчука, П. Макаренка, Л. Мельника, М. Маліка, В. Месель-Веселяка, А. Пантелеймоненка, П. Саблука, Ю. Ушкаренко та інших. Проте багато методологічних і методичних питань залишаються вивченими не до кінця. Тому актуальним є проведення окремого наукового дослідження історичних особливостей розвитку кооперативного руху на Україні та визначення основних напрямів діяльності кооперативних підприємств.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблеми, які існують у сільському господарстві України, потребують прийняття науково обґрунтованих організаційно-економічних рішень стосовно розвитку взаємовідносин господарюючих суб'єктів агропромисловості. Важливе значення в цьому плані має заохочення до кооперування фермерських господарств. Кооперація завжди була одним із важливих організаційних напрямів підвищення продуктивності праці, окупності

основних і оборотних засобів, здешевлення виробництва продукції. Кооперація дає змогу зосередити більш крупне виробництво, найповніше використовувати їх ресурси, збільшувати обсяги виробництва продукції при менших витратах коштів. Впровадження досягнень науки та практики у сільському господарстві О.В. Чаянов вважав можливим лише у разі організації господарств великих розмірів. На крупному підприємстві легше організувати комбіноване виробництво, раціонально використовувати виробничі відходи, досягти вищого рівня продуктивності праці. "Якщо ми уважно вдивимось у склад селянського господарства, — зазначав О.В. Чаянов, — то легко зможемо впевнитися в тому, що для цілого ряду галузей його крупна форма дасть відразу безпосередньо велику вигоду. Водночас майже завжди буде можливо і надто легко, не порушуючи роботи інших частин господарства і не порушуючи трудового сімейного господарства, виділити окремі роботи і поєднати їх разом із сусідами в одну спільну велику справу" [12].

Під кооперативними об'єднаннями слід розуміти різні види кооперації: від найпростіших і до вищих її форм — виробничої кооперації. Нижчими формами кооперації є об'єднання у сфері обігу: споживча, кредитна, постачальницька, збутова. Вищі її форми — кооперативні об'єднання з виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції. Масове кооперування селян, радив О.В. Чаянов, слід починати з нижчих форм, зокрема із залучення селян у сферу обігу, щоб на практиці довести вигоду кооперованого господарювання і підійти до об'єднання у сфері виробництва. Досвід країн Західної Європи може бути корисним для України з деякими корективами. Так, на Заході та у США практично немає виробничих кооперативів фермерів, а в Україні вони з урахуванням минулого досвіду колективної праці, вже є.

Кооперативна ідея прийшла в Україну із Західної Європи — з Англії та Німеччини. Селянські організації з ознаками справжніх кооперативів з'явилися не відра-

зу. Чималий вклад у теоретичний розвиток кооперативної ідеї та систематизацію кооперативного досвіду зробили М. Драгоманов, І. Подолинський, М. Левитський, М. Туган-Барановський, Є. Храпливий та багато інших дослідників [1; 6; 9; 10]. М. Туган-Барановський був широко визнаний у світі як учений-кооператор. Він активно підтримував розвиток організаційної структури сільського господарства кооперативного типу і вважав, що кооперативний шлях веде до руйнування тоталітарної держави та до розвитку місцевого самоврядування.

Перші спроби організованих спільних дій були зроблені українськими селянами лише після скасування кріпацтва, але були більше схожі на організацію взаємодопомоги без створення будь-якої організаційної структури. Справжня епоха української кооперації почалася за часів століпінської реформи. На початку 1915 р. в Україні було близько 1500 сільськогосподарських кооперативів (40% їх загальної кількості в Російській державі) [9]. За період реформи сільськогосподарська кооперація набула розгалуженої структури, започаткувала ринкові економічні відносини, мала досвідчених фахівців і навіть налагодила міжнародні контакти. Значну активізацію кооперативної діяльності серед сільськогосподарських товаровиробників можна пояснити такими факторами: 1) збільшенням кількості селянських господарств, орієнтованих на ринок; 2) необхідністю більш організованого збуту продукції; 3) протистоянням приватному бізнесу та бажанням уникнути ринкових посередників; 4) зростанням попиту на кредит; 5) наданням кредитів селянським кооперативам позаземельним селянським банком.

Однак розквіт української кооперації не був тривалим через події, які негативно вплинули на її стан: першу світову війну, жовтневу революцію 1917 р., громадянську війну 1918—1920 рр., політику воєнного комунізму. Відродження сільськогосподарської кооперації стало можливим із введенням нової економічної політики та стабільного натурального податку. Окремим декретом радянського уряду було проголошено необхідність розвитку кооперації в сільському господарстві та її підтримки. У працях О.В. Чаянова, Н.Д. Кондратьєва, А. Челінцева, Н.П. Макарова й інших учених вона була детально розроблена для застосування в малому, роздробленому господарстві [9].

Завдяки новій економічній політиці сільськогосподарські кооперативи ринкового типу почали відроджуватися в Україні дуже активно, особливо після створення Всеукраїнської кооперативної спілки в 1922 р., яка об'єднала всі кооперативні організації республіки [6]. Перші кооперативи були переважно селянськими організаціями. Поступово вони мали стати серцевиною сільського господарства. Основними результатами розвитку сільського господарства кооперативного типу в Україні (до початку насильницької колективізації) були такі:

- господарство сімейного типу було первинною одиницею на селі, і селяни добровільно вступали в будь-які об'єднання;

- кооперація виробників знайшла широке розповсюдження, і практично завершилося формування кооперативних структур у місцевому, регіональному та національному масштабах;

- покращилася та стабілізувалася продовольча ситуація завдяки контролю сільськогосподарського ринку з боку кооперативів переважно економічними, а не адміністративними методами [4].

З метою збереження більш перспективного виробництва та розвитку нових напрямів діяльності кооперативних підприємств необхідно налагодити такі економічні відносини між членами кооперації, які б забезпечили прибуток засновникам об'єднаних підприємств та організацій. Перший напрям кооперації — об'єднання в окремі кооперовані рослинницькі формування. Громадянин може брати або не брати участь у виробництві. Той, хто передав землю у кооператив, може одержувати орендну плату, розмір якої встановлюється за домовленістю. Він може брати участь у розподілі валової продукції в натуральній формі та прибутку. Водночас визначаються частки продукції та прибутку, які розподіляються пропорційно земельному паю та трудовому вкладу. Другий напрям передбачає кооперацію у спільному виробництві тваринницької продукції. У виробничому циклі беруть участь пайовики, які постачають корми, пайовики у майні тваринницьких підприємств і ті, хто безпосередньо працює. Результати праці розподіляються на три частини: на корми, на вартість основних фондів, на вклад живої праці пропорційно паю або участі кожного співучасника кооперації. Третій напрям має свої особливості: члени кооперативу об'єднуються і створюють кооператив із переробки продукції, наймають працівників і оплачують їх працю за домовленістю. Результати господарювання повністю належать їм і розподіляються пропорційно поставленій сировині.

Фермерські господарства, які мають невеликі розміри, не можуть здійснювати високоефективне виробництво та переробку сільськогосподарської продукції, забезпечувати сервісне обслуговування. Високоефективне виробництво забезпечується комплексною механізацією і автоматизацією. Кооперування фермерів дає змогу організувати саме таке виробництво. Сільськогосподарські кооперативи можуть займатися будь-якою діяльністю, пов'язаною з виробництвом і збутом сільськогосподарської продукції членів кооперативу; зі збиранням урожаю, консервуванням, сушінням, переробкою, пакуванням, зберіганням, навантаженням, відправленням, страхуванням або використанням сільськогосподарської продукції; з виробництвом і реалізацією побічної сільськогосподарської продукції; із закупівлею, виробництвом, продажем або постачанням членам кооперативу машин, обладнання, продовольства; можуть займатися фінансуванням цих видів діяльності [3; 5].

Загальноприйнятими принципами кооперування є такі: власністю володіють члени-користувачі; управління здійснюється за принципом: один член кооперативу — один голос; функціонування кооперативу повинно давати доходи, які дорівнюють витратам або в незначній мірі перевищують їх; дивіденди на капітал членів кооперативу обмежені; професійна підготовка є обов'язковою вимогою для члена кооперативу. З метою ефективного розвитку кооперативу одержані ним доходи оподатковуються лише після їх розподілу між членами кооперативу.

Кооперативи створюватися не лише у сфері виробництва, переробки, постачання та збуту, а й у сфері кредитування та страхування. Існуюча кредитна система не фінансує малі, часом збиткові підприємства. Самі умови кредитування, високі процентні ставки непосильні для сільгоспвиробників. Для стабілізації та подальшого піднесення аграрної сфери необхідно розвивати систему сільськогосподарської кредитної кооперації, яка б підвищила доступність кредитних коштів. Метою кредитних кооперативів є взаємне кредитування пайовиків, якими можуть бути на добровільних засадах фізичні й юридичні особи, що функціонують в аграрній сфері з різними формами власності.

Для організації оптимальних високоефективних виробництв фермери об'єднують земельні ділянки, що забезпечує їх раціональні розміри й ефективне застосування сівозмін і технічних засобів; створюють спільні раціональних розмірів тваринницькі ферми для досягнення високої ефективності галузі; організовують переробні цехи та підприємства; закуповують необхідні технічні засоби та створюють пункти з їх використання для виконання окремих сільськогосподарських робіт; спеціалізуються на виробництві частини продукції в єдиному технологічному циклі. Все це вимагає взаємовигідної побудови економічних відносин між фермерськими господарствами. Основна умова такої кооперації — забезпечити одержання кожним її членом прибутків залежно від вкладеного капіталу та живої праці [7; 8].

Досвід західних країн показує, що в період економічних спадів, криз фермери активніше вкладають кошти в кооперацію, щоб не звертатися до послуг приватних компаній і цим захистити себе від ринкової кон'юнктури. У скрутних умовах господарювання фермери об'єднуються у формальні та неформальні кооперативи, товариства, асоціації. Кооперативний рух у Швеції, Данії, Норвегії, Фінляндії, Нідерландах та Японії характеризується майже 100-відсотковим охопленням сільськогосподарського населення. У Франції, Бельгії, Німеччині кооперативи об'єднують не менше 80% усіх сільськогосподарських підприємств, у США, Канаді, Австралії — понад 60% фермерських господарств. У країнах Європи через систему сільськогосподарських кооперативів реалізується до 80% продукції фермерів і забезпечується більше половини постачання засобів виробництва для сільського господарства [2]. У таких розвинених країнах, як Німеччина, Франція, США, Велика Британія та Канада, від 20 до 70% фермерських господарств охоплено різними формами кооперування для придбання й спільного використання й обслуговування техніки [4]. У країнах Європи багато фермерських господарств є одночасно членами 5—7 кооперативних об'єднань [11].

Одним із факторів підвищення ефективності використання земельних ресурсів є розвиток фермерської кооперації у сфері використання техніки. Чимало фермерських господарств за розміром свого землекористування не мають потреби в постійному застосуванні багатьох видів техніки, тому кооперування є найбільш надійним способом їх технічного дооснащення. Використання техніки на основі лізингу, як показують дослідження, є вигідним на кооперативних засадах. Це пов'язано також з високими цінами на техніку.

У разі застосування кооперації у такій сфері, як переробка, селянські господарства можуть самі виходити на ринок готової продукції, що значно підвищить їх ефективність. Однак для організації переробки продукції необхідно вкладення фінансів, що часто фермерам не під силу, тому органи державної підтримки повинні стати гарантами перед кредитними закладами, тим більше що прямий вихід виробника на ринок значно підвищує гарантію повернення кредиту. Можливість одержання кредитів сприятиме розвитку кооперації в цілому.

З метою підвищення ефективності функціонування аграрного сектора економіки України має бути створена цілісна кооперативна система. Така система дозволяє сформувати єдиний економічний простір для ефективної взаємодії суб'єктів усіх форм власності та господарювання в аграрній сфері. У разі розроблення концепції формування кооперативної системи на рівні обласних необхідно виходити з апробованих методологічних підходів. З розвитком кооперативних та інтеграційних зв'язків поступово буде формуватися організаційна структура сільськогосподарської кооперації на всіх рівнях. Нами запропонована трирівнева організаційна структура регіональної сільськогосподарської кооперативної системи: первинні (місцеві) кооперативи — I рівень; районні кооперативи та кооперативні спілки — II рівень; обласні галузеві спілки і обласний галузевий сільськогосподарський кооператив — III рівень. У цій структурі повинні бути чітко регламентовані функції кооперативних утворень кожного рівня. На місцевому та районному рівнях вирішуються переважно проблеми постачання, виробництва, спільного використання техніки, переробки, збуту, кредитування, страхування, будівництва, на обласному рівні — розробка аграрної, фінансово-податкової та кредитної політики в системі сільськогосподарської кооперації, страхування життя та майна, постачання тих засобів і ресурсів, якими не можуть забезпечити районні кооперативи; інформаційне забезпечення; збут продукції в межах України і на експорт; ревізійна діяльність.

Кожний галузевий підрозділ має свою структуру управління та механізм взаємовідносин, пов'язаних з особливостями організаційно-технологічних, постачальницьких і збутових процесів, включаючи фінансово-кредитне забезпечення, хоч у масштабах країни всі кооперативи, фінансово-кредитні структури (кредитні кооперативи, банки, страхові фонди тощо) виходять на Національний банк. Початком пропонованої системи є первинні сільськогосподарські кооперативи як основна ланка кооперації на селі. Саме тут зароджується фундамент усієї кооперативної системи. Схеми побудови первинних кооперативів можуть бути різні, в залежності від розмірів підприємств, їх спеціалізації, обсягів виробництва продукції, потреб у різних видах обслуговування, фінансових можливостей та інших факторів. У різних районах через неоднакові умови господарювання форми створюваних кооперативів можуть бути різними. На основі аналізу й узагальнення відомостей про аграрні кооперативи ми класифікували їх за такими ознаками: форма власності, виробничий напрям і рівень спеціалізації, розмір, ступінь самостійності.

Комплексною програмою розвитку сільського господарства в регіоні передбачається створення в сільській місцевості кооперативів та інших підприємницьких структур з наданням дрібним товаровиробникам послуг, пов'язаних з виробництвом, заготівлею та переробкою сільськогосподарської продукції, забезпеченням їх племінною худобою та кормами, наданням ветеринарних послуг, організацією МТС, механізованих загонів, пунктів прокату, забезпеченням кредитування будівництва житла, виробничих приміщень, придбання техніки й обладнання тощо.

ВИСНОВОК

На підставі проведених досліджень можна зробити висновок, що фундаментальні принципи кооперації, її важливі організаційно-економічні аспекти заслуговують на детальне вивчення. Треба усвідомити, що кооперативний рух — це процес, і його організаційно-економічні форми не можуть бути статичними і мають змінюватися відповідно до змін економічних, політичних, техніко-технологічних та інших умов. Кооперація фермерських господарств, яка забезпечує за рахунок концентрації ресурсів наближення до їх оптимальних розмірів з мінімальними додатковими вкладеннями, дозволяє створити потенційно ефективні підприємства. Необхідно створювати кооперативні форми не тільки на первинному рівні, але й на рівні району, області, регіону, держави. Для успіху кооперативного руху необхідна виважена протекціоністська політика держави. Оцінюючи розвиток сучасного фермерського виробництва, можна стверджувати, що воно має стати ефективною формою сільськогосподарського виробництва країни. Не дивлячись на всі суб'єктивні й об'єктивні труднощі, фермерські господарства знайшли свою економічну нішу в аграрному секторі економіки країни і, як будь-яка форма господарювання, ці підприємства вимагають подальшого вивчення і обґрунтування перспектив їх розвитку.

Література:

- Амосов О.Ю. Фермерство як форма підприємництва в аграрній сфері / О.Ю. Амосов // Економіка АПК. — 2008. — № 8. — С. 4—6.
- Вініченко І.І. Регіональний аспект розвитку фермерства / І.І. Вініченко // Ефективна економіка. — 2012. — № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>
- Гайдуцький П.І. Аграрний сектор: від реформи до стратегії розвитку (питання власності та господарювання) / Гайдуцький П.І. // Економіка АПК. — 2003. — № 2. — С. 29—32.
- Горьовий В.П. Кооперація фермерських господарств / В.П. Горьовий // Агроінком. — 2009. — № 9 — 10. — С. 35—40.
- Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. Вид. друге: доп. і перероб. / В.В. Зіновчук. — К.: Логос, 2001. — 380 с.
- Коваль Ф. Євген Храпливий — подвижник кооперативної ідеї національного державотворення. — Львів, 2000. — 92 с.
- Макаренко П.М. Фермерство України у контексті тенденцій розвитку світового сільського господарства / П.М. Макаренко, Л.Л. Мельник // Економіка АПК. — 2008. — № 3. — С. 145—152.
- Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств / За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка. — 2-е вид., доп. — К., 2000. — 629 с.
- Прокопенко І.П. Сільськогосподарська кооперація в суспільно-політичному житті України (1880 — початок 30-х років XX століття). — К., 1992. — 56 с.
- Туган-Барановський М.І. Социальные основы кооперации. — М.: Экономика, 1989. — 496 с.
- Ушкаренко Ю.В. Підвищення ефективності діяльності фермерських господарств на основі кооперації / Ю.В. Ушкаренко // Агросвіт. — 2011. — № 13—14. — С. 3—7.
- Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. — М.: Наука, 1991. — 456 с.

References:

- Amosov, O.Yu. (2008), "Farming as a form of entrepreneurship in the agricultural sector", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 4—6.
- Vinichenko, I.I. (2012), "Regional aspect of farming development", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 3, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (Accessed 4 Sept 2019).
- Hajduts'kyj, P.I. (2003), "Agrarian sector: from reform to development strategy (property and economic issues)", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 29—32.
- Horovyj, V.P. (2009), "Cooperation farms", *Ahroinkom*, vol. 9—10, pp. 35—40.
- Zinovchuk, V.V. (2001), *Orhanizatsijni osnovy sil'skohospodars'koho kooperatyvu* [Organizational basis of agricultural cooperative], 2nd ed, Lohos, Kyiv, Ukraine.
- Koval', F. (2000), *Yevhen Khraplyvyj — podvyzhnyk kooperatyvnoi idei natsional'noho derzhavotvorennia* [Yevhen Khraplyvyj is an advocate of the cooperative idea of national state formation], Lviv, Ukraine.
- Makarenko, P.M. and Melnyk, L.L. (2008), "Farming of Ukraine in the context of trends in the development of world agriculture", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 145—152.
- Sabluk, P.T. and Mesel'-Veseliak, V.Ya. (2001), *Posibnyk po reformuvanniu sil'skohospodars'kykh ta pererobnykh pidpriemstv* [A guide to reforming agricultural and processing enterprises], 2nd ed, Kyiv, Ukraine.
- Prokopenko, I.P. (1992), *Sil'skohospodars'ka kooperatsiia v suspil'no-politychnomu zhytti Ukrainy (1880 — pochatok 30-kh rokiv XX stolittia)* [Agricultural cooperation in the socio-political life of Ukraine (1880 — early 30 XX century)], Kyiv, Ukraine.
- Tugan-Baranovskij, M.I. (1982), *Social'nye osnovy kooperacii* [Social foundations of cooperation], *Jekonomika*, Moscow, Russia.
- Ushkarenko, Yu.V. (2011), "Improving the efficiency of cooperative farms", *Ahrosvit*, vol. 13—14, pp. 3—7.
- Chajanov, A.V. (1991), *Osnovnye idei i formy organizacii sel'skohozjajstvennoj kooperacii* [The main ideas and forms of organization of agricultural cooperation], *Nauka*, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2019 р.

С. С. Булкін,
здобувач, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID:0000-0002-0964-6540

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.19.39

НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗЗБИТКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

S. Bulkin,
applicant, Dnipro State University of Agrarian and Economics

DIRECTIONS OF MAINTENANCE OF BREAK-EVEN ACTIVITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Визначено, що головною умовою забезпечення економічної стійкості підприємства є беззбитковість його виробничо-комерційної діяльності. Це обумовлює необхідність розробки концептуального підходу до формування беззбитковості сільськогосподарського підприємства, який забезпечить досягнення, утримання та підвищення економічної ефективності підприємства. Сформовано цілісне уявлення про взаємозв'язок беззбитковості та економічної стійкості підприємства, виокремлено складові її чинники та розроблено напрями досягнення беззбитковості діяльності підприємства на основі системного підходу та концепції беззбитковості.

Виділено систему напрямів забезпечення беззбиткової виробничо-комерційної діяльності підприємства та умови їх застосування. Розроблено та запропоновано диференційовану модель формування беззбитковості сільськогосподарського підприємства відповідно особливостей його функціонування.

Встановлено взаємозв'язок беззбитковості з економічною стійкістю підприємства, а також запропоновано технологічні етапи практичної реалізації моделі формування беззбитковості діяльності сільськогосподарського підприємства, що дозволить своєчасно оцінити поточну економічну ситуацію і обґрунтовувати методи та інструменти забезпечення економічної ефективності сільськогосподарського підприємства.

It is determined that the main condition for ensuring the economic stability of the enterprise is the breakeven of its production and commercial activities. This necessitates the development of a conceptual approach to the formation of break-even agricultural enterprises that will ensure the achievement, maintenance and increase the economic efficiency of the enterprise. Ensuring economic viability related to the application of new techniques, technologies and tools businesses adapt to dynamic environmental conditions that can generate profitability of production.

Formed a holistic view of the relationship break-even and economic viability, its constituent factors singled out and worked towards a break-even operation based on a systemic approach and the concept of breakeven.

The system of directions of maintenance of break-even production and commercial activity of the enterprise and conditions of their application are allocated. Developed and offered a differentiated model of breakeven agricultural enterprise features under its operation.

The interrelation break even with the economic stability of the enterprise; technological stages of practical realization of model of break-even formation of activity of agricultural enterprise are offered, which will allow to evaluate in due time the current economic situation and to substantiate methods and tools for ensuring economic efficiency of agricultural enterprise.

Based on the theoretical developments and practical recommendations of agricultural economists, as well as our own research, we have identified and systematized measures to reduce the cost of production of agricultural enterprises by dividing them into four groups: technological, technical, organizational and economic, social. It is proved that the introduction of modern resource-saving technologies in production allows to optimize and reduce the costs of agricultural enterprises for production of products and to increase its efficiency while increasing the productivity of crops and productivity of animals, as well as improving the quality of products.

Ключові слова: беззбитковість, виручка, диференційована модель, затрати, економічна стійкість, маржинальний дохід, реалізація, ресурси, сільськогосподарське підприємство.

Key words: profitability, revenue, differentiated model, costs, economic stability, profit margins, sales, resources, agricultural enterprise.

ВСТУП

Забезпечення ефективного розвитку сільського господарства посідає центральне місце серед багатьох проблем сучасності, що обумовлено ключовою роллю аграрного сектора в соціально-економічному прогресі суспільства. Більшість сільськогосподарських підприємств України не здатні в сучасних умовах здійснювати високоефективну виробничо-комерційну діяльність, що негативно позначається на рівні їх економічної стійкості та можливостях її забезпечення.

Забезпечення економічної стійкості підприємств пов'язане із застосуванням новітніх методів, технологій та інструментів адаптації підприємства до динамічних умов зовнішнього середовища, здатних формувати беззбитковість виробництва. Досягнення беззбиткової діяльності є об'єктивною передумовою отримання прибутку, який забезпечує самоокупність та самофінансування і на цій основі формування економічної стійкості й фінансової безпеки підприємства. Дослідженню теорії, методології та розробки заходів щодо забезпечення економічної стійкості та підвищенню ефективності підприємств присвятили праці С. Анохін, В. Аранчій, О. Арефєва, О. Березін, І. Вініченко, О. Добровольська, П. Макаренко, Л. Мельник, І. Павлов, С. Покропивний, П. Саблук, О. Сокол, М. Удовиченко [1—12] та ін.

Проте недостатньо дослідженими залишаються питання системного підходу до розуміння стійкості як комплексної економічної характеристики, взаємозв'язку беззбитковості з економічною стійкістю підприємства, розробки інструментарію управлінського процесу та ефективних способів її забезпечення, організаційно-економічних заходів реалізації стратегії стійкого розвитку. У цьому аспекті особливої актуальності набуває дослідження взаємозв'язку беззбитковості та економічної стійкості, їх ролі у підвищенні ефективності функціонування аграрних підприємств і розробка практичних рекомендацій щодо їх забезпечення. Необхідною є також розробка як стратегії забезпечення підприємств ресурсами, так і ефективної системи управління ними, зокрема запровадження відповідного механізму управління.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Диференціація напрямів досягнення беззбитковості як перехідної межі до рентабельної виробничо-комерційної діяльності сільськогосподарських підприємств і

поступового формування економічної стійкості передбачає розробку ефективних методів та інструментів їх реалізації. Вивчення теоретичних розробок і практичних рекомендацій економістів-аграрників [2; 4—7; 10—12], а також власні дослідження, дозволили розробити модель формування беззбитковості, диференційовану залежно від стану ефективності підприємства та типу економічної стійкості (рис. 1).

Якщо підприємство є збитковим, то для досягнення беззбитковості виробничо-комерційної діяльності йому необхідно забезпечити формування цін, а також змінних та постійних витрат на виробництво й реалізацію продукції на рівні критичних значень. Відносно ціни продажів таким значенням є мінімально допустимий рівень необхідний для покриття постійних витрат підприємства (ціна дорівнює собівартості одиниці продукції), а прибуток і рентабельність у цьому випадку дорівнюють нулю. Зниження ціни продажів нижче даного рівня призведе до збитковості діяльності. Відповідно, відносно змінних витрат і постійних витрат критичним є рівень, перевищення якого також веде до збитковості діяльності підприємства.

Максимально допустимим рівнем змінних або постійних витрат, буде рівень, при якому сума питомих змінних і постійних витрат дорівнює ціні продажів одиниці продукції. За критичного рівня змінних витрат, постійних витрат та ціни продажів буде досягнуто рівня беззбитковості виробничо-комерційної діяльності, який умовно можна назвати "критичним рівнем", оскільки при ньому підприємство подолає збитковість, але отримувати прибуток не буде. Досягнення беззбитковості виробничо-комерційної діяльності в цьому випадку дає можливість підприємству захистити власний капітал від його часткової або повної втрати внаслідок збиткової діяльності як економічної бази для формування економічної стійкості. Однак для забезпечення економічної стійкості підприємству необхідно забезпечити рівень економічної ефективності виробничо-комерційної діяльності, що дозволяє забезпечити самоокупність і самофінансування, як показано на рисунку 1 та повертає його у вихідну точку.

У ситуації, коли підприємство функціонує ефективно, але рівень прибутку є критично низьким, тобто не забезпечується самоокупність діяльності, а отже, економічна стійкість, воно повинно: по-перше, визначити резерви щодо збільшення ціни продажів вище її кри-

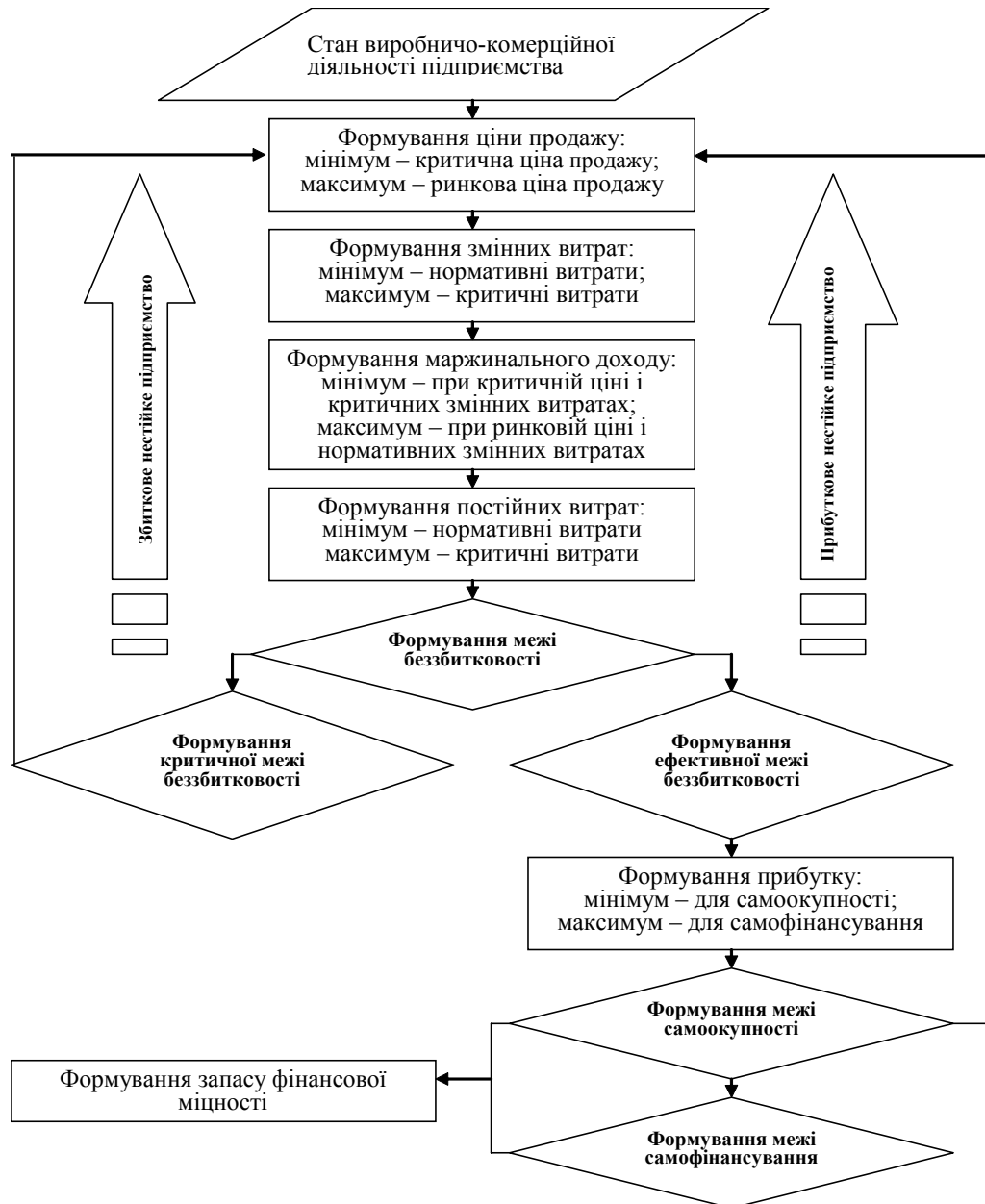

Рис. 1. Диференційована модель формування беззбитковості сільськогосподарського підприємства

тичного рівня і прагнути до реалізації продукції за максимально можливими ринковими цінами; по-друге, знижувати постійні та змінні витрати необхідно до межі їх нормативно встановленого рівня. У цьому випадку підприємство досягне беззбитковості виробничо-комерційної діяльності, рівень якого відповідатиме прибутковому обсягу продажів. Такий рівень беззбитковості доцільно назвати "ефективним рівнем беззбитковості" (тобто забезпечує отримання прибутку). Отримання прибутку після подолання порогу беззбитковості дає можливість збільшувати власний оборотний капітал як головне джерело фінансування оборотних активів підприємства і, як наслідок, забезпечувати його стійкість. Водночас підприємство повинно прагнути до стійкого зростання прибутку в межах необхідних для самоокупності, а в подальшому — самофінансування, що аналогічно першому випадку, також повертає його до вихідного стану (рис. 1).

Підприємство, що ефективно функціонує та економічно стійке, повинно за рахунок регулювання цін (прагнути до максимально можливих ринкових цін реалізації) та змінних і постійних витрат (встановлення нормативного рівня) формувати ефективний рівень беззбитковості виробничо-комерційної діяльності, забезпечувати отримання прибутку необхідного для самофінансування, що, в свою чергу, дозволить сформувати значний запас економічної міцності та підтримувати на цій основі стійкість у довгостроковому періоді.

Згідно із запропонованою структурно-логічною моделлю беззбитковості можна констатувати, що система напрямів її досягнення укрупнено складається з регулювання цін, змінних і постійних витрат, а також обсягів виробництва. У разі обґрунтування заходів досягнення беззбитковості виробничо-комерційної діяльності підприємство повинно: забезпечити формування інформації, яка має оцінити можливі напрямки досяг-

Рис. 2. Технологічні етапи практичної реалізації моделі формування беззбитковості діяльності сільськогосподарського підприємства

нення беззбиткової діяльності; дати оцінку основних показників, що характеризують його виробничу та збутову діяльність; виявити напрями коригування економічної, цінової, маркетингової та асортиментної політики підприємства, що дозволить сформувати цілісну модель формування беззбитковості. Пропоновані нами етапи практичної реалізації моделі беззбитковості виробничо-комерційної діяльності сільськогосподарських підприємств, відображено на рисунку 2.

Досягнення беззбитковості діяльності підприємства вимагає ефективного інформаційного забезпечення — процесу збору та обробки інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень (перший етап технології розробки моделі беззбитковості). Пропонуємо такі об'єкти інформаційного спостереження:

1) зовнішні об'єкти: ринки збуту продукції за обсягом пропозиції продукції на ринку і величиною еластичності попиту на неї; рівень та динаміка ринкових цін на продукцію; форми і види конкуренції на ринку та ціни конкурентів;

2) об'єкти внутрішньогосподарської інформації: види продукції підприємства та обсяги її виробництва й продажу; рівень витрат ресурсів на виробництво та реалізацію продукції; рівень витрат за місцем виникнення, центрами відповідальності і структурним підрозділом; рівень виручки від реалізації продукції та маржинального доходу, який визначає ефективність процесу реалізації і раціональну структуру реалізованої продукції; рівень доходів за місцями виникнення, центрами відповідальності та структурним підрозділом; рівень фінансових результатів від виробництва й реалізації продукції

та в цілому діяльності підприємства.

Ефективне інформаційне забезпечення є обов'язковим фактором досягнення беззбитковості діяльності підприємства. Воно дозволяє дати достовірну оцінку діяльності підприємства, визначити його можливості з досягнення беззбитковості та завчасно виявити фактори, які їх обмежують. У свою чергу, якість інформації визначається рівнем організації бухгалтерського, управлінського обліку, а також ефективною роботою фахівців підприємства. Відповідно, для цього повинні бути в повному обсязі реалізовані всі функції та повноваження головних спеціалістів підприємства й підрозділів. На основі оцінки об'єктів інформації підприємством проводиться корегування основних напрямів цінової, маркетингової, асортиментної політики підприємства, політики уп-

равління витратами й доходами підприємства, що дозволяє виявити та обґрунтувати систему заходів досягнення беззбитковості. Таким чином, система напрямів досягнення беззбитковості діяльності підприємства переорієнтується в систему конкретних заходів.

Система заходів щодо досягнення беззбитковості є індивідуальною для кожного сільськогосподарського підприємства, але багато в чому схожа. Для ідентифікації заходів щодо досягнення беззбитковості та обґрунтування управлінських рішень щодо їх реалізації, нами проведена оцінка економічної ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств Дніпропетровської області. Вважаємо, що проведення сільськогосподарськими підприємствами власної цінової політики з метою досягнення беззбитковості діяльності, в сучасних економічних умовах є неможливим. Причина полягає в тому, що сільгосптоваровиробники виступають зі своєю продукцією на ринку, де досить високий ступінь конкуренції, в результаті чого вони не в змозі диктувати свої умови покупцям, оскільки змушені при формуванні цін враховувати існуюче співвідношення попиту й пропозиції на продукцію.

З іншого боку, процес ціноутворення на продукцію сільськогосподарських підприємств знаходиться під впливом держави і переробних підприємств. Держава здійснює вплив на ціни реалізації продукції сільськогосподарських підприємств за допомогою регулювання ринку сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства. Інструментами такого регулювання є проведення закупівельних та товарних інтервенцій, а також здійснення заставних операцій на ринку зерна, засто-

сування заходів з обмеження експорту зерна, а також механізм митно-тарифного регулювання ринків сільськогосподарської продукції [3; 4].

У свою чергу, переробні підприємства, як основні споживачі сільськогосподарської сировини, мають монопольне становище на товарному ринку і фактично "диктують" ціни сільгоспвиробникам, з якими останні, зважаючи на особливості сільськогосподарської продукції (наявність швидкопсувних товарів, відсутність відповідних умов зберігання тощо), змушені погоджуватися.

Однак, незважаючи на вказані способи регулювання цін на аграрну продукцію, сільськогосподарські підприємства мають можливості реалізовувати продукцію за вищими цінами. Зокрема ці можливості реалізуються через вибір найбільш вигідних каналів її реалізації. Градація каналів збуту сільськогосподарської продукції за рівнем рентабельності очевидна: найбільш прибутковими є ринкові продажі, але вони пов'язані з певними ризиками як цінових коливань, так і своєчасності оплати продукції; державні закупівлі сільськогосподарської продукції несуть елемент стабільності для підприємства, але закупівельна ціна не завжди відображає реальні витрати на виробництво, транспортування та післязбиральної доробки продукції; реалізація продукції населенню в рахунок оплати праці, як специфічний вид реалізації, обумовлений соціальними особливостями сільськогосподарських підприємств, оскільки ціни не перевищують рівня витрат на виробництво продукції.

Важливим фактором, який впливає на ціни аграріїв, є якісні параметри виробленої продукції. Практика господарювання сільськогосподарських підприємств показує, що виробництво високоякісної продукції забезпечує кращі умови її реалізації, менші цінові ризики та має більш низьку амплітуду коливання цін у порівнянні з низькоякісною продукцією. У свою чергу, підвищення якості продукції як тваринництва, так і рослинництва можливо насамперед шляхом оптимізації технології вирощування тварин та обробітку культур, а також за рахунок використання елітних сортів сільськогосподарських культур і високопродуктивних порід тварин.

Таким чином, система заходів щодо коригування цінової політики сільськогосподарського підприємства включає: поліпшення якості виробленої сільськогосподарської продукції; раціоналізація процесу її зберігання та оптимізація каналів збуту; переорієнтація з витратної концепції ціноутворення на концепцію беззбитковості; удосконалення спеціалізації та диверсифікації виробництва продукції тощо.

Коригування асортиментної політики сільськогосподарського підприємства з метою досягнення беззбитковості діяльності має ряд особливостей і обмежень в силу специфічності самої галузі. Практика показує, що, незважаючи на низьку ефективність або навіть збитковість виробництва тих чи інших видів продукції рослинництва і тваринництва, підприємства не змінюють сформовану структуру своєї продукції. Причиною є не тільки відсутність досвіду управління асортиментною та маркетинговою діяльністю, але й обмеження технології виробництва, агротехніки, необхідності збереження навіть малоефективних галузей для нівелювання сезонного характеру виробництва, збереження робочих місць тощо. Крім того, під час коригування асортиментної по-

літики підприємству слід враховувати також обмеження, які не пов'язані з особливостями сільського господарства, а носять економічний характер. Зокрема використання основних засобів та матеріальних ресурсів для збільшення обсягів виробництва, обмежується їх високою вартістю. Ефективним рішенням для коригування асортиментної політики сільськогосподарських підприємств, враховуючи наявність та необхідність збереження деяких збиткових видів продукції в силу специфіки галузі в цілому, на наш погляд, є використання показника маржинального доходу при обґрунтуванні певних змін в асортименті продукції.

Грунтуючись на теоретичних розробках і практичних рекомендаціях економістів-аграрників [1; 2; 5—8], а також власних досліджень, ми виявили і систематизували заходи щодо зниження витрат на виробництво продукції сільськогосподарських підприємств, розділивши їх на чотири групи.

Технологічні: застосування сучасних технологій виробництва сільськогосподарських культур, застосування елітних сортів сільськогосподарських культур та високопродуктивних тварин, оптимальна структура повівів та поголів'я, застосування ресурсоощадних технологій.

Технічні: застосування ефективного комплексу машин і техніки, застосування високо технологічно оснащених виробничих приміщень, нормування витрат ПММ, мінеральних добрив, засобів захисту рослин, догляду тварин тощо.

Організаційно-економічні: застосування сучасних форм організації праці та її оплати, формування ефективної системи обслуговування та управління виробництвом і підприємством, удосконалення системи планування, обліку та контролю витрат.

Соціальні: підбір висококваліфікованих кадрів, підвищення кваліфікації працівників, покращення умов праці та техніки безпеки, охорона навколишнього середовища.

У системі зазначених заходів, на наш погляд, визначальне значення мають заходи технологічного характеру, оскільки від застосовуваної підприємством технології обробітку сільськогосподарських культур і вирощування тварин, її дотримання та ефективної реалізації залежить рівень витрат на виробництво сільськогосподарської продукції. З іншого боку, приймаючи рішення про зниження змінних або постійних витрат необхідно враховувати, щоб можливі зміни не призводили до порушення технології, зниження якості ресурсів та продукції. Крім того, технологічні заходи прямо або опосередковано взаємопов'язані з іншими групами заходів щодо зниження витрат, наприклад, технологія визначає необхідний комплекс машин і сільськогосподарської техніки, кваліфікацію працівників підприємства тощо.

Впровадження сучасних ресурсозберігаючих технологій у виробництво дозволяє оптимізувати і скоротити витрати сільськогосподарських підприємств на виробництво продукції та підвищити його ефективність за одночасного зростання урожайності культур й продуктивності тварин, а також підвищенні якості продукції. Зокрема, сучасні ресурсозберігаючі технології обробітку сільськогосподарських культур, спрямовані на раціональне економічно обґрунтоване застосування насіння, добрив і отрутохімікатів; підвищення ефективності роботи техніки; поліпшення якості продукції; захисту на-

вколишнього середовища з урахуванням родючості ґрунту, стану рослин, природно-кліматичних умов. Впровадження цих технологій знижує витрати палива в середньому в 2—3 рази, затрати праці — в 2,5 рази і, відповідно, витрати на оплату праці, кількісне зменшення техніки та обладнання, витрати з її експлуатації та обслуговування, обсяги робіт та потреби в робочій силі внаслідок скорочення числа виробничих операцій [10]. Це, в свою чергу, забезпечує економічний ефект і зростання ефективності в цілому.

ВИСНОВОК

Процес функціонування підприємств та підтримку їх економічної ефективності необхідно розглядати як складову управління беззбитковістю його виробничо-комерційної діяльності. У процесі дослідження обґрунтовано взаємозв'язок, підпорядкованість і технологію взаємодії виробничого процесу, беззбитковості та економічної ефективності. На основі напрямів досягнення беззбитковості виробничо-комерційної діяльності аграрного підприємства розроблено та запропоновано диференційовану модель формування беззбитковості сільськогосподарського підприємства відповідно особливостей його функціонування. Під час її розробки за основу був узятий показник маржинального доходу, оскільки у разі обґрунтування управлінських рішень щодо зміни асортименту і структури продукції, він більш інформативний, ніж показник виручки від реалізації продукції. Відповідно до концепції беззбитковості запропоновано заходи забезпечення економічної ефективності з поділом їх на чотири групи: технологічні, технічні, організаційно-економічні, соціальні.

Література:

1. Анохин С.Н. Основы экономической устойчивости предприятий в рыночной экономике [Текст] / С.Н. Анохин. — Саратов: Саратов. гос. техн. ун-т, 2000. — 44 с.
2. Аранчій В.І. Інтегральні підходи до оцінювання економічної стійкості аграрних підприємств [Текст] / В.І. Аранчій, М.О. Удовиченко // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. — Полтава: ПДАА. — 2012. — Спецвипуск. — С. 10—12.
3. Ареф'єва О.В. Оцінка рівня економічної стійкості підприємства / О.В. Ареф'єва // Актуальні проблеми економіки. — 2011. — № 7 (72). — С. 109—117.
4. Березін О.В. Економіка підприємства [Текст]: навчальний посібник / О.В. Березін, Л.М. Березіна, Н.В. Бутенко. — К.: Знання, 2009. — 390 с.
5. Вініченко І.І. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: стан і перспективи [Текст] / І.І. Вініченко // Агросвіт. — 2013. — № 21. — С. 10—13.
6. Добровольська О.В. Класифікація факторів впливу на економічну стійкість підприємств / О.В. Добровольська // Інвестиції: практика та досвід. — 2007. — № 8. — С. 23—27.
7. Мельник Л.Ю., Макаренко П.М., Кириленко І.Г. Економічна теорія на межі тисячоліть: навчальний посібник [Текст] / Л.Ю. Мельник, П.М. Макаренко, І.Г. Кириленко. — К.: ІАЕ УААН, 2003. — 748 с.
8. Павлов І.Д. Модели принятия управленческих решений: сб. науч. трудов [Текст] / І.Д. Павлов, Г.П. Брехаря, А.В. Радкевич. — Запоріжжя: ЗНУ, 2005. — 321 с.

9. Покропивний С.Ф. Економіка підприємства: підручник [Текст] / С.Ф. Покропивний. — К.: Наукова думка, 2000. — 473 с.

10. Саблук П.Т. Інвестиційна привабливість аграрно-промислового виробництва регіонів України [Текст] / П.Т. Саблук [та ін.] / Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки". — К., 2005. — 478 с.

11. Сокол О.Г. Дослідження впливу чинників на економічну стійкість сільськогосподарських підприємств [Текст] / О.Г. Сокол // Агросвіт. — 2008. — № 1. — С. 21—25.

12. Удовиченко М.О. Теоретичні аспекти економічної стійкості сільськогосподарських підприємств [Текст] / М.О. Удовиченко // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. — Полтава: ПДАА. — 2011. — Вип. 3. — Т. 2. — С. 149—152.

References:

1. Anohin, S.N. (2000), *Osnovy jekonomicheskoy ustojchivosti predpriyatij v rynochnoj jekonomike* [Fundamentals of economic stability of the enterprises in a market economy], Sarat.gos.tehn.un-t, Saratov, Russia.
2. Aranchij, V.I. and Udovychenko, M.O. (2012), "Integrated approaches to evaluating economic stability of agricultural enterprises", *Naukovi pratsi Poltavs'koi derzhavnoi ahrarnoi akademii*, vol. 1, pp. 10—12.
3. Aref'ieva, O.V. (2011), "Evaluation of the economic viability", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 7 (72), pp. 109—117.
4. Berezin, O.V. Berezina, L.M. and Butenko, N.V. (2009), *Ekonomika pidpriemstva* [Enterprise Economics], Znannia, Kyiv, Ukraine.
5. Vinichenko, I.I. (2013), "The competitiveness of agricultural enterprises: state and prospects", *Ahrosvit*, vol. 21, pp. 10—13.
6. Dobrovol's'ka, O.V. (2007), "Classification of factors influencing the economic stability of the enterprises", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 8, pp. 23—27.
7. Mel'nyk, L.Yu. Makarenko, P.M. and Kyrylenko, I.H. (2003), *Ekonomichna teoriia na mezhi tysiacholit'* [Economic theory on the turn of the millennium], IAE UAAN, Kyiv, Ukraine.
8. Pavlov, I. D. Breharja, G. P. and Radkevich, A.V. (2005), *Modeli prinjatija upravlencheskih reshenij* [Models of management decision-making], ZNU, Zaporozhye, Ukraine.
9. Pokropyvnyj, S.F. (2000), *Ekonomika pidpriemstva* [Enterprise economy], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
10. Sabluk, P. T. (2005), *Investytsijna pryvabyvist' ahrarno-promyslovoho vyrobnytstva rehioniv Ukrainy* [Investment attractiveness of the agro-industrial regions of Ukraine], *Natsional'nyj naukovyj tsentr "Instytut ahrarnoi ekonomiky"*, Kyiv, Ukraine.
11. Sokol, O.H. (2008), "The influence factors on the economic stability of agricultural enterprises", *Ahrosvit*, vol. 1, pp. 21—25.
12. Udovychenko, M.O. (2009), "Theoretical aspects of economic stability agricultural enterprises", *Naukovi pratsi Poltavs'koi derzhavnoi ahrarnoi akademii*, vol. 3, pp. 149—152.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2019 р.

УДК 351

А. М. Валух,
 д. держ. упр., професор кафедри державного управління, документознавства
 та інформаційної діяльності, Національний університет водного господарства
 та природокористування, м. Рівне
 ORCID ID: 0000-0002-0233-1319
 Є. А. Курілов,
 магістр міжнародного менеджменту,
 Українська академія зовнішньої торгівлі, м. Київ
 головний державний ревізор-інспектор, Державна фіскальна служба України
 ORCID ID: 0000-0001-9301-6981

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.19.45

ПРОБЛЕМИ АНАЛІТИЧНИХ ЦЕНТРІВ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

A. Valiukh,
 Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Department of Public Administration, Documenting
 and Information Activities, National University of Water and Environmental Engineering, Rivne
 Ye. Kurilov,
 MA degree in International Management, Ukrainian Academy of Foreign Trade, Kyiv,
 State Fiscal Service of Ukraine

PROBLEMS OF UKRAINIAN THINK TANKS AND THE WAYS TO SOLVE THEM

У публікації розглянуто місце аналітичних центрів ("фабрик думок") (далі — АЦ) України у Глобальному рейтингу "фабрик думок" протягом 2007—2018 років. Стверджується, що на сьогодні переважно наявна лише теоретична готовність до плідної співпраці як у представників української влади, так і у фахівців АЦ за недостатнього реального рівня такої співпраці, яка не відповідає значущості, кількості та різноманітності викликів, які постають перед Україною. Наголошено, що вирішення проблем, які постають перед вітчизняними АЦ має бути комплексним та задіяти всі зацікавлені сторони. Визначено коло взаємопов'язаних сучасних проблем вітчизняних АЦ та сформульовано пропозиції щодо пом'якшення або вирішення таких проблем та заходів із підвищення ефективності діяльності українських АЦ. Висуваються твердження, що взаємопов'язаними проблемами українських АЦ, зокрема, є: відсутність у державних органів влади всіх рівнів коштів на оплату роботи (послуг) АЦ; відсутність розвиненого ринку надання послуг АЦ поза межами публікацій у засобах масової інформації, а також послуг, що надаються політичним силам (діячам); недостатній рівень інтегрованості українських АЦ у глобальну аналітичну спільноту; недостатність комунікацій між АЦ та органами державної влади; незначна довіра АЦ до органів та/або представників органів державної влади та незначна довіра суспільства до АЦ; недостатність контактів та взаємодії АЦ з діловим середовищем; недостатність розуміння змісту та особливостей діяльності і продукції АЦ; переважно ситуативний характер діяльності більшості АЦ України; недостатня кількість аналітиків високого рівня та відсутність достатньої кількості сталих колективів АЦ із серйозною чисельністю фахівців-інтелектуалів; недосконалість аналітичних продуктів, яка, в свою чергу, веде до зниження кваліфікованого попиту на серйозні аналітичні продукти; недостатній рівень використання владою потенціалу державних аналітичних установ та практики створення АЦ на базі наукових установ; недостатня наявність (кількість) АЦ на регіональному рівні; неефективна медійна активність АЦ. Також висунуто пропозицію щодо необхідності створення окремого державного АЦ, який би займався питаннями трансфертного ціноутворення.

In the article looks at the place of think tanks in the Global Go To Think Tanks Index for 2007 — 2018. It is argued that today there is basically only a theoretical readiness for fruitful cooperation both among representatives of the Ukrainian state power and specialists of analytical centers with an insufficient real level of such cooperation, which does not correspond to the significance, quantity and variety of challenges facing Ukraine. It is noted that the solutions to the problems facing domestic think tanks should be comprehensive and involve all stakeholders. Identifies a range of related contemporary problems of domestic think tanks and formulates proposals to mitigate or solve such problems and measures to improve the effectiveness of ukrainian think tanks. It is argued that the interconnected problems of Ukrainian think tanks, in particular, are: the lack of funds from state authorities at all levels to pay for the work (services) of think tanks; the lack of a developed market for the provision of analytical center services

beyond publications in the media, as well as the services provided to political forces); lack of integration of Ukrainian think tanks in the global think space; lack of communication between analytical centers and public authorities; the insignificance of the trust of analytical centers to bodies and / or representatives of state authorities and the insignificance of public trust to analytical centers; lack of contacts and interaction of analytical centers with representatives of the business environment; lack of understanding of the content and characteristics of the activities and products of analytical centers; mainly situational nature of the activity of most analytical centers of Ukraine; insufficient number of high-level analysts and the absence of a sufficient number of permanent teams of analytical centers with a serious number of intellectual specialists; imperfection of analytical products, which, in turn, leads to a decrease in qualified demand for serious analytical products; insufficient use by the government of the potential of state analytical institutions and the practice of creating analytical centers on the basis of scientific institutions; insufficient availability (number) of analytical centers at the regional level; inefficient media activity of the country's analytical centers. A proposal has also been put forward for the need to set up a separate state analytical center (think tanks) to address transfer pricing.

Ключові слова: "фабрики думок", Глобальний рейтинг "фабрик думок", аналітичні центри, аналіз, трансфертне ціноутворення.

Key words: think tanks, Global Go To Think Tanks Index, analytical centers, analysis, transfer pricing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

У сучасній економіці знань та інновацій, яка характеризується значною кількістю інтелектуальних викликів, особливого значення набула діяльність таких її інститутів, як аналітичні центри (think tanks, "фабрики думок") (далі — АЦ), історія яких налічує одне сторіччя. Активного розвитку АЦ отримали у другій половині ХХ-го ст., передусім, у США. Вік вітчизняних АЦ не перевищує 28 років існування сучасної незалежної держави України, однак протягом всього цього часу їх діяльність супроводжує цілий комплекс проблем.

Основними напрямками діяльності АЦ вважаються: посередництво між владою та суспільством; виявлення, облік та оцінка поточних тенденцій, проблем/загроз (викликів) чи пропозицій щодо їх вирішення; трансформація ідей (у т.ч. щодо тенденцій, проблем/загроз (викликів)) у конкретні пропозиції (звіти) щодо дій; служіння в якості інформованого та незалежного голосу (компетентної думки) на політичних дебатах; служіння площадкою для конструктивного обміну думками між ключовими акторами політичних та соціально-економічних процесів з метою подальшого вирішення того чи іншого питання [1, с. 24].

АЦ "виконують найважливішу роль медіаторів (посередників) між владою та знанням, забезпечуючи реалізацію важливих державних задач найбільш ефективним чином... [У таких центрах] Корпоративно організований процес мислення (інтелектуальної діяльності), який пропонує напрацьовані ідеї в проектній формі, просуває їх у державні інститути за спеціально розробленою та розміркованою технологією, породжує соціальну динаміку суспільства, яка більш досконалим чином встигає відповідати на виклики часу..." [2, с. 16].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ, У ЯКИХ РОЗПОЧАТО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Визначенню та вивченню проблем "фабрик думок" та пошуку шляхів їх пом'якшення або вирішення проблем, а також розробці заходів із підвищення ефективності їх діяльності, передусім, для українських АЦ приділено увагу у працях таких вітчизняних та зарубіжних науковців: Алієв М., Внучко С., Вівер Кент, Гастинши-

ков В., Горбатенко В., Горний М., Дацюк С., Когут Ю., МакГанн Дж., Петренко І., Полегенько С.В., Річ Ендрю, Сенченко М., Сенченко О., Сунгуров А.

МЕТА РОБОТИ

Мета роботи — визначити існуючі проблеми АЦ України, напрацювати пропозиції з їх вирішення та заходи із підвищення ефективності діяльності українських АЦ.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

З 2007 року Інститутом Лаудера Університету Пенсільванії (США) здійснюється Програма дослідження АЦ та громадянського суспільства, на основі якої з 2008 року складаються щорічні Глобальні рейтинги "фабрик думок" [3—14].

Згідно з останнім рейтингом за 2018 р. з 8248 АЦ світу, які увійшли до цього рейтингу, 39 знаходяться в Україні. Загалом 1871 центрів знаходяться у США, ще 2219 — в Європі (разом 49,6 відс.) [14].

Узагальнені авторами відомості щодо вітчизняних АЦ та їх відображення у Глобальних рейтингах "фабрик думок" з 2007 по 2018 рр. наведені у таблиці 1. Українські "фабрики думок" у рейтингах Global Go To Think Tanks за 2007—2018 рр.

Протягом 2010—2016 рр. до вказаного рейтингу увійшла однакова кількість вітчизняних аналітичних центрів — 47 (у 2008 та 2009 роках — 45; у 2017 та 2018 роках — 39). Якщо у 2008—2011 рр. у рейтингу прямо згадувалось 1—2 АЦ, то у 2018 році таких центрів вже було 14, з них 8 увійшло до Топ-рейтингу з 105 АЦ Центральної та Східної Європи.

Найвище місце у Глобальному рейтингу "фабрик думок" за 2018 рік серед українських АЦ посів Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова (Razumkov Centre): 45-те місце у світі (з 8248) та 2-ге місце серед аналітичних центрів Центральної та Східної Європи. Вказане свідчить про зростання інтелектуальної ваги вітчизняних АЦ у другому десятиріччі ХХІ-го ст. та визнання такого зростання у світовій аналітичній спільноті.

Українські АЦ у рейтингу за 2018 р. зайняли достатньою мірою пристойні місця, однак на сьогодні на

вітчизняному ринку діяльності АЦ наявний комплекс взаємопов'язаних проблем, цілеспрямована робота по вирішенню яких дозволить посилити позиції вітчизняних АЦ та нашої країни у світі.

На сьогодні переважно наявна лише теоретична готовність до плідної співпраці як у представників влади,

так і у фахівців АЦ при недостатньому реальному рівні такої співпраці, яка не відповідає значущості, кількості та різноманітності викликів, які постають перед Україною.

За підсумками опрацювання досліджень діяльності вітчизняних АЦ 1998, 2000, 2003, 2007, 2015—2016 років

Таблиця 1. Українські "фабрики думок" у рейтингах Global Go To Think Tanks за 2007—2018 рр.

Рік	Місце у світі по кількості «фабрик думок» (з перших 25 країн за кількістю)	Кількість «фабрик думок»	«Фабрики думок», згадані у рейтингах	Топ у світі	Топ у регіоні (Центральна та Східна Європа)
2007	18	53 (з 5080 у світі)	International Center for Policy Studies, Ukraine Center for European Policy Studies		3 20 International Center for Policy Studies, Ukraine Center for European Policy Studies
2008	21	45 (з 5465)	Razumkov Centre, International Center for Policy Studies (ICPS)	Відсутні	3 25 6 - International Center for Policy Studies, 25 - Razumkov Centre
2009	24	45 (з 6305)	International Centre for Policy Studies, Razumkov Centre	Відсутні	3 30 14 - International Centre for Policy Studies, 23 - Razumkov Centre
2010	25	47 (з 6408)	Razumkov Centre, International Center for Policy Studies	Відсутні	3 25 16 - Razumkov Centre, 18 - International Center for Policy Studies
2011	25	47 (з 6545)	Razumkov Centre	Відсутні	3 30 22 - Razumkov Centre
2012	25	47 (з 6603)	Razumkov Centre, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, International Center for Policy Studies, Center for Educational Policy, Educational Studies Center	84 - Razumkov Centre	3 60 8 - Razumkov Centre, 35 - Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, 43 - International Centre for Policy Studies
2013	-	47 (з 6826)	Razumkov Centre, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, International Centre for Policy Studies, Center for Educational Policy, Educational Studies Center, Ukrainian Center for Independent Political Research	83 - Razumkov Centre	3 60 8 - Razumkov Centre, 35 - Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
2014	23	47 (з 6618)	Razumkov Centre, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, International Centre for Policy Studies, Center for Educational Policy, Institute for Economic Research and Policy Consulting, Ukrainian Center for Independent Political Research	64 - Razumkov Centre	3 55 5 - Razumkov Centre, 32 - Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, 40 - International Centre for Policy Studies
2015	-	47 (з 6846)	Razumkov Centre, International Centre for Policy Studies, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation, Dniprovsky Center for Social Research, Institute of World Policy, Institute for Economic Research and Policy Consulting, International Center for Policy Studies, Ukrainian Center for Economic and Political Studies, Center for Educational Policy, Educational Studies Center, Ukrainian Center for Independent Political Research, CEDOS	60 - Razumkov Centre	3 86 5 - Razumkov Centre, 32 - International Centre for Policy Studies*, 35 - Kyiv National Economic University, 48 - Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation, 49 - Dniprovsky Center for Social Research, 61 - Institute of World Policy, 81 - Institute for Economic Research and Policy Consulting, 85 - International Center for Policy Studies*

Рік	Місце у світі по кількості «фабрик думок» (з перших 25 країн за кількістю)	Кількість «фабрик думок»	«Фабрики думок», згадані у рейтингах	Топ у світі	Топ у регіоні (Центральна та Східна Європа)
2016	-	47 (з 7815)	Razumkov Centre, International Centre for Policy Studies, Kyiv National Economic University, Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation, Dniprovsky Center for Social Research, Institute of World Policy, Institute for Economic Research and Policy Consulting, Ukrainian Center for Economic and Political Studies, Center for Educational Policy, Educational Studies Center, Ukrainian Center for Independent Political Research, National Institute for Strategic Studies, Institute of Economic Forecasting, Ukrainian Think Tank Network Ukraine Liaison Office (Brussels), CEDOS	56 - Razumkov Centre	3 88 5 - Razumkov Centre, 33 - International Centre for Policy Studies*, 35 - Kyiv National Economic University, 47 - Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation, 48 - Dniprovsky Center for Social Research, 62 - Institute of World Policy, 84 - Institute for Economic Research and Policy Consulting, 89 - International Center for Policy Studies*
2017	-	39 (з 7814)	Razumkov Centre, International Centre for Policy Studies, Kyiv National Economic University, Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation, Dniprovsky Center for Social Research, Institute of World Policy, Institute for Economic Research and Policy Consulting, Ukrainian Center for Economic and Political Studies, Center for Educational Policy, Educational Studies Center, Ukrainian Center for Independent Political Research, National Institute for Strategic Studies, Institute of Economic Forecasting, Ukrainian Centre for European Policy, Ukrainian Think Tank Network Ukraine Liaison Office (Brussels), CEDOS	44 - Razumkov Centre	3 96 4 - Razumkov Centre, 34 - International Centre for Policy Studies*, 36 - Kyiv National Economic University, 48 - Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation, 49 - Dniprovsky Center for Social Research, 63 - Institute of World Policy, 86 - Institute for Economic Research and Policy Consulting, 93 - International Center for Policy Studies*, 95 - International Center for Policy Studies*
2018	-	39 (з 8248)	Razumkov Centre, International Centre for Policy Studies, Kyiv National Economic University, Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation, Dniprovsky Center for Social Research, Institute of World Policy, Institute for Economic Research and Policy Consulting, Institute of Analysis and Advocacy, Ukrainian Center for Economic and Political Studies, Center for Educational Policy, Educational Studies Center, Ukrainian Center for Independent Political Research, National Institute for Strategic Studies, Institute of Economic Forecasting, CEDOS	45 - Razumkov Centre	3 105 2 - Razumkov Centre, 36 - International Centre for Policy Studies*, 39 - Kyiv National Economic University, 53 - Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation, 54 - Dniprovsky Center for Social Research, 68 - Institute of World Policy, 88 - Institute for Economic Research and Policy Consulting, 92 - Institute of Analysis and Advocacy, 96 - International Center for Policy Studies*

Примітка: * International Centre for Policy Studies (ICPS) або Міжнародний Центр Перспективних Досліджень (МЦПД), вочевидь, помилково зазначений двічі у рейтингах Global Go To Think Tanks за 2015—2018 роки (тричі у 2017 році).

Джерело: [3—14].

[15—19, 20, 21] (враховуючи їх суб'єктивність, оскільки вони переважно здійснювались представниками саме АЦ), а також метааналізу відкритих джерел інформації щодо

діяльності вітчизняних "фабрик думок" можливо зробити певні висновки щодо згаданих проблем, а також висунути пропозиції щодо шляхів їх пом'якшення або вирішення.

Хотілось би наголосити на необхідності взяття на себе відповідальності за ефективність здійснення таких заходів, передусім, з боку вітчизняних АЦ, адже стосовно значної частини запропонованих далі заходів в останні десятиріччя вже здійснювались спроби втілення, однак такі спроби залишились малорезультативними та/або вичерпались (звичайно після закінчення фінансування з боку міжнародних донорів).

Вирішення проблем, які постають перед вітчизняними АЦ має бути комплексним та із залученням всіх зацікавлених сторін (виробників аналітичної продукції, її реальних або потенційних споживачів та посередників-донорів, а саме: АЦ — вітчизняні та з інших країн, вітчизняної спільноти експертів та аналітиків загалом, а також окремих фахівців, які позиціонують себе в якості аналітиків, в індивідуальному порядку; представників органів державної влади вищої ланки центрального та регіонального рівнів; науковців та студентів, які планують у подальшому займатися аналітичною діяльністю; представників міжнародних організацій та фондів (донорів); політичних діячів та представників законодавчої гілки влади тощо).

Взаємопов'язаними проблемами вітчизняних АЦ є: відсутність у державних органів влади всіх рівнів коштів на оплату роботи (послуг) АЦ та, як наслідок, значна залежність таких центрів від наявності фінансування різноманітними міжнародними організаціями;

відсутність розвиненого ринку надання послуг АЦ поза межами публікацій у засобах масової інформації, а також послуг, що надаються політичним силам (діячам) у ході виборчих кампаній та просування партій/політичних діячів; залежність від успіху/невдачі на виборах партій/політичних діячів, інтересами яких займається АЦ;

недостатній рівень інтегрованості українських АЦ у глобальну аналітичну спільноту, брак досвіду і обізнаності з процедурами участі в тендерах на дослідження, що проводяться міжнародними організаціями та донорами, що ускладнює участь у спільних проектах із зарубіжними партнерами; як наслідок, міжнародні організації та донори надають перевагу індивідуальному залученню експертів, над інституційним залученням АЦ як партнерських організацій [15];

недостатність комунікацій між АЦ та органами державної влади, як наслідок, недостатня поінформованість державних службовців щодо того чим займаються АЦ, та, навпаки, непоінформованість АЦ щодо реальних потреб конкретних державних установ в аналітичних послугах;

незначна довіра АЦ до органів державної влади. В окремих випадках, коли АЦ займають критичну позицію щодо рішень (дій) діючої або потенційної в майбутньому влади, побоювання щодо можливого тиску та переслідування контролюючими та правоохоронними органами призводять до недотримання ними інтелектуальної сміливості;

недостатність контактів та взаємодії АЦ з діловим середовищем з метою активного залучення представників останнього до розробки та подальшої підтримки/лобіювання аналітичних розробок щодо реформ у вітчизняному суспільстві та діловому середовищі;

недостатність чіткого розуміння змісту та особливостей діяльності і продукції АЦ у керівного складу значної частини таких центрів, як наслідок, такі центри не займають своєї особливої ніші;

переважно ситуаційний характер діяльності більшості АЦ та недостатність стратегічного планування розвитку та подальшої діяльності; більшість АЦ займають лише реактивну позицію по відношенню до подій, що відбуваються у сферах пов'язаних з їх діяльністю;

недостатня кількість аналітиків високого рівня;

недосконалість аналітичних продуктів, яка веде до "зниження кваліфікованого попиту на серйозні аналітичні продукти" [15];

відсутність достатньої кількості сталих колективів із серйозною чисельністю фахівців-інтелектуалів, як наслідок, потенційна неспроможність у стислі строки надавати якісні аналітичні послуги за значних та/або нестандартних запитів органів влади, а також загроза різноманітності думок (позицій) при підготовці аналітичних продуктів;

недостатній рівень використання владою потенціалу державних аналітичних установ та практики створення АЦ на базі наукових установ, про що свідчить недостатня наявність (кількість) державних АЦ (у т.ч. університетських АЦ та АЦ дослідницьких інститутів);

недостатня наявність (кількість) АЦ на регіональному рівні;

неефективна медійна активність АЦ;

недовіра до АЦ, яка витікає з більшості наведених вище причин, а також з того, що для значної кількості людей діяльність АЦ асоціюється переважно з політичними процесами, партійними осередками та окремими політичними діячами, до яких у населення України існує переважно негативне ставлення.

Пропозиції щодо вирішення сучасних проблем АЦ України. Серед заходів, за допомогою яких можуть бути реалізовані пом'якшені або вирішені наведені вище проблеми (порядок наведений у вільному порядку, а самі заходи значною мірою взаємопов'язані та у разі ефективного здійснення мають призводити до синергетичного ефекту), є: 1) створення асоціації вітчизняних АЦ та її подальша діяльність; 2) створення та подальша діяльність незалежної професійної спілки (асоціації) працівників АЦ; 3) створення та подальше функціонування єдиного інформаційного порталу вітчизняних АЦ; 4) створення вітчизняного незалежного рейтингу АЦ; 5) законодавче передбачення можливості здійснення видатків органами державної влади центрального та регіонального рівнів з державного бюджету та місцевих бюджетів на оплату виконання робіт, надання послуг АЦ, експертів-консультантів та науковців; 6) створення органами державної влади та державними науковими установами АЦ (у т.ч. декількома учасниками та/або із залученням недержавних установ) або виконання ними окремих проектів (програм); 7) запровадження органами державної влади державних програм з надання грантів АЦ, а також фінансування виконання АЦ НДР; 8) створення мережі центрів (шкіл) з навчання аналітиків; 9) розробка та публікація вітчизняних та перекладених науково-практичних трудів з питань: організації та методології роботи АЦ; здійснення аналітичної діяльності; підготовки якісної аналітичної продукції та її просування, т.п.; 10) розробка науковими установами спеціалізованих навчальних програм та створення курсів магістратури за спеціалізацією "Діяльність аналітичних центрів"; 11) спільна розробка асоціацією АЦ, провідними вітчизняними АЦ та науковими устано-

вами т. зв. "Паспорту компетенцій менеджера-аналітика" та внесення даної професії до офіційного державного Класифікатора професій.

На думку авторів публікації, особливе місце в мережі державних АЦ мають зайняти АЦ, які займаються економічними питаннями. Враховуючи посилення сучасних світових глобалізаційних та трансформаційних процесів, які у тому числі призвели до загострення конкуренції між національними податковими системами, одним із прикладів необхідності створення органами державної влади та державними науковими установами України АЦ є негайна потреба у створенні інтелектуальної організації, яка б займалася питаннями трансфертного ціноутворення (далі — ТЦ) та протидії розмиттю бази оподаткування та виведенню прибутку з-під оподаткування. Ефективне вирішення вказаних складних комплексних питань є однією із обов'язкових умов досягнення економічної безпеки України.

Питання ТЦ та протидії розмиттю бази оподаткування та виведенню прибутку з-під оподаткування потребують: (1) узагальнення світового досвіду з порушених питань та постійного моніторингу ініціатив та рекомендацій міжнародних організацій (ОЕСР, ООН, ЄС, Світового банку, ін.); (2) його гнучкої адаптації та відображення у міжнародних угодах та вітчизняному законодавстві (починаючи із Податкового кодексу України [22] та цілого пакету нормативно-правових актів); (3) постійної співпраці із міжнародними організаціями та компетентними органами інших держав; (4) потужного опрацювання значного переліку інформаційних масивів; (5) підготовки експертів високого рівня з порушених питань.

Зокрема, діючи на сьогодні вимоги статті 39 "Трансфертного ціноутворення" Податкового кодексу України вказують на необхідність постійного супроводження та опрацювання динамічних інформаційних масивів, які в більшості випадків не мають чітко встановлених переліків однозначних критеріїв та постійно видозмінюються, про:

операції платника податків, що можуть впливати на об'єкт оподаткування податком на прибуток підприємств платника податків, та бути потенційними або dokonаними контрольованими операціями (далі — КО);

галузеві специфіки та специфіки відповідних видів діяльності, що здійснюються в зіставних з КО економічних умовах;

характеристики ринків товарів (робіт, послуг);

пов'язаних осіб та характеристик їх пов'язаності, із зазначенням даних про рівень показників рентабельності пов'язаних осіб;

держави (території) із пільговими та особливими умовами оподаткування прибутку (корпоративного податку) або з якими Україною укладені міжнародні договори про усунення подвійного оподаткування;

цінові умови;

відомості звітів про КО та іншої документації з ТЦ;

джерела інформації, що використовуються для аналізу контрольованих та зіставних операцій, тощо.

Ефективне задоволення вказаних потреб та вузькоспеціалізоване опрацювання зазначених інформаційних масивів вимагає утворення окремого державного АЦ з питань ТЦ та протидії розмиттю бази оподаткування та виведенню прибутку з-під оподаткування. Багатофакторний та системний аналіз вказаних питань дозволить

підвищити конкурентоспроможність національної податкової системи на світовому рівні та підвищити рівень економічної безпеки України.

ВИСНОВКИ

Проблеми українських АЦ в основному викликані тим, що ринок їх робіт є таким що розвивається, а самі проблеми одночасно є і причинами, і наслідками відсутності такого розвиненого ринку, але не тільки. Вирішення проблем має бути комплексним та задіяти всі зацікавлені сторони (виробників аналітичної продукції, її реальних або потенційних споживачів та посередників-донорів).

Заходи щодо підвищення ефективності діяльності українських АЦ мають бути зосереджені на наступних напрямках: 1) інституалізації ринку діяльності АЦ; 2) підвищенні рівня співпраці між всіма зацікавленими сторонами; 3) підвищенні рівня інформування про реальну діяльність АЦ та практичні наслідки (результативність) використання її продукції (послуг); 4) формуванні та запровадженні механізмів та інструментів оцінки діяльності АЦ, їх продукції; 5) збільшенні якості та кількості аналітиків та АЦ, кількості та різноманітності актуальної аналітичної продукції; 6) підвищенні рівня незалежності АЦ; 7) зміцненні аналітичної спільноти та її прагматичності з одночасним підвищенням вимог щодо етичності та моральності дій її представників; 8) активному залученні представників наукового осередку до інтелектуального життя аналітичної спільноти, діяльності вже створених АЦ та створення нових АЦ; 9) утворення мережі державних АЦ діяльність яких, передусім, зосереджена на вирішенні питань пов'язаних із економічною безпекою держави.

Література:

1. McGann J., Kent Weaver R. Think Tanks & Civil Societies: Catalysts for Ideas and Action. — New Brunswick: Transaction Publishers, 2000. — 617 p. [Routledge; Revised edition, 2002. — 634 p.]

2. Сунгуров А.Ю. Как возникают политические инновации: "фабрики мысли" и другие институты-медиаторы. — М.: Политическая энциклопедия, 2015. — 383 с.

3. The Global "Go-To Think Tanks". The Leading Public Policy Research Organizations In The World / James G. McGann; University of Pennsylvania. — Philadelphia, PA, 2008. — 24 p.

4. 2008 Global Go To Think Tanks Index Report / James G. McGann; University of Pennsylvania. — Philadelphia, PA, 2009. — 87 p.

5. 2009 Global Go To Think Tanks Index Report / James G. McGann; University of Pennsylvania. — Philadelphia, PA, 2010. — 74 p.

6. 2010 Global Go To Think Tanks Index Report / James G. McGann; University of Pennsylvania. — Philadelphia, PA, 2011. — 82 p.

7. 2011 Global Go To Think Tanks Index Report / James G. McGann; University of Pennsylvania. — Philadelphia, PA, 2012. — 98 p.

8. 2012 Global Go To Think Tanks Index Report / James G. McGann; University of Pennsylvania. — Philadelphia, PA, 2013. — 128 p.

9. 2013 Global Go To Think Tanks Index Report / James G. McGann; University of Pennsylvania. — Philadelphia, PA, 2014. — 118 p.

10. 2014 Global Go To Think Tanks Index Report / James G. McGann; University of Pennsylvania. — Philadelphia, PA, 2015. — 171 p.

11. 2015 Global Go To Think Tanks Index Report / James G. McGann; University of Pennsylvania. — Philadelphia, PA, 2016. — 172 p.

12. 2016 Global Go To Think Tanks Index Report / James G. McGann; University of Pennsylvania. — Philadelphia, PA, 2017. — 171 p.

13. 2017 Global Go To Think Tanks Index Report / James G. McGann; University of Pennsylvania. — Philadelphia, PA, 2018. — 208 p.

14. 2018 Global Go To Think Tanks Index Report / James G. McGann; University of Pennsylvania. — Philadelphia, PA, 2019. — 266 p.

15. Грановский В., Дацюк С., Тантали Рутувухери Хариманга. Современные фабрики мысли (аналитический доклад). — К.: АОЗТ "У.В.Д.", 1998 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.uis.kiev.ua/discussion/think_tanks.html

16. Перспективи розвитку недержавних аналітичних центрів в Україні (за матеріалами конференції "Українські "мозкові центри" та уряд: ініціатива — діалог — співпраця", 30 червня — 1 липня 2000 року. — К.: 2000. — 66 с.

17. Неурядові аналітичні центри в Україні: стан і перспективи // Національна безпека і оборона (аналітична доповідь Центру Разумкова). — Київ. — № 10 (46), 2003. С. 2—26.

18. Неурядові аналітичні центри в Україні: можливості, виклики, перспективи // Національна безпека і оборона (аналітична доповідь Центру Разумкова). — Київ. — № 6 (90), 2007. — С. 2—42.

19. Презентація "Світовий рейтинг аналітичних центрів — 2015" Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова від 28 січня 2016 року. 43 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступа: http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal_pos.php?y=2003&cat=10&pos=133

20. Аналитические центры в политике, экономике, бизнесе / Под ред. Когута Ю.И. — К.: ТОВ "Консалтингова компанія "СІДКОН", 2014. — 70 с.

21. Сенченко М.І., Сенченко О.М., Гастинщиков В.Г. Мозкові центри країн світу. — Київ: ДП "Видавничий дім "Персонал", 2016. — 278 с.

22. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI.

References:

1. McGann, J.G. and Weaver, R.K. (2000), Think Tanks & Civil Societies: Catalysts for Ideas and Action, Transaction Publishers, New Brunswick, Canada.

2. Sunhurov, A.Yu. (2015), Как vznikaiut polytycheskye ynnovatsyy: "fabryky mysly" y druhye ynstytuty-medyatory [How do political innovations arise: "thought factories" and other mediating institutions], Polytycheskaia entsyklopediya, Moscow, Russia.

3. McGann, J.G. (2008), The Global "Go-To Think Tanks". The Leading Public Policy Research Organizations In The World, University of Pennsylvania, Philadelphia, USA.

4. McGann, J.G. (2009), 2008 Global Go To Think Tanks Index Report, University of Pennsylvania, Philadelphia, USA.

5. McGann, J.G. (2010), 2009 Global Go To Think Tanks Index Report, University of Pennsylvania, Philadelphia, USA.

6. McGann, J.G. (2011), 2010 Global Go To Think Tanks Index Report, University of Pennsylvania, Philadelphia, USA.

7. McGann, J.G. (2012), 2011 Global Go To Think Tanks Index Report, University of Pennsylvania, Philadelphia, USA.

8. McGann, J.G. (2013), 2012 Global Go To Think Tanks Index Report, University of Pennsylvania, Philadelphia, USA.

9. McGann, J.G. (2014), 2013 Global Go To Think Tanks Index Report, University of Pennsylvania, Philadelphia, USA.

10. McGann, J.G. (2015), 2014 Global Go To Think Tanks Index Report, University of Pennsylvania, Philadelphia, USA.

11. McGann, J.G. (2016), 2015 Global Go To Think Tanks Index Report, University of Pennsylvania, Philadelphia, USA.

12. McGann, J.G. (2017), 2016 Global Go To Think Tanks Index Report, University of Pennsylvania, Philadelphia, USA.

13. McGann, J.G. (2018), 2017 Global Go To Think Tanks Index Report, University of Pennsylvania, Philadelphia, USA.

14. McGann, J.G. (2019), 2018 Global Go To Think Tanks Index Report, University of Pennsylvania, Philadelphia, USA.

15. Hranovskyj, V. Datsiuk, S. and Kharymanha, T.R. (1998), Sovremennye fabryky mysly (analytycheskyj doklad) [Modern factories of thought (analytical report)], AOZT "U.V.D.", Kyiv, Ukraine.

16. Ilko Kucheriv "Democratic Initiatives" foundation (2000), "Prospects for the development of non-governmental think tanks in Ukraine", available at: https://dif.org.ua/uploads/pdf/1365155116_2486.pdf (Accessed 15 Sept 2019).

17. Razumkov Centre (2003), "Non-governmental think tanks in Ukraine: status and prospects", Natsional'na bezpeka i oborona, vol. 10 (46), pp. 2—26.

18. Razumkov Centre (2007), "Non-governmental think tanks in Ukraine: opportunities, challenges, prospects", Natsional'na bezpeka i oborona, vol.6 (90), pp. 2—42.

19. Razumkov Centre (2016), "World Ranking of think tanks — 2015", available at: http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal_pos.php?y=2003&cat=10&pos=133 (Accessed 15 Sept 2019).

20. Kohut, Yu.I. (2014), Analytycheskye tsentry v polytyke, ekonomyke, byznese [Analytical centers in politics, economics, business], TOV "Konsal'tynhova kompaniia "SIDKON", Kyiv, Ukraine.

21. Senchenko, M.I. Senchenko, O.M. and Hastynschiykov, V.H. (2016), Mozkovi tsentry krain svitu [Brain Centers of the World], DP "Vydavnychyj dim "Personal", Kyiv, Ukraine.

22. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Tax Code of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (Accessed 25 Sept 2019).

Стаття надійшла до редакції 29.09.2019 р.

О. О. Усаченко,
к. держ. упр., докторант, Інститут законодавства Верховної Ради України
ORCID ID: 0000-0002-5458-8976

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.19.52

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ УЧАСНИКАМИ ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНОГО ОБОРОННОГО ЗАМОВЛЕННЯ

O. Usachenko,
PhD in Public Administration,
Doctoral student of the Legislation Institute of The Verkhovna Rada of Ukraine

PECULIARITIES OF RELATIONSHIP BETWEEN PARTICIPANTS OF PERFORMANCE OF THE STATE DEFENSE ORDER

Зазначено, що найважливішим елементом фінансових правовідносин є його суб'єкти, які беруть участь в конкретних правовідносинах і є носіями фінансових обов'язків і прав. Суб'єктний склад фінансових відносин у сфері оборонної промисловості дещо відрізняється від цього елементу адміністративно-господарських відносин в оборонній галузі. Ці відмінності стосуються уповноважених органів, що представляють інтереси держави. Необхідно відзначити, що в науковій літературі неоднозначно вирішено питання про те, кого слід вважати суб'єктом правовідносин. Більшість вчених вважають, що суб'єкт — це поняття, яким повинні позначатися реальні учасники конкретних правовідносин. Суб'єкт фінансового права та суб'єкт фінансових правовідносин збігаються в одній особі. Наприклад, фізична особа, організація, реалізувавши свою фінансову правосуб'єктність, стають суб'єктами фінансових правовідносин. Однак в більшості випадків суб'єкт фінансового права та суб'єкт фінансових правовідносин в одній особі не збігаються. Це має місце переважно, коли в фінансове правовідношення вступає держава загалом.

Визначено, що доходи від використання майна оборонної промисловості включаються в дохідну частину державного бюджету, а витрати на оборонну галузь відповідно ставляться до бюджетних витрат. У зв'язку з цим відносини, що складаються в процесі складання, прийняття і виконання державного бюджету, регулюються нормами фінансового, а точніше — бюджетного права. Коло суб'єктів даних правовідносин досить широкий. Крім Уряду України, яке відповідає за розробку і виконання державного бюджету, безпосередню роботу по розробці бюджету, його виконання, формування необхідної звітності здійснює Міністерство фінансів України. Крім того, учасниками фінансових правовідносин є такі державні служби: Державна фіскальна служба України, яка здійснює функції по контролю і нагляду за дотриманням законодавства України про податки і зборах, за правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю внесення до відповідного бюджету податків і зборів усіма фізичними і юридичними особами, в тому числі підприємствами, що входять до складу оборонного виробництва. Державна аудиторська служба України, яка є державним органом виконавчої влади, що здійснює функції по контролю і нагляду у фінансово-бюджетній сфері на стадії виконання бюджету. Державне казначейство України, також має статус державної служби, до компетенції якого входить здійснення правозастосовних функцій по забезпеченню виконання державного бюджету, касового обслуговування виконання бюджетів бюджетної системи України, попереднього і поточного контролю за веденням операцій з коштами державного бюджету головними розпорядниками, розпорядниками та одержувачами коштів державного бюджету.

It is stated that the most important element of financial legal relations is its subjects, which are involved in specific legal relations and are carriers of financial duties and rights. The subjective composition of financial relations in the defense industry is somewhat different from this element of administrative and economic relations in the defense industry. These differences concern authorized bodies representing the interests of the state. It should be noted that the scientific literature has ambiguously resolved the question of who should be considered the subject of legal relations. Most scholars believe that the subject is a concept that should be denoted by real participants in a particular relationship. The subject of the financial law and the subject of the financial relationship are the same. For example, an individual, an

organization, realizing their financial personality, become subjects of financial relationships. In most cases, however, the financial entity and the financial entity are not in the same person. This is mainly the case when the state as a whole enters into the legal relationship.

It is determined that revenues from the use of property of the defense industry are included in the revenue part of the state budget, and expenditures on the defense industry are related to budget expenditures accordingly. In this regard, the relations that are formed in the process of drafting, adoption and implementation of the state budget are governed by the rules of financial, or more precisely, budget law. The range of subjects of these relationships is quite wide. In addition to the Government of Ukraine, which is responsible for the development and implementation of the state budget, the direct work on the development of the budget, its implementation, and the preparation of the necessary reporting is performed by the Ministry of Finance of Ukraine. In addition, participants in financial relationships are the following public services: the State Fiscal Service of Ukraine, which performs the functions of control and supervision over compliance with the laws of Ukraine on taxes and fees, the correct calculation, completeness and timely submission of taxes and fees in the appropriate budget by all physical and legal persons, including enterprises that are members of the defense industry. State Audit Service of Ukraine, which is a state executive body, which performs control and supervision functions in the financial and budgetary sphere at the stage of budget execution. The State Treasury of Ukraine also has the status of a civil service, which includes the implementation of enforcement functions to ensure the implementation of the state budget, cash servicing of the execution of budgets of the budget system of Ukraine, preliminary and current control over the conduct of operations with state budget funds by the main spending units, stewards and recipients of state funds. budget.

Ключові слова: державне оборонне замовлення, державне регулювання, оборонна промисловість, взаємовідносини між учасниками, адміністративно-господарських відносин, оборонна галузь.

Key words: state defense order, state regulation, defense industry, relations between participants, administrative and economic relations, defense industry.

ВСТУП

Найважливішим елементом фінансових правовідносин є його суб'єкти, тобто особи, які беруть участь в конкретних правовідносинах і є носіями фінансових обов'язків і прав. Суб'єктний склад фінансових відносин у сфері оборонної промисловості дещо відрізняється від цього елемента адміністративно-господарських відносин в оборонній галузі. Ці відмінності стосуються уповноважених органів, що представляють інтереси держави і виступають в якості однієї зі сторін правовідносин.

Необхідно відзначити, що в науковій літературі неоднозначно вирішено питання про те, кого слід вважати суб'єктом правовідносин. Більшість вчених вважають, що суб'єкт — це поняття, яким повинні позначатися реальні учасники конкретних правовідносин.

У більшості випадків суб'єкт фінансового права та суб'єкт фінансових правовідносин збігаються в одній особі. Наприклад, фізична особа, організація, реалізувавши свою фінансову правосуб'єктність, стають суб'єктами фінансових правовідносин. Однак в ряді випадків суб'єкт фінансового права та суб'єкт фінансових правовідносин в одній особі не збігаються. Це має місце переважно, коли в фінансове правовідношення вступає держава загалом.

Питання про державу в цілому як суб'єкта права і правовідносин розглядався як в загальній теорії права, так і в фінансово-правовій науці. Причому підкреслювалося, що в фінансовому праві держава як суб'єкт переважає і може виступати в якості скарбниці (носія майнових інтересів).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед дослідників особливостей взаємовідносин між учасниками виконання державного оборонного замовлення цивільно-військового співробітництва слід відзначити О. Ноздрачова, І. Копатніка ор, О. Оліфірова, Н. Васюкову, В. Хміля, Р. Лимана та ін.. Однак актуальність та проблематика теми статті потребують подальшого дослідження у даній сфері.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження цивільно-військового співробітництва, в галузі виконання державного оборонного замовлення.

РЕЗУЛЬТАТ

Необхідність визнання держави суб'єктом фінансового права і, відповідно, фінансових правовідносин виникає, коли необхідно покласти саме на нього відповідальність цих правовідносинах. Так, наприклад, разі порушення державою своїх зобов'язань щодо бюджетного фінансування підприємств оборонної промисловості суб'єктом відповідальності за законодавством України в рамках фінансових правовідносин визнається держава в цілому [3].

В інших випадках суб'єктом фінансових правовідносин виступають уповноважені державні органи, що діють від імені держави.

Одним з основних суб'єктів фінансових правовідносин, що складаються в сфері оборонного виробництва,

є Уряд України, які наділені широкими повноваженнями в сфері оборонної промисловості. Зокрема Уряд України виконує наступні функції:

1) забезпечує функціонування оборонного виробництва України;

2) організовує оснащення озброєнням і військовою технікою, забезпечення матеріальними засобами, ресурсами та послугами Збройних Сил України;

3) забезпечує виконання державних цільових програм і планів розвитку озброєння (Концепція Державної цільової програми реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу на період до 2020 р. від 20 січня 2016 р. № 19-р) [4, с. 62].

При реалізації зазначених функцій Уряд України може бути учасником фінансово-правових відносин, що складаються в оборонній галузі промисловості.

Як же було зазначено, доходи від використання майна оборонної промисловості включаються в дохідну частину державного бюджету, а витрати на оборонну галузь відповідно ставляться до бюджетних витрат. У зв'язку з цим відносини, що складаються в процесі складання, прийняття і виконання державного бюджету, регулюються нормами фінансового, а точніше — бюджетного права. Коло суб'єктів правовідносин досить широкий. Крім Уряду України, які відповідає за розробку і виконання державного бюджету, безпосередню роботу розробці бюджету, його виконання, формування необхідної звітності здійснює Міністерство фінансів України [1].

Крім того, учасниками фінансових правовідносин є такі державні служби:

1. Державна фіскальна служба України, яка здійснює функції контролю і нагляду за дотриманням законодавства України про податки і збори, за правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю внесення до відповідного бюджету податків і зборів усіма фізичними і юридичними особами, в тому числі підприємствами, що входять до складу оборонного виробництва.

2. Державна аудиторська служба України, яка є державним органом виконавчої влади, що здійснює функції по контролю і нагляду у фінансово-бюджетній сфері на стадії виконання бюджету.

Державне казначейство України, також має статус державної служби, до компетенції якого входить здійснення правозастосовних функцій по забезпеченню виконання державного бюджету, касового обслуговування виконання бюджетів бюджетної системи України, попереднього і поточного контролю за веденням операцій з коштами державного бюджету головними розпорядниками, розпорядниками та одержувачами коштів державного бюджету.

Одержувачами бюджетних коштів є підприємства, що входять до складу оборонної промисловості. Стороною фінансових правовідносин в цьому випадку може бути як саме Державне казначейство України, так і державні органи, які є головними розпорядниками та розпорядниками державного бюджету [2]. Стосовно оборонної галузі промисловості головними розпорядниками є уповноважені міністерства (Міністерство оборони України, Міністерство енергетики та вугільної промисловості України, Міністерство економічного розвитку та торгівлі України).

У свою чергу, розпорядниками бюджетних коштів, тобто державними органами, що мають право розподіляти бюджетні кошти по підвідомчих одержувачам. Зазначені державні відомства можуть бути суб'єктами державного бюджету, державними гарантами правовідносин, пов'язаних з наданням підприємствам оборонної промисловості бюджетних інвестицій. В цих правовідносинах вони представляють сторону держави.

У число суб'єктів фінансових правовідносин за участю підприємств оборонної промисловості входить також Рахункова палата України, яка є постійно діючим органом державного фінансового контролю.

До завдань Рахункової палати входить організація і здійснення контролю за своєчасним виконанням дохідних і видаткових статей державного бюджету за обсягами, структурою та цільовим призначенням; визначення ефективності та доцільності видатків державних коштів і використання державного власності; оцінка обґрунтованості дохідних і видаткових статей проектів державного бюджету і бюджетів державних позабюджетних фондів, а також ряд інших завдань.

Слід зазначити, що контрольні повноваження Рахункової палати поширюються як на всі державні органи України, так і на підприємства, організації та їх об'єднання (незалежно від видів і форм власності), якщо вони отримують, перераховують, використовують кошти з державного бюджету або використовують державну власність або управляють нею [5]. З огляду на те, що майно всіх підприємств оборонної промисловості є державною власністю, в процесі контролю за його використанням складаються фінансові правовідносини між відповідним підприємством оборонної промисловості і Рахунковою палатою.

Таким чином, суб'єктами фінансових правовідносин у сфері оборонної промисловості є, з одного боку — підприємства оборонної промисловості (унітарні підприємства, казенні підприємства, акціонерні товариства зі стовідсотковим державною участю) і їх об'єднання, з іншого боку — Уряд України, Рахункова палата, уповноважені міністерства, державні служби і державні агентства.

Наступним структурним елементом фінансових правовідносин є об'єкт. Питання про об'єкт правовідносин в теорії права довгий час був одним з найбільш дискусійних. На сьогоднішній день можна виділити два основних підходи до поняття "об'єкт правовідносин". Згідно з першою позицією, об'єктом правовідносин є матеріальні або нематеріальні блага, на які направлено (або впливає) поведінка всіх його учасників, здійснюване в рамках їх прав і обов'язків.

Вчені, які є прихильниками другого підходу, вважають, що головне у визначенні об'єкта правовідносини — це уповноважені особи, бо саме її інтересами визначається об'єкт правовідносин.

Визначення об'єкта правовідносин через інтерес уповноваженої особи значною мірою орієнтоване на цивілістичні моделі правовідносин, де реалізуються приватні інтереси різних суб'єктів, серед яких можна легко виділити інтереси уповноваженої і зобов'язаної особи.

Що стосується публічно-правових галузей права, до яких відноситься і фінансове, то тут навряд чи можна окреслити об'єкт правовідносини через інтерес уповно-

важеної особи. Однією зі сторін фінансових правовідносин завжди є держава в особі уповноваженого державного органу, фінансово-правові обов'язки якого нерідко зливаються з правами. Крім того, дії суб'єктів правовідносин обумовлені публічними інтересами, спільними для обох сторін.

Таким чином, найбільш обґрунтованим є визначення об'єкта фінансового права, де запропоновано під об'єктом фінансових правовідносин розуміти те, на що спрямовано поведінку учасників фінансових правовідносин, детерміноване їх інтересами в рамках належних їм суб'єктивних прав і обов'язків. Перевагою даного визначення є те, що воно відображає публічний характер інтересів обох сторін правовідносин, і пов'язує об'єкт правовідносин з його юридичним змістом [5, с. 41].

Об'єкти фінансових правовідносин в сфері оборонної промисловості вкрай різноманітні, оскільки різноманітні види правовідносин, що складаються в цій області.

Найчастіше про них можна судити виходячи з аналізу фінансово-правових норм, вони регулюють поведінку суб'єктів щодо певних об'єктів, про які йде мова в самій правовій нормі. Так, наприклад, об'єктом фінансових правовідносин може бути отримання бюджетного кредиту підприємством, що входить до складу оборонної промисловості, з метою його використання на модернізацію виробничої бази; кошти, отримані підприємством рахунок оплати державного оборонного замовлення; частина прибутку підприємства оборонної промисловості, що перераховується до бюджету; кошти, що сплачуються підприємствами оборонної промисловості в якості податків [6].

Водно час не виключено, коли об'єкт правовідносини безпосередньо не зафіксовано в фінансово-правовій нормі і може бути виділені лише логічно. В останньому випадку мова йде про так званих невіддільні від матеріального змісту об'єктах правовідносин, які спеціально в законодавстві не регламентуються.

ВИСНОВКИ

З огляду на це, всі об'єкти фінансових правовідносин можуть бути розділені на дві групи: віддільні і невіддільні від матеріального змісту правовідносини. Віддільні об'єкти — ті, які з тим або іншим ступенем конкретності зафіксовані або впливають з аналізу фінансово-правових норм і існують як явища (предмети) навколишнього світу. Невіддільні об'єкти — ті, які не зафіксовані в фінансово-правових нормах, а можуть бути виділені лише в процесі наукового абстрагування і є результат діяльності суб'єктів фінансових правовідносин, невіддільним від його матеріального змісту.

До віддільних об'єктів фінансових правовідносин відносяться податки; збори; бюджетні асигнування; субсидії; бюджетні кредити, позики, дотації, вільний залишок прибутку казенних підприємств та інші об'єкти. Прикладом невіддільних об'єктів фінансових правовідносин є державний фінансовий контроль, діяльність з приводу встановлення казенному підприємству порядку розподілу прибутку тощо.

Третім і найважливішим елементом фінансових правовідносин є його зміст. Обсяг прав і обов'язків, а також склад учасників даних правовідносин будуть різні в залежності від конкретного виду правовідносин.

Література:

1. Про затвердження типових положень про функціональну і територіальну підсистему єдиної державної системи цивільного захисту. Постанова Кабінету Міністрів України № 101 від 11 березня 2015 р. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/101-2015-p>
2. Про національну безпеку України: Закон України № 2469-VIII від 21 червня 2018 р. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року "Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України": Указ Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016 / Президент України. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/922016-19832>
4. Ролін І.Ф. Зміст основних термінів у сфері логістичного забезпечення військових формувань / І.Ф. Ролін, І.Є. Морозов, О.В. Минько // Системи озброєння і військова техніка. — 2017. — № 1. — С. 61—64.
5. Товма Л.Ф. Управління запасами в логістичній системі матеріального забезпечення воєнної організації держави / Л.Ф. Товма, Л.Ю. Гервасюк // Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних сил. — 2013. — Вип. 1. — С. 40—43.
6. Яценко О.А. Управління логістичним забезпеченням при кризових ситуаціях, що загрожують державній безпеці / О.А. Яценко // Перспективні напрямки наукових досліджень щодо технічного та тилового забезпечення Національної гвардії України: Збірник тез доповідей науково-практичної конференції (Україна, м. Харків, 28 березня 2019 року). — Х.: 2019. — С. 51.

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine, (2015), "On Approval of Model Provisions on the Functional and Territorial Subsystem of a Unified State Civil Protection System", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/101-2015-p> (Accessed 22 January 2019).
2. The Verkhovna Rada of Ukraine, (2018), "On National Security of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (Accessed 22 January 2019).
3. President of Ukraine, (2016), "On the Concept of Development of the Security and Defense Sector of Ukraine", available at: <http://www.president.gov.ua/documents/922016-19832> (Accessed 22 January 2019).
4. Rolin, I. F. Morozov, I. Ye. & Myn'ko, O. V. (2017), "Contents of the main terms in the field of logistic support for military formations", *Systemy ozbroiennia i vijs'kova tekhnika*. No. 1, pp. 61—64.
5. Tovma, L. F. and Hervaziuk, L. Yu. (2013), "Inventory management in the logistic system of material support of the military organization of the state", *Zbirnyk naukovykh prats' Kharkivs'koho universytetu Povitrianykh syl*, Vol. 1, pp. 40—43.
6. Yashenko, O.A. (2019), "Management of logistic support in crisis situations threatening the security of the state", *Perspektyvni napriamky naukovykh doslidzhen' schodo tekhnichnoho ta tylovoho zabezpechennia Natsional'noi hvardii Ukrainy*. [Perspective directions of scientific research concerning technical and logistic support of the National Guard of Ukraine], Kharkiv, Ukraine, pp. 51. *Стаття надійшла до редакції 28.08.2019 р.*

Я. В. Качан,
к. держ. упр., доцент кафедри публічного управління та адміністрування,
Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України,
ORCID ID: 0000-0002-4078-7747

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.19.56

СУЧАСНИЙ СТАН ПРОХОДЖЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

Ya. Kachan,
Ph.D. in Public Administration, assistant Professor of Public Management
and Administration Department, Ukrainian State Employment Service Training Institute

CURRENT STATE OF PUBLIC SERVICE IN UKRAINE

Статтю присвячено дослідженню сучасного стану проходження публічної служби в Україні. Наведено динаміку кількості державних службовців та їх структуру за статтю в Україні протягом 2016—2018 років. Встановлено, що загалом протягом останніх трьох років кількість державних службовців в Україні зменшилася, а у структурі державних службовців в Україні за статтю протягом 2016—2018 років лівова частка припадає на жінок. Наведено кількість державних службовців у розрізі державних органів в Україні у 2018 році. Встановлено, що найбільша чисельність державних службовців у 2018 році спостерігалася у ЦОВВ (у т.ч. їх територіальних органах), у обласних, Київській державній адміністрації та у міністерствах. Наведено категорії посад державної служби відповідно до Закону України "Про державну службу". Наведено динаміку фактичної чисельності працюючих державних службовців за категоріями посад в Україні протягом 2016—2018 років. З'ясовано, що протягом останніх трьох років спостерігається кількість державних службовців за всіма категоріями посад. Наведено структуру підвищення кваліфікації державних службовців за рахунок місцевих бюджетів та структуру підвищення кваліфікації державних службовців, посади яких належать до 6—9 групи оплати праці у 2018 році. Подано напрями підвищення кваліфікації державних службовців в Україні.

The article is devoted to the study of the current state of public service in Ukraine. The dynamics of the number of civil servants and their structure by sex in Ukraine during 2016—2018 are presented. It has been established that in the last three years the total number of civil servants in Ukraine has decreased, and in the structure of civil servants in Ukraine by gender, in 2016—2018 the lion's share is women. The number of civil servants by type of government in Ukraine in 2018 is given. It was found that the highest number of civil servants in 2018 was observed in the CEB (including their territorial bodies), in the oblast, Kyiv state administration and ministries. The categories of civil service positions according to the Law of Ukraine "On Civil Service" are given. The dynamics of the actual number of working civil servants by category of positions in Ukraine during 2016—2018 is given. It is found that over the past three years, there has been a number of civil servants across all job categories. The structure of training of civil servants at the expense of local budgets and the structure of training of civil servants, whose positions belong to 6-9 pay groups in 2018, are presented. It has been established that in the structure of civil servants training at the expense of local budgets in 2018 the lion's share is in the programs of thematic short-term seminars. Most civil servants whose positions belong to the 6—9 pay group in 2018 have received advanced training in central executive bodies and ministries. In addition, during 2018, 30,391 civil servants underwent various training activities, the lion's share of which is attributable to civil servants on corruption, civil servants of the CEB, whose positions belong to the 1—5 pay group, and civil servants of the CEB, positions which belong to 6—9 pay groups. At the same time, the smallest share in this structure belongs to the

members of the selection boards, who are selected for the positions of reform specialists, as well as the civil servants within the framework of the annual All-Ukrainian competition "Best Civil Servant". The directions of professional development of civil servants in Ukraine are presented.

Ключові слова: проходження публічної служби, державні службовці, державні органи, категорії посад державної служби, підвищення кваліфікації, напрями підвищення кваліфікації, Національне агентство України з питань державної служби.

Key words: passing public service, civil servants, public authorities, categories of civil service positions, professional development, areas of professional development, National Agency of Ukraine for Civil Service.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Формування кадрового забезпечення органів державної влади, спроможного безперервно та динамічно розвиватися, виступає найважливішим чинником зміцнення країни та ефективним засобом виконання її функцій. Проголошення інтеграційного спрямування розвитку України передбачає ефективне та цілеспрямоване реформування суспільно-економічного життя. Головним органом, який ініціював та поклав початок такому реформуванню, виступає Національне агентство України з питань державної служби. Задля обґрунтування потреби їх проведення необхідно постійно ґрунтуватися на детальному дослідженні стану проходження публічної служби загалом, не зважаючи на моделювання і прогнозування результатів пропозицій стосовно внесення змін.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням сучасного стану проходження публічної служби в Україні займаються такі науковці: В.О. Бережний, Н.Т. Гончарук, С.Д. Дубенко, Д.Д. Заяць, В.Я. Карковська, В.І. Мельниченко, О.Л. Перхач, Н.Г. Плахотнюк, А.С. Сіцинський, О.І. Сушинський та інші.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є у проведення дослідження сучасного стану проходження публічної служби в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Досліджуючи динаміку кількості державних службовців в Україні протягом 2016—2018 років можна по-

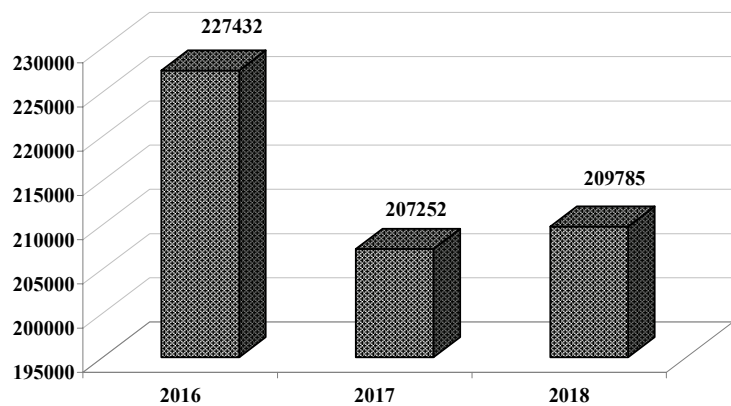

Рис. 1. Динаміка кількості державних службовців в Україні протягом 2016—2018 років, ос.

Джерело: складено автором на основі [2].

Таблиця 1. Кількість державних службовців у розрізі державних органів в Україні у 2018 році, ос.

Державні органи	Фактична чисельність працюючих	Прийнято	Звільнено
Державні органи, що забезпечують здійснення повноважень Президента України, ВРУ та КМУ	2022	177	118
Міністерства	25844	5440	4263
ЦОВВ (у т.ч. їх територіальні органи)	101411	24394	15236
ЦОВВ зі спеціальним статусом (у т.ч. їх територіальні органи)	3151	970	375
Колегіальні органи	1185	146	139
Органи судової влади та прокуратури	4205	757	798
Інші державні органи (у т.ч. їх територіальні органи)	1999	186	245
Координуючі, наукові, консультативні та дорадчі органи (у т.ч. їх територіальні органи)	141	31	40
Обласні, Київська державна адміністрація (у т.ч. районні державні адміністрації)	54357	9008	7523
Суди спеціального підпорядкування (апеляційні, окружні, адміністративні, господарські)	5390	3040	2774
Міські, районні та міськрайонні суди	10080	1202	992
Разом	209785	45351	32503

Джерело: складено автором на основі [2].

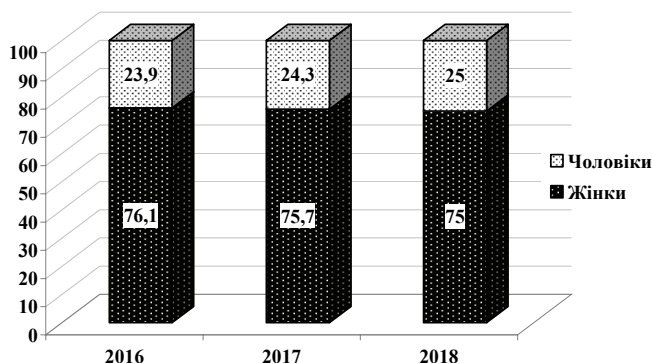

Рис. 2. Структура державних службовців в Україні за статтю протягом 2016—2018 років, %

Джерело: складено автором на основі [2].

бачити їх негативну динаміку. Так, у 2017 році кількість державних службовців зменшилася на 20180 ос. або на 8,9% порівняно з 2016 роком, а у 2018 році, навпаки, зросла на 2533 ос. або на 1,2% порівняно з 2017 роком. Загалом протягом останніх трьох років кількість державних службовців в Україні зменшилася на 17647 ос. або на 7,8% (рис. 1).

Водночас найбільша чисельність державних службовців у 2018 році спостерігалася у ЦОВВ (у т.ч. їх територіальних органах) — 101411 ос., у обласних, Київській державній адміністрації (у т.ч. районних державних адміністраціях) — у 54357 ос., у міністерствах — 25844 ос. (табл. 1).

Також у міністерствах та обласних, Київській державній адміністрації (у т.ч. районних державних адміністраціях) у 2018 році спостерігається найбільша кількість прийнятих та звільнених.

У структурі державних службовців в Україні за статтю протягом 2016—2018 років лівові частка припадає

Таблиця 2. Категорії посад державної служби відповідно до Закону України "Про державну службу"

Категорії	Посади
категорія «А»	державного секретаря Кабінету Міністрів України та його заступників, державних секретарів міністерств; керівників центральних органів виконавчої влади, які не є членами Кабінету Міністрів України, та їх заступників; керівників апаратів Конституційного суду України, Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів та їх заступників; голів місцевих державних адміністрацій; керівників державної служби в інших державних органах, юрисдикція яких поширюється на всю територію України
категорія «Б»	керівників структурних підрозділів Секретаріату Кабінету Міністрів України та їх заступників; керівників структурних підрозділів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та інших державних органів, їх заступників, керівників територіальних органів цих державних органів та їх структурних підрозділів, їх заступників; заступників голів місцевих державних адміністрацій; керівників апаратів апеляційних та місцевих судів, керівників структурних підрозділів апаратів судів, їх заступників; заступників керівників державної служби в інших державних органах, юрисдикція яких поширюється на всю територію України
категорія «В»	службовців Національного банку України; депутатів місцевих рад, посадових осіб місцевого самоврядування; суддів; прокурорів; працівників державних органів, які виконують функції з обслуговування; працівників державних підприємств, установ, організацій, інших суб'єктів господарювання державної форми власності, а також навчальних закладів, заснованих державними органами; військовослужбовців Збройних сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до закону; осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів та працівників інших органів, яким присвоюються спеціальні звання, якщо інше не передбачено законом; працівників патронатних служб тощо

Джерело: складено автором на основі [1; 3].

Таблиця 3. Динаміка фактичної чисельності працюючих державних службовців за категоріями посад в Україні протягом 2016—2018 років, ос.

Категорії	2016	2017	2017	Абсолютне відхилення, +/-
категорія «А»	910	587	145	-765
категорія «Б»	20469	63656	55821	35352
категорія «В»	206053	177785	153819	-52234

Джерело: складено автором на основі [2].

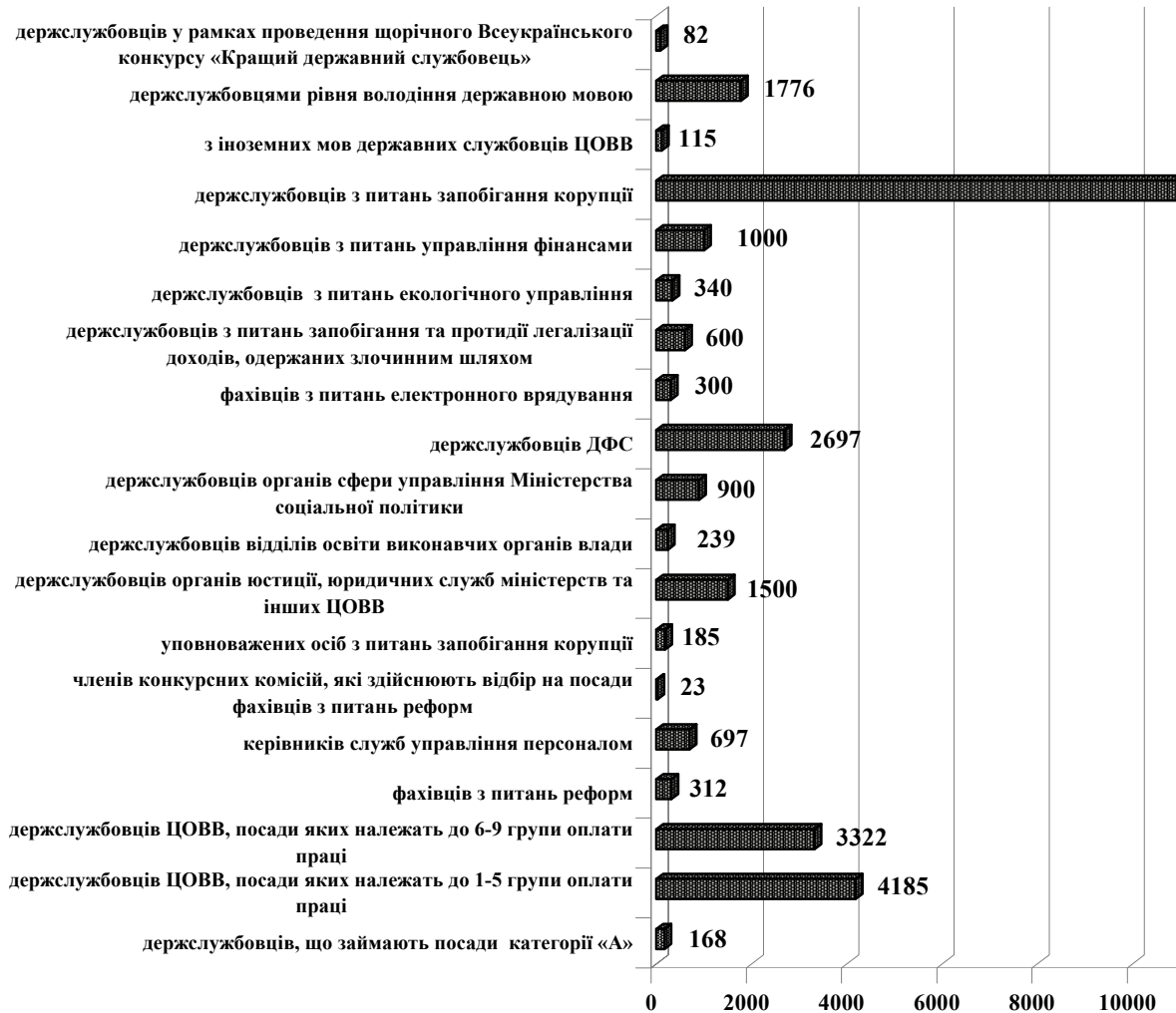

Рис. 3. Напрями підвищення кваліфікації державних службовців в Україні у 2018 році, ос.

Джерело: складено автором на основі [2].

на жінок (75%, що на 1,1% менше порівняно з 2015 роком) (рис. 2).

Варто зазначити, що протягом даного періоду частка державних службовців коливається в межах 70%, а частка спеціалістів у сфері державної служби — в межах 30%.

Згідно зі ст. 25 чинного Закону № 3723, за аналізований період основними критеріями класифікації посад

державних службовців були організаційно-правовий рівень органу, який приймає їх на роботу, обсяг і характер компетенції на конкретній посаді, роль і місце посади у структурі державного органу. Також було встановлено сім категорій посад. Віднесення наявних посад державних службовців, не зазначених у цій статті, а також віднесення до відповідної категорії нових посад державних службовців проводилося Кабінетом Міністрів Украї-

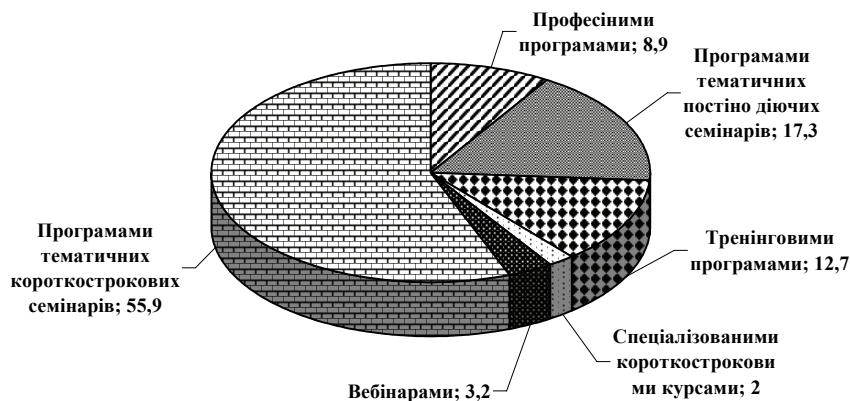

Рис. 4. Структура підвищення кваліфікації державних службовців за рахунок місцевих бюджетів у 2018 році, %

Джерело: складено автором на основі [2].

Рис. 5. Структура підвищення кваліфікації державних службовців, посади яких належать до 6—9 групи оплати праці у 2018 році, %

Джерело: складено автором на основі [2].

ни за погодженням із відповідним державним органом [1, с. 705].

Головною метою даного Закону є забезпечення високої якості державного управління, посилення ефективності ухвалення рішень публічних органів, а також розкриття нових перспектив для професійної реалізації держслужбовців. Проте через внесення певних змін до даного Закону змінилася систематизація посад державної служби (див. табл. 2), згідно з якою передбачається поділ посад державної служби в органах державної влади відповідно до призначення, повноважень та компетентності державних службовців.

Варто зазначити, що протягом останніх трьох років спостерігається кількості державних службовців за всіма категоріями посад (табл. 3).

Так, кількість державних службовців, які займають посаду категорії "А" зменшилася на 765 ос., а також категорії "В" — на 52234 ос. Проте кількість державних службовців, які займають посаду категорії "Б" зросла на 35352 ос.

Крім цього, протягом 2018 року 30391 державний службовець пройшов різноманітні заходи з підвищення кваліфікації, лівова частка яких припадає на державних службовців з питань запобігання корупції, державних службовців ЦОВВ, посади яких належать до 1—5 групи оплати праці, а також державних службовців ЦОВВ, посади яких належать до 6—9 групи оплати праці (рис. 3).

Водночас найменша частка у даній структурі припадає на членів конкурсних комісій, які здійснюють відбір на посади фахівців з питань реформ, а також на державних службовців у рамках проведення щорічного Всеукраїнського конкурсу "Кращий державний службовець".

У 2018 році 1600 осіб було підготовлено державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування за спеціальністю "Публічне управління та адміністрування" за державним замовленням НАДС, що на 301 ос. більше в порівнянні з 2016 роком. На таку динаміку вплинуло зростання кількості підготовлених державних службовців — на 133 ос. або на 14,5% та посадових осіб місцевого самоврядування — на 168 ос. або на 44%.

У структурі підвищення кваліфікації державних службовців за рахунок місцевих бюджетів у 2018 році лівова частка припадає на програми тематичних короткострокових семінарів (55,9%) (рис. 4).

Найбільше державних службовців, посади яких належать до 6—9 групи оплати праці у 2018 році підвищили кваліфікацію у центральних органах виконавчої влади (44,7%) та міністерствах (38,1%) (рис. 5).

Згідно зі Законом України "Про державну службу" за аналізований період основними критеріями класифікації посад державних службовців були організаційно-правовий рівень органу, який приймає їх на роботу, обсяг і характер компетенції на конкретній посаді, роль і місце посади у структурі державного органу. Також було встановлено сім категорій посад. Віднесення наявних посад державних службовців, не зазначених у цій статті, а також віднесення до відповідної категорії нових посад державних службовців проводилося Кабінетом Міністрів України за погодженням із відповідним державним органом [3].

Показники, отримані в результаті моніторингу реалізації положень і норм законодавства про державну службу, підтверджують результативність процесів реформування державної служби, водночас акцентують увагу на питаннях, які потребують доопрацювання. Однак, у зв'язку із внесеними змінами, змінено класифікацію посад державної служби, запроваджено новий підхід до побудови класифікації, а саме посади державної служби в державних органах поділяються на категорії залежно від порядку призначення, характеру й обсягу повноважень і необхідних для їх виконання кваліфікації та професійної компетентності державних службовців. Відповідно до структури кількості державних керівників місцевого самоврядування за категоріями у 2016—2018 рр., найбільшу частку посідають п'ята, шоста і сьома категорії, які за новим законодавством віднесені до категорії "В", і становили в середньому 76,68% від загальної кількості керівників [1, с. 706].

Протягом 2018 року було запроваджено відкриті конкурси на всі посади державної служби. На посади державної служби категорій "Б" і "В" на всій території України було проведено понад 60000 конкурсів, в яких взяли участь близько 94000 осіб. За результатами конкурсів було призначено 53339 осіб. За минулий рік на посади державної служби категорії "А" проведено 98 конкурсів, на які подавали документи 548 осіб. Призначено за результатами конкурсів 65 осіб. Що стосується запровадження посад фахівців з питань реформ, то за вересень — грудень 2018 року проведено 367 конкурсів. Кількість осіб, які були допущені до конкурсу становила майже 10000, а на одне конкурсне місце було 26,7 кандидатів. Призначено на посади станом на 31 грудня 2018 року — 77 осіб, з них 13 — у Секретаріаті Кабінету Міністрів України, 58 — у 8 міністерствах і 6 — у 2 агентствах [2].

На основі вищенаведеного можна зробити висновок про те, що НАДС працює доволі ефективно в

сфері реалізації державної політики в сфері державної служби, яку виконують ЦОВВ. Водночас існує певні протиріччя та негативні явища у кадровому забезпеченні в окремих державних органах. На даний час система звітності дозволяє одноразово на квартал одержувати інформацію щодо кількісного складу держслужбовців не лише у ЦОВВ, але й у МОВВ в Україні.

Розроблена на сьогоднішній стратегія розвитку держслужби спрямована на розвиток, що ґрунтується на інноваційному підході, впровадження проектного менеджменту в публічних органах, а також визначення різноманітних проектних рішень, зокрема їх вибір та виконання. Все це сприяє формуванню певних орієнтирів у процесі діяльності державних службовців, а саме:

- інноваційний варіант розвитку державних органів влади передбачає необхідність активізації діяльності у сфері розвитку службовців (підвищення кваліфікації співробітників, упровадження нових технологій);

- упровадження проектного управління вимагає певної трансформації організаційної структури, яка повинна супроводжуватися оптимізацією комунікаційних каналів у структурних підрозділах, сама по собі проектна діяльність вимагає скорочення ланок у комунікаційних каналах, скорочення ланцюжків підпорядкування;

- оптимізація ефективної позиції структурних підрозділів потребує відповідної підтримки з боку кадрового забезпечення, а саме: розвиток відділів і підвищення кваліфікації його працівників, активізації їх взаємодії з іншими структурними підрозділами. Перебудова сформованих типових схем взаємодії співробітників вимагає супутньої роботи у сфері формування нових команд структурних підрозділів, поліпшення соціально-психологічного клімату під час процедур зміни внутрішніх процесів підрозділу, згуртування колективу, підвищення лояльності співробітників [1, с. 707].

Відтак реорганізація сформованих уніфікованих схем взаємозв'язків між державними службовцями потребує проведення паралельного створення нових груп працівників структурних відділів, покращення соціально-психологічної атмосфери в колективі в процесі трансформації внутрішніх змін у підрозділі, згуртування та покращення лояльності працівників.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у результаті проведених досліджень виявлено зменшення загальної кількості державних службовців, поліпшення якісного складу державних службовців, незначне, але зменшення питомої ваги жінок у державній службі. Загалом підвищення професійної компетентності та кар'єрного зростання державних службовців відіграють значну роль у системі державного управління, стимулюють до сумлінної та ініціативної праці державних службовців, що призводить до поліпшення суспільних відносин в Україні. Професіоналізм та ефективність органів державного управління значною мірою залежать від організації їх професійної кар'єри. Справді, перспективи кар'єрного розвитку є одним із головних чинників для утримання найкращих працівників на державній службі, тому загальною тен-

денцією є той факт, що найчастіше державні органи залишають молоді і найбільш освічені кадри, а врахування їх професійних якостей під час просування по службі — головний мотивуючий фактор для поліпшення успіхів і кваліфікацій.

Література:

1. Карковська В.Я., Перхач О.Л. Дослідження структури кількісного складу державних службовців в Україні. Вісник Мукачівського державного університету. 2018. Випуск 14. С. 704—708.
2. Офіційний сайт Національного агентства України з питань державної служби. URL: <https://nads.gov.ua/kategoriya/plany-ta-zvity>
3. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19>

References:

1. Karkovs'ka, V.Ya. and Perkhach, O.L. (2018), "Research of the structure of quantitative composition of civil servants in Ukraine", Visnyk Mukachivs'koho derzhavnoho universytetu, vol. 14, pp. 704—708.
2. The official site of National Agency of Ukraine for Civil Service, available at: <https://nads.gov.ua/kategoriya/plany-ta-zvity> (Accessed 15 September 2019).
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On civil service", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (Accessed 15 September 2019).

Стаття надійшла до редакції 26.09.2019 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Видання включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІКИ

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

О. В. Марухленко,
к. е. н., докторант,
Національна академія державного управління при Президентові України
ORCID ID: 0000-0001-8050-6615

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.19.62

СВІТОВИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ДЕРЖАВНОЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

О. Maruhlenko,
PhD in Economics, doctoral student, National Academy for public administration under the President of Ukraine

WORLD EXPERIENCE OF USING INSTRUMENTS OF PUBLIC INVESTMENT POLICY

Інвестиційна активність у країні багато в чому є відображенням ступеня продуманості реалізованої державної інвестиційної політики та ефективності застосування основних інвестиційних інструментів. У статті представлено систематизацію заходів державної підтримки, що дозволяє більш чітко позначити роль держави в стимулюванні інвестиційного процесу, і наведено огляд практики застосування найбільш затребуваних бюджетних інструментів державної інвестиційної політики в окремих розвинених країнах. Значний вплив на економіку справляють тільки дуже великі разові інвестиції або досить потужні й тривалі потоки безлічі дрібних (середніх) інвестицій. Реально наука "Державне управління" займається тільки ними. Типова схема впливу інструментів державної інвестиційної політики зводиться до такого. Інструменти впливають на обсяг і ціну кредитних ресурсів. Вони безпосередньо позначаються на обсязі інвестицій. Зміна їх обсягу, наприклад, зростання, зумовлює збільшення кількості робочих місць і пов'язаної із цим заробітної плати. І, як наслідок, зростання обсягу заробітної плати викликає збільшення попиту. Останній створює індуковані інвестиції й індукований попит так, як це описав Дж. Кейнс. Збільшення позичених коштів приводить також до відкриття нових рахунків у банках, що викликає мультиплікативний ефект зростання грошової маси, а це, у свою чергу, впливає на обсяг первинних інвестицій. Зростання обсягів заробітної плати забезпечує додатковий попит на споживчі товари, що зумовлює зменшення величини товарних запасів. Передбачається, що це автоматично викличе нові замовлення в промисловості. Але у господарюванні це не так або не завжди так.

У статті представлено результати дослідження міжнародного досвіду в області інвестиційної політики та створення інструментів формування і розвитку інвестиційного потенціалу території. Визначено вплив інструментів поліпшення інвестиційного потенціалу на його складові елементи. Виділено позитивні і негативні сторони впливу інструментів на інвестиційну складову території. Аналіз державної інвестиційної політики, що проводиться в країнах з ринковою економікою, свідчить про те, що вона, як правило, не зводиться лише до створення загальних умов інвестиційної діяльності, а передбачає активну роль держави в створенні системи довгострокового фінансування економіки.

Investment activity in the country is largely a reflection of the degree of reasonableness of the implemented state investment policy and the effectiveness of the use of basic investment

instruments. The article presents a systematization of state support measures, which allows a more clear definition of the role of the state in stimulating the investment process, and provides an overview of the practice of applying the most popular budget instruments of state investment policy in selected developed countries. Only very large one-time investments or quite powerful and long-lasting flows of many small (medium) investments have a significant impact on the economy. In reality, the science "Public administration" deals only with them. A typical pattern of influence of public investment policy instruments is as follows. Tools affect the volume and price of credit resources. They directly affect the amount of investment. The change in their volume, for example, growth, leads to an increase in the number of jobs and related wages. And, as a result, wage growth causes an increase in demand. The latter creates induced investment and induced demand as described by J. Keynes. The increase in borrowed funds also leads to the opening of new accounts in banks, causes a multiplicative effect of the growth of the money supply, and this, in turn, affects the amount of initial investment. The growth of wages provides additional demand for consumer goods, which leads to a decrease in inventories. It is assumed that this will automatically trigger new orders in the industry. But in economic management it is not so or not always the case.

The article presents the results of the study of international experience in the field of investment policy and the creation of tools for the formation and development of the investment potential of the territory. The influence of investment potential improvement instruments on its constituent elements has been determined. The positive and negative sides of the impact of the instruments on the investment component of the territory are highlighted. The analysis of the state investment policy, conducted in the countries with market economy, shows that, as a rule, it is not limited only to the creation of general conditions of investment activity, but assumes an active role of the state in creating a system of long-term financing of the economy.

Ключові слова: інвестиції, державні інвестиції, бюджетні інструменти, інвестиційна політика, світовий досвід.

Key words: investments, government investments, budget instruments, investment policy, world experience.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Продумана інвестиційна політика є основною запорукою успішної реалізації завдання щодо забезпечення сталого довгострокового розвитку економіки. У свою чергу, результативність державної інвестиційної політики залежить від ряду ключових параметрів — позначених цілей і завдань, сформульованих пріоритетів і застосовуваних інструментів інвестування. При формуванні інвестиційної політики держава повинна виходити з поточних макроекономічних умов і стану інвестиційного клімату в країні, який відображає в цілому ефективність державного регулювання в різних сферах: податкової, митної, банківської, валютної, торгової, в питаннях контролю за здійсненням операцій, захисту прав інвесторів тощо. В останні два-три десятиліття в розвинених країнах, а нині і в багатьох країнах, що швидко розвиваються можна спостерігати тенденцію зміщення державних функцій в цьому питанні від прямого фінансування до непрямих заходів стимулювання приватних інвестицій.

Проте варто зауважити, що роль держави як інвестора завжди висока в реалізації проектів соціальної та транспортної інфраструктури, житлового будівництва, енергетики та інших пріоритетних для держави галузях. Такі проекти, як правило, непривабливі для приватного сектора, але водночас необхідні для підвищення якості життя та покращення умов ведення бізнесу в країні. Крім

того, можна спостерігати тимчасове підвищення інвестиційної активності держави в періоди економічного спаду або, наприклад, напередодні проведення заходів міжнародного масштабу. Завдяки цьому дослідження питання вибору інструментів державного інвестування і визначення параметрів їх надання є вельми актуальним завданням.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У науковій літературі не приділяється великої уваги аналізу застосування окремих інструментів державної інвестиційної політики і тим більше в порівняльному розрізі (в основному робляться спроби оцінити ефективність державних інвестицій без уточнення форми фінансування).

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є огляд світового досвіду застосування окремих інструментів регулювання інвестиційного процесу та виявленні кращих практик.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Говорячи в цілому про процес формування державної інвестиційної політики, необхідно відзначити як

мінімум три найважливіші етапи: облік зовнішнього середовища та інвестиційного потенціалу країни, моделювання організаційної структури реалізації державної інвестиційної стратегії (іншими словами, визначення механізмів доведення державних інвестицій до кінцевих одержувачів) і вибір використовуваних інструментів підтримки. Вибір інструментів державної підтримки особливо важливий, оскільки навіть у разі формування продуманих державних пріоритетів і привабливих механізмів фінансування, при використанні недостатньо ефективних (недоцільних в тій чи іншій ситуації) інструментів не можливо досягти бажаних результатів.

Затребуваність конкретного інструменту інвестиційної політики залежить від ряду факторів — рівня економічного розвитку країни, сфери застосування, параметрів надання фінансування, специфіки конкретного інвестиційного проекту та ін. Водночас чіткого визначення поняття інструменту державної інвестиційної політики в міжнародній літературі не встановлено, і під інструментами в цьому випадку розуміється доволі різноманітний перелік заходів, які держава реалізує з метою стимулювання інвестиційної активності в країні. Різноманіття заходів щодо стимулювання інвестиційного процесу породило безліч класифікацій інструментів державної інвестиційної політики за різними критеріями. Наприклад, можна зустріти поділ державних інвестиційних інструментів на економічні та неекономічні (адміністративні / правові); на торговельні та неторговельні; податкові та неподаткові; на макроекономічні, мікроекономічні та інституційні [1; 2].

У сучасних умовах представляється логічним насамперед розділити всі інструменти на фінансові та регулюючі. Інструменти, які мають яскраво виражену фінансову основу, — це передусім форми прямого бюджетного фінансування, тобто коли держава виступає в ролі інвестора при створенні матеріальних об'єктів. Інструменти, які надають непрямий вплив на інвестиційну активність і не несуть (або практично не несуть) фінансового характеру, є регулюючими. Друга група інструментів зачіпає сфери податкової, митної, фінансово-кредитної, валютної та інших видів державної політики, технічного та іншого регулювання підприємницької діяльності, процедури реєстрації юридичних осіб, ліцензування певних видів діяльності, заходи щодо захисту прав інвесторів і ринкової конкуренції тощо. Проміжне положення за такого поділу інструментів займають податкові стимули: з одного боку, відображають роль держави як регулятора, з іншого — мають яскраво виражений фінансовий характер, оскільки встановлення податкових пільг і преференцій означає недоотримання державою частини податкових доходів, тобто є податковими витратами. Відмінність полягає лише в тому, що вони виробляються через податкову систему, а не в формі прямих бюджетних витрат. У рамках цієї статті зупинимося більш детально на аналізі форм прямого бюджетного фінансування.

До інструментів суто бюджетного характеру відносять субсидії і гранти інвестиційного характеру, державні закупівлі, пільгові інвестиційні кредити, майнові внески в статутний капітал, державні гарантії за інвестиційними кредитами. Найпростішим (і особливо популярним в економіках, що розвиваються) інструментом

державної підтримки є субсидії, які надаються галузям або окремим підприємствам, які мають стратегічне значення для держави, і де, як правило, висока частка державної власності. Також субсидії активно використовуються для цілей підтримки малого підприємництва, яке має обмежений доступ до зовнішнього фінансування, і в випадках реалізації проектів з особливо тривалим терміном окупності [3].

При всій привабливості субсидіарної підтримки для кінцевих одержувачів, з позицій держави цей інструмент має ряд серйозних недоліків. Основний з них — високий ризик того, що одержувачі субсидії можуть використовувати отримані кошти не за цільовим призначенням. І чим активніше держава нарощує субсидіарні програми підтримки для широкого кола осіб, тим цей ризик вище. Другий мінус, який відзначають деякі дослідники — інвестиційні субсидії, що надаються на реалізацію комерційних проектів, можуть несприятливо позначитися на продуктивності самого одержувача, тобто є ймовірність, що високі обсяги субсидій знизять мотивацію приватного бізнесу до розвитку свого виробництва, проведення необхідних перетворень з метою підвищення ефективності діяльності, а отже, наслідком може стати загалом зниження конкуренції на ринку.

Схожі з субсидіями характеристики мають і інвестиційні гранти (в міжнародній літературі нерідко два поняття розглядають як синоніми). Грантові програми зазвичай реалізуються в науковій та інноваційній сферах. Однак аналіз грантових програм у світі показує, що найчастіше вони не несуть цільового характеру, а, отже, відстежити, на які витрати — поточні або капітальні — будуть спрямовані кошти, практично неможливо.

Наступним популярним інструментом державної інвестиційної підтримки є цільовий пільговий кредит. Така форма підтримки спрямована, насамперед, для підтримки малого підприємництва та окремих пріоритетних для держави галузей промисловості (при цьому ряд дослідників наполягає на тому, що підтримка повинна надаватися тільки в тому випадку, якщо є потенціал зростання даної галузі економіки після вливання в неї фінансування) [5]. Затребуваність приватним бізнесом пільгового кредиту цілком очевидна — відносно низькі ставки і більш лояльні щодо ринкових умов вимоги до самого позичальника (менш жорсткі вимоги до забезпечення кредиту, до кредитної історії позичальника).

Що стосується держави, то перевагою даного інструменту перед субсидіями та грантами є зворотність коштів, а в разі банкрутства отримувача державного фінансування — пріоритетність кредиту в черговості виплат. Проте під час формування подібних програм для держави є і мінуси, зокрема, існує ймовірність нецільового використання бюджетних коштів. Також за активного використання цього інструменту є інший ризик — доступ до дешевих кредитів часто призводить до переоцінки підприємцями своїх можливостей з розвитку бізнесу і виходу на ринок. Завдяки цьому у формуванні державних програм кредитування завжди гостро стоїть питання, якими критеріями користуватися у відборі компаній-одержувачів для підвищення ефективності реалізації програм.

Таблиця 1. Переваги та недоліки використання бюджетних інструментів інвестування з позицій держави

Інструмент	Плюси	Мінуси
Інвестиційні субсидії і гранти	Простота та швидкість використання в період гострої нестачі приватних інвестицій; низькі адміністративні витрати доведення коштів	Низький рівень контролю над цільовим використанням коштів; відсутність прямої зворотності; зниження стимулів у приватного бізнесу до розвитку виробництва; бюджетні обмеження
Пільгові кредити	Зворотність; пріоритетність виплат при банкрутстві	Ризик нецільового використання коштів; бюджетні обмеження
Внески в статутний капітал	Зворотність і відсутність обмежень за максимальної прибутковості; поява нових пайових активів у власності держави; доступ до інсайдерської інформації; можливість контролю за витратами коштів	Ризик неповного повернення коштів; можлива непрозорість витрачання коштів; остання черговість виплат у разі банкрутства отримувача; бюджетні обмеження
Державні закупівлі	Відкладення оплати в часі; передача обов'язків щодо організації процесу реалізації проекту приватній стороні	Ризик істотного збільшення тимчасових витрат; бюджетні обмеження
Державні гарантії	Умове зобов'язання	Ризик недостатньо ретельного відбору за відсутності очевидних бюджетних обмежень

Одержувачами державної підтримки у формі внеску в статутний капітал зазвичай є великі, системоутворюючі компанії, а також малий бізнес. У першому випадку викуп частки капіталу часто здійснюється безпосередньо з бюджету, у другому випадку — підтримка надається в основному через квазідержавні організації. Привабливість цього інструменту для держави полягає в тому, що він теж має на увазі повернення бюджетних коштів, хоча і в іншій формі — за допомогою подальшого виходу з інвестицій, а іноді і у вигляді дивідендних виплат у період володіння державою часткою капіталу. Однак мінусом є наявність ризику неповного повернення інвестицій в разі, наприклад, несприятливої загальної економічної ситуації або високий ризик самого проекту (оскільки держава надає підтримку передусім слаборозвиненим і високотехнологічним галузям). Втім, можлива і зворотна ситуація — в разі успішної реалізації проекту держава може отримати кошти у більшому обсязі в порівнянні з розміром початкових інвестицій. Ще один недолік полягає в тому, що фінансування через внески в статутний капітал саме по собі не має цільового характеру, тобто може бути спрямоване не на інвестиційну діяльність, а на покриття поточних витрат або вирішення фінансових проблем. Можливість контролю цільового витрачання коштів залежить від конкретних умов, на яких вони надаються.

Особливістю використання державних закупівель для підтримки реалізації інвестиційних проектів, на відміну від розглянутих вище інструментів, є постфакт-на оплата з боку держави, тобто спочатку передбачуваний одержувач виробляє відповідну продукцію, здійснивши необхідні капіталовкладення, і тільки після

цього у нього з'являється можливість відшкодувати витрати (в цьому випадку допускається авансування витрат, але зазвичай величина авансу встановлюється на невисокому рівні).

Друга відмінна риса застосування державних закупівель полягає в тому, що, якщо мова йде про придбання капітальних благ з тривалим періодом користування, то в поняття витрат входить не тільки ціна придбання, але і вартість експлуатації. У будь-якому випадку перевагою використання державних закупівель є відкладення оплати в часі, а також передача обов'язків по організації процесу реалізації проекту приватній стороні. Мінусом для держави є ймовірність того, що в разі невиконання своїх зобов'язань приватною стороною, збільшуються тимчасові витрати на повторення процедури відбору виконавців зі створення об'єкта.

Ще одним затребуваним інструментом бюджетної підтримки є державна гарантія. Отримання державної гарантії дає можливість або в принципі отримати доступ до позикового фінансування (якщо до цього кредитні організації відмовлялися у видачі кредиту), або отримати позикові ресурси на більш привабливих умовах. Однак державні гарантії можна розглядати як інструмент інвестиційного стимулювання, тільки якщо отримані з їх допомогою ресурси мають цільовий інвестиційний характер.

Варто зауважити, що для всіх перерахованих вище інструментів основним стримуючим фактором на шляху більш масштабного застосування є бюджетні обмеження (в зв'язку з цим максимальні сума і терміни (якщо мова йде про зворотні інструменти) досить обмежені і не завжди виявляються значущою підтримкою для реалізації проекту).

Таблиця 2. Сфера використання основних бюджетних інструментів інвестування у світі

Інструмент	Розвинуті країни	Країни, що розвиваються
Інвестиційні субсидії і гранти	Переважає для підтримки матеріально-технічної бази бюджетної мережі і стимулювання НДДКР; у комерційній сфері - тільки в кризовий період	Широке поширення в різних сферах державного регулювання
Пільгові кредити	Переважає для розвитку МСП	Широке поширення в комерційній сфері серед одержувачів різного типу, в тому числі великого бізнесу
Внески в статутний капітал	В кризовий період для запобігання банкрутству комерційних системоутворюючих компаній	Широке поширення в комерційній сфері під час реалізації великих інвестиційних проектів
Державні закупівлі	Переважає для підтримки матеріально-технічної бази бюджетної мережі	Переважає для підтримки матеріально-технічної бази бюджетної мережі
Державні гарантії	Широке поширення в комерційній сфері серед реципієнтів різного типу	Переважає для великого бізнесу за наявності ліквідності у фінансовій системі

лізації інвестиційних проектів). І в цьому контексті, з позицій держави, у державних гарантіях є вагомим перевага — умовність фінансових зобов'язань, тобто реалізація гарантійних схем не передбачає виділення масштабних бюджетних ресурсів в момент видачі гарантії, а, отже, не позначається на поточній фінансовій позиції держави. Водночас необхідно ретельно прораховувати ризик настання несприятливої події, який спричинить виконання зобов'язань з боку держави в майбутньому. І тому недостатньо зважене рішення про надання державних гарантії може різко погіршити бюджетні позиції і привести до негативних макроекономічних наслідків (наприклад, до інфляції) [6].

Основні плюси і мінуси застосування бюджетних інструментів державного інвестування наведені в таблиці 1.

Під час здійснення інвестицій, що стосуються виконання суспільно-функціональних обов'язків (будівництво та модернізація об'єктів соціальної інфраструктури, правопорядку, фінансових органів; заходи щодо поліпшення екології, благоустрою території, розвитку комунікацій), держава використовує, як правило, інвестиційні субсидії і гранти (другий інструмент використовується переважно в державних наукових і освітніх установах) і закупівельні процедури.

Другий основний напрям державної підтримки — стимулювання економічного зростання і активізація інвестиційної діяльності на окремих територіях і в окремих галузях (підприємствах), які за родом своєї специфіки не можуть витримати жорстку конкуренцію ринку. Для підтримки комерційних проектів у світовій практиці можна зустріти застосування всіх розглянутих вище інструментів, проте основний акцент робиться на зво-

ротних формах бюджетного фінансування та державних гарантіях. Як виняток безповоротні форми підтримки (субсидії, державні закупівлі) можливо використовувати, наприклад, для створення об'єктів інфраструктури, що полегшують ведення бізнесу. Огляд сфер застосування бюджетних інструментів державної інвестиційної політики за окремими розвиненими країнами і країнам, що розвиваються узагальнено в таблиці 2.

Якщо говорити про основні характеристики (параметри) надання бюджетного фінансування в рамках кожного інструменту, то на основі вивчення міжнародного досвіду можна виявити такі особливості. Найбільшою різноманітністю цілей, умов і параметрів надання фінансування в різних країнах характеризуються субсидійні програми державної підтримки. Істотно більше одноманітності в практиці надання грантів (з точки зору сфери застосування, щодо специфіки виробничої діяльності одержувача), а також здійснення державних закупівель (у контексті визначення послідовності стадій проекту, підходів до визначення ціни). Програми пільгового кредитування та державні гарантійні механізми часто розглядаються в тісному взаємозв'язку. Підтримка у формі пільгових кредитів, яка особливо популярна в розвинених країнах, націлена, в першу чергу, на суб'єкти МСП і реалізацію інфраструктурних проектів. Стосовно великого бізнесу пільгові кредити поширені переважно в країнах, що розвиваються через обмеження доступу до ринкового фінансування. Гарантійні схеми затребувані, насамперед, в країнах з розвиненим внутрішнім фінансовим ринком. Є також істотні відмінності в практиці використання внесків в капітал компаній в інвестиційних цілях: в розвинених країнах, де частка держави в комерційному секторі невисока, на відміну

від країн, що розвиваються, до внесків в інвестиційних цілях вдаються вкрай рідко і надають зазвичай з метою запобігання банкрутству підприємств з великими борговими зобов'язаннями (за винятком формування капіталу квазідержавних організацій).

Варто також відзначити, що розвинені країни з метою припливу іноземних інвестицій нерідко поширюють дію різних програм державної підтримки також і на інвесторів-нерезидентів. Одночасна участь потенційного одержувача держпідтримки в різних державних програмах не є поширеною практикою в світі, але навіть якщо це допускається, то передбачається верхня межа обсягу сукупного державного фінансування.

ВИСНОВКИ

Одним з ключових етапів формування державної інвестиційної політики є вибір інструментів інвестування і визначення параметрів надання фінансування. Серед різноманіття заходів державної підтримки інвестиційного процесу особливе значення мають прямі форми бюджетного інвестування (до них зазвичай відносять інвестиційні субсидії і гранти, пільгові інвестиційні кредити, внески в статутний капітал компаній, закупівельні процедури і державні гарантії), коли держава виступає в якості інвестора.

Всі зазначені інструменти в тій чи іншій мірі використовуються в державній інвестиційній політиці, але ефективність їх застосування залежить від організаційних схем надання реципієнтам, від сфери використання, на решті, від зовнішніх умов і інвестиційного потенціалу країни.

Міжнародний аналіз прикладів найбільш результативного застосування окремих інструментів державного інвестування показав, що безповоротні форми бюджетного фінансування (інвестиційні субсидії і гранти, державні закупівлі) повинні застосовуватися переважно в бюджетній сфері і для забезпечення діяльності стратегічних сфер діяльності (оборона, космос, правоохоронна діяльність), тоді як підтримку комерційним проектам доцільніше здійснювати за допомогою використання зворотних (пільгові кредити, внески в капітал) і умовних (державні гарантії) форм бюджетної підтримки.

Такий підхід до співфінансування комерційних проектів покликаний відбирати цілком життєздатні проекти, які передбачають певний рівень повернення вкладених коштів, хоча, безумовно, більш низький у порівнянні з ринковими показниками щоб уникнути появи ефекту заміщення державних інвестицій приватними. Використання безповоротних форм фінансування в комерційній сфері допустимо лише в певних специфічних випадках, наприклад, у період економічного спаду, у разі різкого відтоку капіталу з країни, зведенні інфраструктурних об'єктів комерційного призначення.

Найбільшого поширення в розвинених країнах отримали пільгові кредити і державні гарантії. Зокрема, аналіз успішних програм пільгового кредитування показав, що має сенс обмежити перелік потенційних одержувачів цього виду держпідтримки, що дозволить підвищити при цьому максимально можливі суми кредиту і терміни їх надання, і водночас посилити контроль за витратами коштів. Акцент на гарантійних схемах доціль-

ний тільки в країнах з розвиненим внутрішнім фінансовим ринком. У країнах з обмеженим доступом до позикового фінансування пріоритетом державної інвестиційної політики повинні бути програми надання прямого бюджетного фінансування.

Внески до капіталу відіграють помітну роль у державній інвестиційній політиці тільки в країнах, що розвиваються, тоді як в розвинених, де роль держави в економіці мінімальна, застосовуються рідко і тим більше в інвестиційних цілях. Однак проблема використання внесків в капітал в розвинених країнах полягає в тому, що існує недостатній контроль за цільовим витрачанням коштів і заздалегідь не обумовлюється вихід держави з інвестицій.

Література:

1. Dailami M., Klein M. Government Support to Private Infrastructure Projects in Emerging Markets. — The World Bank, 1999.
2. Benoit P. Project finance at the World Bank: an overview of policies and instruments. — The World Bank, 1996.
3. James S. Incentives and Investments: Evidence and Policy Implications [Electronic resource] // Investment Climate. — 2009. — Mode of access: <https://www.wbg-investmentclimate.org/uploads/IncentivesandInvestments.pdf>
4. Harris R., Trainor M. Capital Subsidies and their Impact on Total Factor Productivity: Firm-Level Evidence from Northern Ireland // Journal of Regional Science. — 2005. — Vol. 45. — № 1. — P. 49—74.
5. Evaluation of Credit Guarantee Policy Using Propensity Score Matching / I. Oh, J.-D. Lee, A. Heshmati [et al.] // Small Business Economics. — 2009. — Vol. 33. — № 3. — P. 335—351.
6. Basu K. Fiscal Policy as an Instrument of Investment and Growth — The World Bank, 2014.

References:

1. Dailami, M. and Klein, M. (1999), Government Support to Private Infrastructure Projects in Emerging Markets, The World Bank, Washington D.C., USA.
2. Benoit, P. (1996), Project finance at the World Bank: an overview of policies and instruments, The World Bank, Washington D.C., USA.
3. James, S. (2016), "Incentives and Investments: Evidence and Policy Implications", Investment Climate, available at: <https://www.wbginvestmentclimate.org/uploads/IncentivesandInvestments.pdf> (Accessed 4 Aug 2019).
4. Harris, R. and Trainor, M. (2005), "Capital Subsidies and their Impact on Total Factor Productivity: Firm-Level Evidence from Northern Ireland", Journal of Regional Science, vol. 45, no.1, pp. 49—74.
5. Oh, I. and Lee, J.-D. (2009), "Heshmati Evaluation of Credit Guarantee Policy Using Propensity Score Matching", Small Business Economics, vol. 33, no. 3, pp. 335—351.
6. Basu, K. (2014), Fiscal Policy as an Instrument of Investment and Growth, The World Bank, Washington D.C., USA.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2019 р.

А. В. Дакал,
к. мед. н., докторант кафедри соціальної і гуманітарної політики,
Національна академія Державного управління при Президенті України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0003-3221-353X

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.19.68

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМАТИКИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВОТВОРЧОМУ ДИСКУРСІ

A. Dakal,
Ph.D in dentistry, doctoral student in social and humanitarian policies at the National Academy for Public
Administration under the President of Ukraine, Kyiv

SOURCE ANALYSIS OF THE ISSUE OF THE PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS
IN THE UKRAINIAN STATE-MAKING DISCOURSE

Статтю присвячено систематизації наукових публікацій українських дослідників за останні 10—15 років, в яких під різними ракурсами розглядається актуальна наукова та соціально-політична проблема державного захисту дітей, гарантування їх невід'ємних прав та законних інтересів. Встановлено, що попри тотальне переважаючість таких досліджень у річницю юридичних наук, весь масив публікацій з проблематики захисту прав дитини можна умовно поділити на сім основних кластерів: міжнародний, понятійно-категоріальний, нормативно-правовий, державної політики та механізмів, морально-етичний, соціально-педагогічний та історичний. Подано короткий аналіз наукового доробку найбільш характерних дослідників-представників кожного з цих кластерів. Зроблено висновок щодо подальшого вивчення та розвитку проблематики державного захисту дітей, гарантування їх невід'ємних прав та законних інтересів як важливого стратегічного чинника подальшого перспективного демократичного державотворення в Україні.

The article focuses on the systematization of scientific publications of Ukrainian researchers over the last 10—15 years, which under different perspectives consider the current scientific and socio-political problem of state protection of children, guaranteeing their inalienable rights and legitimate interests.

Publications of the Internet search of the V. Vernadsky National Library were used, which together with Google search results can be divided into three groups. The first group is legal and regulatory literature. The second group is multidisciplinary (publications of researchers in the field of public administration, pedagogy, sociology, political science, philosophy and history). The third group consists of non-scientific nonfiction materials of mass media.

It is revealed that despite the total predominance of such studies in the field of law, the whole array of publications on the issue of protection of the rights of the child can be divided into seven main clusters: international (contains publications that reveal international standards of the rights of the child, their genesis and current status; peculiar features of state policy on the rights and legitimate interests of the child, the possibility of adapting these standards and using the best foreign experience in Ukraine), conceptual and categorical (combines publications in which research focuses on defining and interpreting concepts, categories, terms and definitions related to the protection of the rights and interests of the child), legal and regulatory (contains purely legal survey on regulatory support), public policy and mechanisms (focuses the research on the protective function of the state, state social and youth policy, state mechanisms of providing maternity and childhood protection, regulation by the state the sphere of social and family relations), moral and ethical (combines publications of a humanistic nature in which the child is regarded as a fully-fledged member of the human community), social and pedagogical (links the issues of children's rights protection with the modern educational and pedagogical environment), and historical (within it there are historical and

comparative studies of the very genesis of the emergence and development of the concept of human rights in the course of formation and development of human civilization). A brief analysis of the scientific work of the most distinctive researchers-representatives of each of these clusters— is given.

The conclusion is made regarding the further study and development of the issue of state protection of children, guaranteeing their inalienable rights and legitimate interests as an important strategic factor for further perspective democratic state formation in Ukraine.

Ключові слова: держава, державна політика, права дитини, захист прав та інтересів дітей, державна система захисту дитинства в Україні, систематизація наукових публікацій.

Key words: the state, state (public) policy, the rights of the child, protection of the rights and interests of children, the state system of protection of childhood in Ukraine, the systematization of scientific publications.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Перманентні соціально-політичні кризи останніх 15 років існування незалежної України, цунаміподібні зміни державної влади щоп'ять років, анексія Криму та війна на Донбасі призвели до значного падіння економіки України, зuboжіння населення та небувалого відтоку робочої сили, насамперед, молоді з нашої країни. Відтак Україна постанала перед стратегічно критичною ситуацією демографічної кризи, що наростає і в перспективі загрожуює економічною неспроможністю самоутримання держави внаслідок значного переважання непрацездатного населення над працездатним.

У таких умовах надзвичайної актуальності набуває проблематика захисту прав і законних інтересів дітей, створення дієвої державної системи захисту дитинства, розробки та впровадження державної політики стимулювання народження та виховання дітей в Україні як стратегічної складової забезпечення національної безпеки нашої держави. Розкриття та теоретичне осмислення зазначеної проблеми дозволить вирішити важливе науково-прикладне завдання подолання демографічної кризи, зменшення відтоку молоді за кордон, закладання підвалин для зростання української людності що є особливо актуальним для демократизації державотворчих процесів в Україні та самого їх існування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави стверджувати, що проблематиці захисту прав і законних інтересів дітей в сучасній науці приділено певну увагу, насамперед, представників юридичних наук. Меншим за розміром, але не меншим за значенням є науковий доробок науковців галузі державного управління, педагогіки, соціології, політології, філософії та історії. Загальний масив наукових публікацій зазначеного напрямку в інтернет-пошуковиків національної бібліотеки імені В. Вернадського тільки за останні 10—15 років складає понад 200 дотичних публікацій.

Щоправда, в науковому світі ще не склалася загальноусталена система чи наукова школа дослідження проблематики захисту прав і законних інтересів дітей. Та кож слід виділити невирішені раніше питання систематизації та класифікації існуючого наукового доробку в цьому напрямі, розрізнені публікації науковців різних галузей знань не складаються в єдину картину й відтак не надають можливості скласти уяву про реальний стан існуючої державної системи захисту дитинства в Україні.

Саме цим обумовлена постановка мети і завдань цієї статті як проведення огляду й систематизації вітчизняного дискурсного простору проблематики захисту прав і законних інтересів дітей.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Як вже зазначалося вище, інтернет-пошуковик національної бібліотеки імені В. Вернадського видає за ключовими словами "захист дитини" понад 200 дотичних публікацій останнього п'ятнадцятиріччя, які разом з результатами Гугл-пошуковика в найбільшому узагальненні можна розділити на три великі групи. Перша група — право-нормативна література, яка із загальної кількості публікацій обраного дискурсу складає лівову частку й містить наукові розвідки представників юридичних наук. Друга група — міждисциплінарна, в якій зосереджуються наукові публікації дослідників галузі державного управління, педагогіки, соціології, політології, філософії та історії. Третю групу складають ненаукові публіцистичні (як правило, журналістські та фахово-експертні) матеріали мас-медійних видань, які містять або занадто емоційні суб'єктивні судження, або подають картину конкретного випадку без наукового узагальнення та які ми свідомо не брали до уваги в даній розвідці через їхню занадто низьку наукову верифікацію.

Таким чином, при більш ретельному джерельному аналізі дослідницької проблематики маємо підстави для виокремлення більш вузьких груп-напрямів дослідження генезису, сучасного стану та перспектив становлення державної системи захисту дитинства в Україні. На погляд автора, можна говорити про існування у вітчизняному дискурсному просторі семи кластерів осмислення й висвітлення проблематики ролі держави у забезпеченні захисту прав і законних інтересів дітей в Україні: міжнародного, понятійно-категоріального, нормативно-правового, державної політики та механізмів, морально-етичного, соціально-педагогічного та історичного (див. рис. 1).

Попри певну умовність зазначеного поділу (адже науковий доробок далеко не всіх науковців та експертів вкладається в прокрустове ложе окремого конкретного кластеру, окремі публікації можуть бути віднесені не до одного, а до двох чи навіть трьох кластерів, а конкретні дослідники можуть розробляти не один, а кілька напрямів), все ж запропонована авторська систематизація надає можливість відтворення цільного бачення наукового розуміння генезису, сучасного стану та пер-

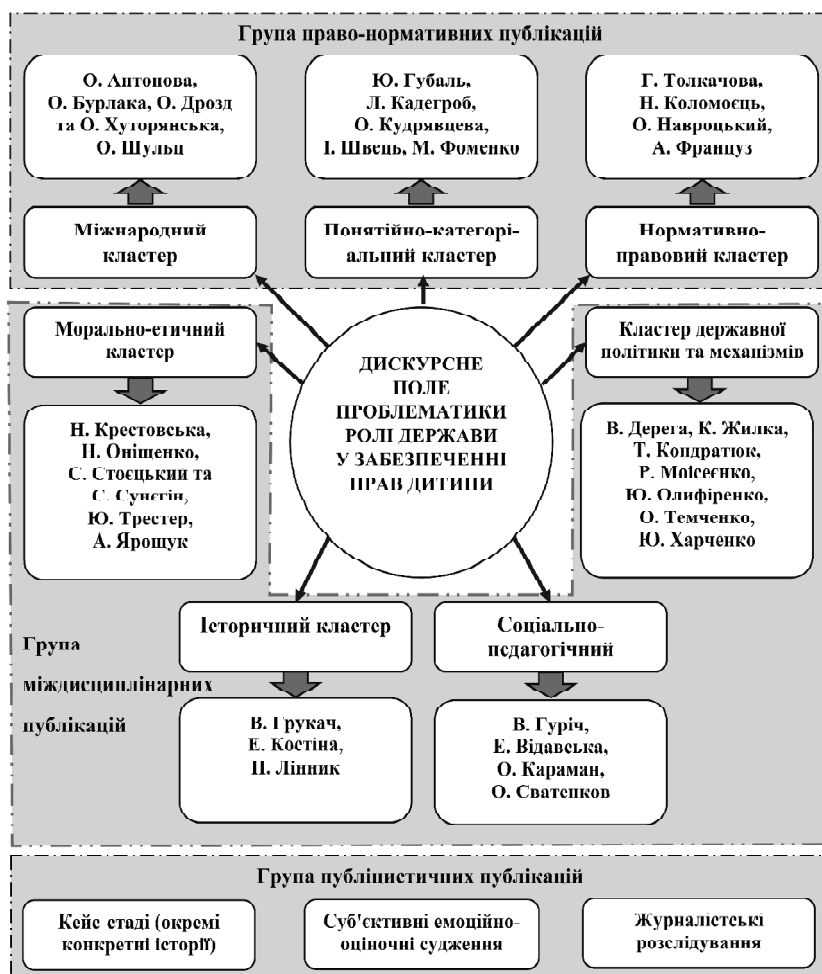

Рис. 1. Систематизація дискурсного поля проблематики ролі держави у забезпеченні прав і законних інтересів дитини в Україні

спектив становлення державної системи захисту дитинства в Україні.

Далі спробуємо виокремити й охарактеризувати кожен із запропонованих кластерів-напрямків досліджень проблематики захисту прав та інтересів дитини в Україні, визначити основних представників кожного кластеру та розкрити й узагальнити їх науковий доробок.

Перший кластер — міжнародний, містить публікації, в яких розкриваються міжнародні стандарти прав дитини, їх генезис та сучасний стан, особливості державної політики щодо забезпечення прав і законних інтересів дитини в різних країнах світу, можливості адаптації міжнародних стандартів та використання кращого закордонного досвіду в Україні. Основними представниками цього напрямку досліджень є О. Антонова, О. Бурлака, О. Дрозд та О. Хуторянська, О. Шульц.

Зокрема О. Шульц досліджує генезис міжнародних стандартів прав дитини [39], О. Антонова зосереджує увагу на міжнародних правових стандартах у сфері сім'ї, дитинства, материнства і батьківства, проблемах їх впровадження в Україні. Особливу увагу вона приділяє сутності й завданням основних складових цієї сфери: забезпеченню працевлаштування жінок (матерів); дотримання прав і свобод дітей; регламентації міждержавного усиновлення дітей тощо [1].

О. Дрозд та Т. Хуторянська проводять аналіз міжнародних стандартів забезпечення прав і законних інтересів дитини та можливості їх імплементації в законодавство України. Автори наголошують, що національні публічні адміністрації в особі державних органів та органів місцевого самоврядування забезпечують дотримання міжнародних стандартів на державному та регіональному рівнях, підкоряються принципам верховенства права та законності у своїй повсякденній діяльності [10, с. 255].

О. Бурлака розкриває підходи до визначення системи міжнародно-правових стандартів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, визначає такі їх основні ознаки: 1) є системою вимог і критеріїв до рівня соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, соціальних прав, забезпечення їх реалізації; 2) містяться в міжнародно-правових нормах, які визначають основні соціальні права сімей із дітьми, багатодітних, неповних і малозабезпечених сімей, дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів із дитинства та дітей-інвалідів, види соціальних допомог, послуг і порядок їх надання, а також відповідні соціальні гарантії їх соціального захисту; 3) залежно від суб'єктів прийняття міжнародно-правових стандартів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства притаманний міжнародний, міждержавний, міжурядовий характер; 4) є в більшості випадків обов'язковими для держав-підписантів [2, с. 26].

О. Кудрявцева робить порівняльний аналіз нормативно-правового й організаційного механізмів захисту прав дитини в Україні та Польщі; обґрунтовує зміст категорії "захист прав дитини": робить висновок про перспективність віднесення інституту дитячого омбудсмена до системи парламентського контролю у сфері прав людини [21].

Другий кластер — понятійно-категоріальний — об'єднує публікації, в яких дослідницька увага фокусується на визначенні й тлумаченні концептів, категорій, понять та дефініцій, пов'язаних із захистом прав та інтересів дитини. Основними представниками цього напрямку досліджень є Ю. Губаль, Л. Кадегроб, О. Кудрявцева, І. Швець, М. Фоменко.

Зокрема Л. Кадегроб розкриває поняття та особливості конституційно-правового статусу дитини в Україні [13], Ю. Губаль систематизує концептуальні підходи до визначення категорій "дитина" та "права дитини" у вітчизняному та міжнародному науковому й правовому дискурсі. Дослідник відзначає різницю в національному та міжнародному підходах, коли українське законодавство тяжіє до чіткого однотипного трактування ди-

тини в переважній більшості нормативно-правових актів, що виключає ймовірність різних трактувань в той час як у міжнародній практиці розповсюджене значно більш широке трактування з фокусуванням на різних аспектах відповідно до того нормативно-правового акту, в якому воно зазначається [6, с. 34].

І. Швець розкриває поняття та класифікації прав та свобод дитини в Україні. Аналізуючи погляди різних учених щодо поняття прав дитини та їх співвідношення з правами людини, авторка робить висновок, що права дитини — це складова частина загального комплексу прав людини, який становить правовий статус будь-якої фізичної особи й одночасно — сукупність можливостей, які забезпечують необхідне виховання, навчання та розвиток дитини з метою формування її належного фізичного та морального стану і характеризують правовий статус дитини з урахуванням особливостей її розвитку до повноліття [38, с. 148].

М. Фоменко зосереджує увагу на визначенні понять "права дитини", "інституційні механізми у міжнародному праві", "інституційні механізми контролю дотримання прав дитини" тощо [35].

Третій кластер — нормативно-правовий — містить суто правничі розвідки нормативно-правового забезпечення захисту прав та законних інтересів дітей, їх юридичного статусу, встановлення й дотримання адміністративно-правових гарантій та системи адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні в цілому. Основними представниками цього напрямку досліджень є Г. Толкачова, Н. Коломєць, О. Навроцький, К. Перепадін, А. Француз.

Зокрема А. Француз та К. Перепадін надають загально-теоретичну характеристику захисту прав дитини, розкривають теоретико-правові, кримінальні і медичні аспекти даної проблематики [36]. Г. Толкачова досліджує еволюцію правового забезпечення гарантій захисту прав і свобод дитини [32]. Дослідниця зазначає, що захист прав і свобод дитини є основним чинником у формуванні правосвідомості й культури майбутнього покоління та забезпечує правову основу формування правової держави і громадянського суспільства. На думку Г. Толкачової, дитина як суб'єкт суспільних відносин має особливий статус. Це обумовлено її фізичною, розумовою, моральною та духовною незрілістю, залежністю та можливістю зловживань з боку інших осіб. Забезпечення прав та свобод дитини передбачає ряд відповідних загальних та спеціальних гарантій для їх реалізації як системи узгоджених соціально-економічних, політичних, культурних (духовних), юридичних умов, засобів і способів, спрямованих на охорону, реалізацію й захист прав та свобод дитини [31, с. 72].

Авторську систематизацію та класифікацію адміністративно-правових гарантій забезпечення прав дитини в Україні пропонує О. Навроцький, який пропонує поділити систему адміністративно-правових гарантій забезпечення прав дитини на дві групи: нормативно-правову й організаційно-правову та вважати їх факторами, що визначальним чином впливають на процес здійснення прав людини [25, с. 73].

Н. Коломєць у низці наукових статей розглядає систему адміністративно-правового захисту прав дити-

ни в Україні, аналізує її структуру та характеризує складові елементи. На його думку, системою адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні є сукупність адміністративно-правових норм і механізмів, які у взаємній єдності спрямовані на утвердження, забезпечення та гарантування прав, свобод і законних інтересів дитини та мають за мету створення таких умов розвитку дитини, використовуючи всю варіативність заходів і засобів адміністративного впливу, в яких би повноцінно забезпечувалися права, свободи та інтереси дитини [16, с. 28].

Четвертий кластер — державної політики та механізмів — зосереджує дослідницьку увагу на захисній функції держави, державній соціальній та молодіжній політиці, державних механізмах забезпечення захисту материнства й дитинства, регулювання державою сфери суспільно-сімейних відносин та формування й реалізації державно-управлінської політики забезпечення прав та інтересів дитини. Основними представниками цього напрямку досліджень є В. Дерєга, К. Жилка, Н. Кризіна, Т. Кондратюк, Р. Моїсеєнко, Ю. Олифіренко, О. Темченко, Ю. Харченко.

Зокрема Ю. Харченко досліджує шляхи гармонізації державних механізмів управління соціально-правовим захистом дитинства в Україні [37], Р. Моїсеєнко, К. Жилка й Н. Кризіна визначають стан та ефективність процесів реформування охорони здоров'я матерів і дітей. Ю. Олифіренко з позицій науки державного управління розкриває структуру та функції органів державної влади та місцевого самоврядування у галузі захисту прав дитини, а також організацію системи захисту прав дитини на рівні територіальної громади; характеризує правовий статус органів опіки та піклування; визначає основні проблеми в їх діяльності, що не дозволяють їм ефективно здійснювати повноваження з охорони дитинства; пропонує низку напрямів вдосконалення державного механізму захисту прав дитини, зокрема: створення чіткої вертикалі управління у сфері захисту сімей та дітей, удосконалення діяльності органів опіки та піклування сільського та міського рівня, роздержавлення сфери соціальних послуг, поступового переходу від великих інституційних форм надання соціальної допомоги до запровадження та розвитку на рівні громад малокомплектних центрів з денним або стаціонарним утриманням для надання комплексних послуг превентивного характеру, без відриву дитини від родини [27, с. 274].

Ю. Трестер розглядає державні механізми захисту прав дитини в Україні, зокрема їх нормативно-правові засади. Проаналізувавши основні законодавчі акти, що прийняті в Україні, на предмет відповідності сучасним тенденціям та умовам розвитку дітей автор доходить висновку, що діти, в силу обмеженості певних фізіологічних та розумових даних, потребують більшого захисту своїх прав, особливих умов піклування та розвитку і є соціально незахищеними. Тому, на думку автора, перелік прав, наведений в Конституції України, є занадто вузьким, по суті, він не визначає та не регламентує більшість прав дітей. За таких умов, в Україні має бути розроблена така нормативно-правова база у сфері захисту прав дітей, яка б максимально охоплювала всі можливі варіанти визначення прав та обов'язків дитини та визначала можливі варіанти їх захисту [34, с. 130].

В. Дерега визначає основи державної політики у сфері захисту права на життя дитини на пренатальній стадії розвитку та робить висновок, що для України вкрай важливим є вироблення відповідної державної політики, що ґрунтується на визнанні фундаментальної цінності життя і спрямована на захист дитини, що знаходиться на пренатальній стадії розвитку [8, с. 93].

Т. Кондратюк з Ю. Павленком приділяють дослідницьку увагу пошукам шляхів удосконалення механізмів державного управління, зокрема в частині регулювання державою сфери сімейних відносин та формування й реалізації державно-управлінської сімейної політики. Автори зосереджуються на діяльності Уповноваженого Президента України з прав дитини як інституційної підсистеми загальної системи механізмів державного управління та напрямку сімейної політики держави й обґрунтовує необхідність реалізації цього напрямку державно-управлінської сімейної політики на базі сполучення родиноцентричної моделі соціальної політики, розробленої ООН, так званої динамічної моделі сімейної політики та моделі соціальної політики в інтересах дітей і сімей, що акцентує увагу на врахуванні потенційних ризиків і забезпеченні гнучкості [17, с. 88].

П'ятий кластер — морально-етичний — об'єднує публікації гуманістичного характеру в яких дитина розглядається як повноправний суб'єкт людської спільноти з притаманними їй правами, гідністю та всіма необхідними моральними імперативами. Основними представниками цього напрямку досліджень є Н. Крестовська, Н. Оніщенко, С. Стоєцький та С. Сунегін, Ю. Трестер, А. Ярошук.

Зокрема Ю. Трестер розглядає безпеку дитини як основу формування і розвитку потужного пласта людського капіталу в майбутньому та робить висновок, що сьогодні на часі назріли докорінні зміни в підходах до формування та розвитку людського капіталу в Україні та світі, основою яких має стати концепція забезпечення безпеки дитини, реалізації її інтересів [34, с. 166].

Н. Оніщенко, С. Стоєцький та С. Сунегін наголошують, що невід'ємною складовою державної політики України у сфері забезпечення, охорони та захисту прав дитини має бути врахування вимог традиційної для українського суспільства моралі, яка завжди була і є тим виміром або "мірилом" відносин у сфері забезпечення прав відповідних категорій населення, а також інших важливих для суспільства відносин [28, с. 179].

Н. Крестовська фокусує дослідницьку увагу на людській гідності дитини, її моральних та правових аспектах. Водночас людська гідність дитини розглядається автором як виток усіх прав людини і розуміється як прийняття та належність кожної дитини до людського роду за простим фактом народження як рівної, достойної перебування у статусі людини і такої, що володіє правами та моральними імперативами людини [19, с. 37].

З морально-етичних позицій розкриває основні принципи захисту прав дитини А. Ярошук, яка наголошує на визнанні цінності дитинства як особливого, значущого і абсолютно необхідного періоду в житті кожної людини [40].

Шостий кластер — історичний (основними представниками цього напрямку досліджень є В. Грукач, Е. Кос-

тіна, Н. Лінник), у рамках якого знаходяться історико-компаративні дослідження самого генезису виникнення й розвитку концепту прав людини в ході становлення й розвитку людської цивілізації.

Зокрема Е. Костіна розкриває природу домонопольного історичного періоду розвитку адміністративно-правового захисту прав дитини [18]. Н. Лінник виокремлює історичні передумови захисту прав і свобод дитини на різних етапах розвитку суспільства й робить висновок, що попри значні успіхи в цій сфері в сучасному світі все ще не створено належних умов, які б давали можливість створити таке середовище, в якому дитина буде реально захищена від усіх форм небального ставлення й жорстокості, де б вона не була об'єктом торгівлі та експлуатації, у якій би то не було формі [23, с. 45].

В. Грукач на основі матеріалів архівів, історичної літератури розкриваються питання організації у Києві у другій пол. XIX — на поч. XX ст. охорони здоров'я, охорони материнства та дитинства, окремі заходи боротьби з дитячою смертністю [4].

Сьомий кластер — соціально-педагогічний — пов'язує проблематику захисту прав дітей з сучасним освітнім та виховним середовищем. Основними представниками цього напрямку досліджень є В. Гуріч, Е. Відавська, О. Караман, О. Сватенков.

Зокрема Е. Відавська практичну реалізацію прав і свобод дитини невід'ємно пов'язує з навчально-педагогічним простором. Дослідниця розглядає права дитини як важливий аспект виховного процесу, що має ґрунтуватися на міжнародній Конвенції про права дитини, насамперед у частині дотримання принципів: 1) Рівності; 2) Багатоаспектного розвитку особи та його підтримки державою у максимально можливому обсязі; 3) Блага дитини, як вихідної точки здійснюваних державою заходів; 4) Субсидіарності, що визначає рамки втручання держави у сімейне життя [3, с. 33].

В. Гуріч досліджує діяльність соціальних педагогів із забезпечення прав дитини, здійснює теоретичне обґрунтування та піддає експериментальній перевірці існуючі в Україні організаційно-методичні умови, що забезпечують підвищення ефективності діяльності соціальних педагогів із забезпечення прав дитини. Він наголошує, що соціально-педагогічна діяльність із забезпечення прав дитини є різновидом професійної діяльності соціального педагога, спрямованим на надання правової допомоги дитині в процесі її соціалізації і самореалізації у суспільстві, зміст якої включає технологію соціального діагнозу, забезпечення різних видів соціального патронажу й обслуговування, здійснення форм і методів роботи з питань охорони прав дітей, запобігання їх порушень, підвищення рівня правосвідомості та правового виховання неповнолітніх, просвітницько-інформаційну роботу серед батьків, населення, соціальне прогнозування загалом та у кожній конкретній ситуації дитини [7, с. 17].

О. Караман у своїй кандидатській дисертації розкриває соціально-педагогічні умови захисту дитинства в діяльності загальноосвітньої школи та детально розкриває сутність концепту соціально-педагогічного захисту дитинства як цілісного комплексу соціально-педагогічних заходів, спрямованих на послаблення впливу на дітей негативних суспільних явищ; ут-

ворення умов для розкриття їх інтересів, потреб, творчого потенціалу, надання допомоги для самопомоги впродовж усього життя; рівних стартових можливостей для соціалізації і самореалізації [14]. О. Сватенков у дисертаційному дослідженні розглядає вузькоаспектну проблематику в галузі соціальної педагогіки — удосконалення педагогічних умов оптимізації захисту права дитини на сім'ю засобами соціальної реклами [29].

ВИСНОВКИ

Таким чином, проведене дослідження надає підстави для узагальнення, що в Україні активно функціонує дискурсне поле проблематики захисту прав і законних інтересів дітей, створення дієвої державної системи захисту дитинства, розробки та впровадження державної політики стимулювання народження та виховання дітей в Україні як стратегічної складової забезпечення національної безпеки нашої держави. Це дискурсне поле може бути систематизоване у трьох групах та семи кластерах, в яких розкриваються міжнародні стандарти прав дитини, їх генезис та сучасний стан, особливості державної політики щодо забезпечення прав і законних інтересів дитини в різних країнах світу, можливості адаптації міжнародних стандартів та використання кращого закордонного досвіду в Україні; подаються визначення й тлумачення концептів, категорій, понять та дефініцій, пов'язаних із захистом прав та інтересів дитини; знаходяться суто правничі розвідки нормативно-правового забезпечення захисту прав та законних інтересів дітей, їх юридичного статусу, встановлення й дотримання адміністративно-правових гарантій та системи адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні в цілому; акцентується на захисній функції держави, державній соціальній та молодіжній політиці, державних механізмах забезпечення захисту материнства й дитинства, регулювання державою сфери суспільно-сімейних відносин та формування й реалізації державно-управлінської політики забезпечення прав та інтересів дитини; розкривається гуманістичний характер концепту захисту прав дитини, в якому дитина розглядається як повноправний суб'єкт людської спільноти з притаманними їй правами, гідністю та всіма необхідними моральними імперативами; розкриваються історико-компаративні особливості самого генезису виникнення й розвитку концепту прав людини в ході становлення й розвитку людської цивілізації; обґрунтовуються сучасні механізми захисту прав дітей в державно-управлінському, освітньому та виховному середовищі України.

Перспективи подальших досліджень полягають у необхідності узагальнення наукового доробку українських дослідників і науковців та на цій підставі синтезу сучасного наукового розуміння сутності, змісту, функцій і принципів, стану реалізації та існуючих проблем захисту прав і законних інтересів дитини, особливостей державної соціальної й молодіжної політики в частині захисту материнства і дитинства, вироблення пропозицій щодо удосконалення державних механізмів захисту дітей, гарантування їх невід'ємних прав та законних інтересів як важливого стратегічного чинника подальшого перспективного демократичного державотворення в Україні.

Література:

1. Антонова О. Міжнародно-правові стандарти у сфері сім'ї, дитинства, материнства і батьківства. Альманах міжнародного права. 2017. Вип. 18. С. 103—112.
2. Бурлака О. Щодо міжнародно-правових стандартів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства й батьківства. Прикарпатський юридичний вісник. 2015. Вип. 3 (9). С. 25—29.
3. Відавська Е. Права дитини як важливий аспект виховного процесу. Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. 2018. № 29. С. 29—34.
4. Грукач В. Історія охорони материнства та дитинства: соціально-правовий аспект. Молодий вчений. 2017. № 9.1 (49.1). С. 42—45.
5. Губаль Ю. Концептуальні підходи щодо визначення категорій "дитина" та "права дитини" за вітчизняним та міжнародним законодавством. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2015. Вип. 16 (1). С. 33—34.
6. Губаль Ю. Поняття та види гарантій захисту прав і свобод дитини відповідно до законодавства України та Угорщини. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. Вип. 34 (1). С. 66—68.
7. Гуріч В. Організаційно-методичні умови діяльності соціальних педагогів із забезпечення прав дитини: автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.05. Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2011. 20 с.
8. Деріга В. Нормативні основи державної політики у сфері захисту права на життя дитини на пренатальній стадії розвитку. Публічне управління та регіональний розвиток. 2018. № 1. С. 85—97.
9. Деріга В. Основні поняття та категорії дослідження державної сімейної політики. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили [комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Сер.: Державне управління. 2012. Т. 202, Вип. 190. С. 110—115.
10. Дрозд О., Хуторянська Т. Міжнародні стандарти забезпечення прав і законних інтересів дитини та їх імплементація в законодавство України. Актуальні проблеми держави і права. 2015. Вип. 75. С. 255—261.
11. Жилка К., Кризина Н. Державна політика України в охороні здоров'я дітей в сучасних умовах реформування. Сучасні медичні технології. 2013. № 2. С. 138—139.
12. Жилка К. Актуальні аспекти європейського досвіду державної політики щодо охорони здоров'я дітей. Держава та регіони. Сер.: Державне управління. 2013. № 4. С. 131—134.
13. Кадегроб Л. Конституційно-правовий статус дитини в Україні: поняття та особливості. Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство. 2018. Т. 23, Вип. 1. С. 15—21.
14. Караман О. Соціально-педагогічні умови захисту дитинства в діяльності загальноосвітньої школи: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05. Луган. держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2002. 20 с.
15. Коломоєць Н. Механізм адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні. Приватне та публічне право. 2018. № 4. С. 45—49.
16. Коломоєць Н. Зміст і сутність системи адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні. Нау-

ковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2018. Вип. 34. С. 26—29.

17. Кондратюк Т. Павленко Ю. Захист прав дитини як важливий напрям державно-управлінської сімейної політики. Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 4. С. 83—88.

18. Костіна Е. Природа домонопольного історичного періоду розвитку адміністративно-правового захисту прав дитини. Право і суспільство. 2012. № 2. С. 169—173.

19. Крестовська Н. Людська гідність дитини: моральні та правові аспекти. Evropsky politicky a pravni diskurz. 2018. Vol. 5, Iss. 5. С. 35—41.

20. Крестовська Н. Сучасне розуміння прав дитини. Форум права. 2011. № 3. С. 409—413.

21. Кудрявцева О. Конституційні та інституційні засади захисту прав дитини в Україні та Польщі: порівняльно-правовий аналіз. Історико-правовий часопис. 2016. № 2. С. 58—62.

22. Кудрявцева О. Класифікація та систематизація конституційних прав і свобод дитини в Україні. Юридична Україна. 2014. № 2. С. 47—51.

23. Лінник Н. Історичні передумови захисту прав і свобод дитини на різних етапах розвитку суспільства. Університетські наукові записки. 2006. № 2. С. 41—45.

24. Моїсенко Р. Основні напрямки реформування охорони здоров'я матерів та дітей в Україні та їх ефективність. Сучасні медичні технології. 2013. № 2. С. 74—77.

25. Навроцький О. Види адміністративно-правових гарантій забезпечення прав дитини в Україні. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2017. № 1. С. 69—74.

26. Навроцький О. Поняття адміністративно-правових гарантій забезпечення прав дитини в Україні. Evropsky politicky a pravni diskurz. 2017. Vol. 4, Iss. 1. С. 172—176.

27. Олифіренко Ю. Шляхи вдосконалення державного управління у сфері захисту прав дитини. Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2014. № 2. С. 264—275.

28. Оніщенко Н., Стоєцький С., Сунегін О. Моральна складова державної політики у сфері охорони і захисту прав та інтересів дитини: необхідність забезпечення. Публічне право. 2013. № 4. С. 178—187.

29. Сватенков О. Педагогічні умови захисту права дитини на сім'ю засобами соціальної реклами: автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.05. Ін-т пробл. виховання АПН України. К., 2010. 19 с.

30. Темченко О. Соціальна функція української держави у сфері захисту прав дитини. Актуальні проблеми держави і права. 2009. Вип. 51. С. 394—399.

31. Толкачова Г. Еволюція правового забезпечення гарантій захисту прав і свобод дитини. Часопис Київського університету права. 2014. № 1. С. 72—76.

32. Толкачова Г. Гарантії прав та свобод дитини: поняття, правова природа та їх класифікація. Часопис Київського університету права. 2015. № 1. С. 65—68.

33. Трестер Ю. Нормативно-правові засади реалізації державних механізмів захисту прав дитини в Україні. Економіка та держава. 2014. № 7. С. 129—132.

34. Трестер Ю. Безпека дитини як основа формування і розвитку людського капіталу. Evropsky politicky a pravni diskurz. 2015. Vol. 2, Iss. 3. С. 161—167.

35. Фоменко М. Поняття інституційних механізмів контролю дотримання прав дитини. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право. 2015. Вип. 1 (1). С. 240—247.

36. Француз А., Перепадін К. Загальна характеристика захисту прав дитини, теоретико-правові аспекти. Правничий вісник Університету "КРОК". 2017. Вип. 28. С. 12—16.

37. Харченко Ю. Шляхи гармонізації державних механізмів управління соціально-правовим захистом дитинства. Публічне адміністрування: наукові дослідження та розвиток. 2016. № 1. С. 67—75.

38. Швець І. Поняття та класифікація прав дитини в Україні. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 12. С. 145—151.

39. Шульц О. Становлення міжнародних стандартів прав дитини. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право. 2012. Вип. 1. С. 178—186.

40. Ярошук А. Основні принципи захисту прав дитини. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". 2017. № 16 (2). С. 91—94.

References:

1. Antonova, O. (2017), "International legal standards in the field of family, childhood, motherhood and paternity", *Al'manakh mizhnarodnoho prava*, vol. 18, pp. 103—112.

2. Burlaka, O. (2015), "Concerning international legal standards for social protection of the family, childhood, motherhood and paternity", *Prykarpats'kyj iurydychnyj visnyk*, vol. 3 (9), pp. 25—29.

3. Vidavs'ka, E. (2018), "The rights of the child as an important aspect of the educational process", *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika*, vol. 29, pp. 29—34.

4. Hrukach, V. (2017), "History of maternity and childhood care: social and legal aspects", *Molodyj vchenyj*, vol. 9.1 (49.1), pp. 42—45.

5. Hubal', Yu. (2015), "Conceptual approaches to defining the categories of "child" and "child's right" under national and international law", *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia*, vol. 16 (1), pp. 33—34.

6. Hubal', Yu. (2015), "Concepts and types of guarantees for the protection of the rights and freedoms of the child in accordance with the legislation of Ukraine and Hungary", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Serii: Pravo*, vol. 34 (1), pp. 66—68.

7. Hurich, V. (2011), "Organizational and methodological conditions of activity of social pedagogues for ensuring the rights of the child", *Ph.D. Thesis, Pedagogical sciences*, Luhan. nats. un-t im. T. Shevchenka, Luhans'k, Ukraine.

8. Dereha, V. (2018), "Regulatory framework of state policy in the field of protection of the right to life of the child at the prenatal stage of development", *Publichne upravlinnia ta rehional'nyj rozvytok*, vol. 1, pp. 85—97.

9. Dereha, V. (2012), "Basic concepts and categories of research of state family policy", *Naukovi pratsi Chornomors'koho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly [kompleksu "Kyievo-Mohylians'ka akademiia"]*. Serii: Derzhavne upravlinnia, vol. 202, no. 190, pp. 110—115.

10. Drozd, O. and Khutorians'ka, T. (2015), "International standards for the protection of the rights and legitimate interests of the child and their implementation in the legislation of Ukraine", *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*, vol. 75, pp. 255—261.

11. Zhyhka, K. and Kryzyna, N. (2013), "The state policy of Ukraine in the protection of the health of children in the current conditions of reform", *Suchasni medychni tekhnolohii*, vol. 2, pp. 138—139.

12. Zhyhka, K. (2013), "Current aspects of the European experience of public policy on the health of children", *Derzhava ta rehiony. Seriya: Derzhavne upravlinnia*, vol. 4, pp. 131—134.

13. Kadehrob, L. (2018), "The constitutional and legal status of the child in Ukraine: concepts and features", *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Pravo*, vol. 23, no. 1, pp. 15—21.

14. Karaman, O. (2002), "Social and pedagogical conditions for the protection of childhood in the activities of secondary schools", Ph.D. Thesis, Pedagogical sciences, Luhans'k, Ukraine.

15. Kolomoiets', N. (2018), "Mechanism of administrative and legal protection of the rights of the child in Ukraine", *Pryvatne ta publichne pravo*, vol. 4, pp. 45—49.

16. Kolomoiets', N. (2018), "The content and essence of the system of administrative and legal protection of the rights of the child in Ukraine", *Naukovy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Yurysprudentsiia*, vol. 34, pp. 26—29.

17. Kondratiuk, T. Pavlenko Yu. (2013), "Protecting the rights of the child as an important area of public administration family policy", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 4, pp. 83—88.

18. Kostina, E. (2012), "The nature of the pre-monopoly historical period of the development of administrative and legal protection of the rights of the child", *Pravo i suspil'stvo*, vol. 2, pp. 169—173.

19. Krestovs'ka, N. (2018), "Human dignity of the child: moral and legal aspects", *Evropsky politicky a pravni diskurz*, vol. 5, no. 5, pp. 35—41.

20. Krestovs'ka, N. (2011), "Modern understanding of the rights of the child", *Forum prava*, vol. 3, pp. 409—413.

21. Kudriavtseva, O. (2016), "Constitutional and institutional principles for the protection of the rights of the child in Ukraine and Poland: a comparative legal analysis", *Istoryko-pravovyy chasopys*, vol. 2, pp. 58—62.

22. Kudriavtseva, O. (2014), "Classification and systematization of the constitutional rights and freedoms of the child in Ukraine", *Yurydychna Ukraina*, vol. 2, pp. 47—51.

23. Linnyk, N. (2006), "Historical prerequisites for the protection of the rights and freedoms of the child at different stages of society", *Universytets'ki naukovy zapysky*, vol. 2, pp. 41—45.

24. Moiseienko, R. (2013), "Main trends in maternal and child health care reform in Ukraine and their effectiveness", *Suchasni medychni tekhnolohii*, vol. 2, pp. 74—77.

25. Navrots'kyj, O. (2017), "Types of administrative and legal guarantees for the rights of the child in Ukraine",

Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu. Yurydychni nauky, vol. 1, pp. 69—74.

26. Navrots'kyj, O. (2017), "The concept of administrative and legal guarantees for the rights of the child in Ukraine", *Evropsky politicky a pravni diskurz*, vol. 4, no. 1, pp. 172—176.

27. Olyfirenko, Yu. (2014), "Ways to improve public administration in the field of protection of the rights of the child", *Visnyk Chernihivs'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky*, vol. 2, pp. 264—275.

28. Onischenko, N. Stoiets'kyj, S. and Suniehin, O. (2013), "The moral component of state policy in the field of protection and protection of the rights and interests of the child: the need to ensure", *Publichne pravo*, vol. 4, pp. 178—187.

29. Svatenkov, O. (2010), "Pedagogical conditions for the protection of the child's right to family by means of social advertising", Ph.D. Thesis, Pedagogical sciences, In-t probl. vykhovannia APN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

30. Temchenko, O. (2009), "The social function of the Ukrainian state in the field of protection of the rights of the child", *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*, vol. 51, pp. 394—399.

31. Tolkachova, H. (2014), "The evolution of legal support for safeguards for the protection of the rights and freedoms of the child", *Chasopys Kyivs'koho universytetu prava*, vol. 1, pp. 72—76.

32. Tolkachova, H. (2015), "Guarantees of the rights and freedoms of the child: concept, legal nature and their classification", *Chasopys Kyivs'koho universytetu prava*, vol. 1, pp. 65—68.

33. Trester, Yu. (2014), "Legal framework for the implementation of state mechanisms for the protection of the rights of the child in Ukraine", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 7, pp. 129—132.

34. Trester, Yu. (2015), "Child safety as a basis for the formation and development of human capital", *Evropsky politicky a pravni diskurz*, vol. 2, no. 3, pp. 161—167.

35. Fomenko, M. (2015), "The concept of institutional mechanisms for monitoring the rights of the child", *Naukovy visnyk Akademii munitsypal'noho upravlinnia. Seriya: Pravo*, vol. 1 (1), pp. 240—247.

36. Frantsuz, A. and Perepadin, K. (2017), "General characteristics of the protection of the rights of the child, theoretical and legal aspects", *Pravnychy visnyk Universytetu "KROK"*, vol. 28, pp. 12—16.

37. Kharchenko, Yu. (2016), "Ways of harmonization of state mechanisms of management of social and legal protection of childhood", *Publichne administruvannia: naukovy doslidzhennia ta rozvytok*, vol. 1, pp. 67—75.

38. Shvets', I. (2012), "The concept and classification of children's rights in Ukraine", *Biuletyn Ministerstva iustytii Ukrainy*, vol. 12, pp. 145—151.

39. Shul'ts, O. (2012), "Establishment of international standards for the rights of the child", *Naukovy visnyk Akademii munitsypal'noho upravlinnia. Seriya: Pravo*, vol. 1, pp. 178—186.

40. Yaroschuk, A. (2017), "Basic principles for the protection of the rights of the child", *Mizhnarodny naukovy zhurnal "Internauka"*, vol. 16 (2), pp. 91—94.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2019 р.

Н. Г. Клименко,
к. держ. упр., доцент, начальник відділу організації фундаментальних та прикладних досліджень Інституту експертно-аналітичних та наукових досліджень,
Національна академія державного управління при Президентові України
ORCID ID: 0000-0001-5223-8166

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.19.76

КРИТЕРІЇ ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ НАЛЕЖНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ НЕДЕРЖАВНИХ ІНСТИТУЦІЙ ДО ТАКОЇ, ЩО ПІДЛЯГАЄ ДЕРЖАВНОМУ РЕГУЛЮВАННЮ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

N. Klymenko,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Head of the Department for the Organization of Fundamental and Applied Research of the Institute of Expert-Analytical and Scientific Research of the National Academy for of Public Administration under the President of Ukraine

CRITERIA FOR DETERMINING THE AFFILIATION OF NON-STATE INSTITUTIONS TO STATE REGULATION IN THE CONTEXT OF NATIONAL SECURITY

У статті на підставі дослідження вітчизняних законодавчих актів, праць вітчизняних і зарубіжних науковців та зарубіжного досвіду автором уточнено критерії, за якими певні види діяльності недержавних інституцій доцільно відносити до таких, що підлягають ліцензуванню, оскільки її наслідки можуть прямо чи опосередковано негативно впливати на національну безпеку. А також уточнено критерії, які дозволятимуть обгрунтовано передбачати потребу у видачі документів дозвільного характеру на використання об'єктів, предметів, ресурсів, речовин, здійснення операцій та виконання робіт, наслідки яких можуть прямо чи опосередковано негативно впливати на національну безпеку. Крім того, обгрунтовано доцільність розмежування ліцензування та видачі документів дозвільного характеру з метою усунення дублювання та надмірного регулювання провадження господарської діяльності недержавними інституціями, а саме: видачу ліцензій запропоновано передбачити для провадження видів господарської діяльності, наслідки якої можуть прямо чи опосередковано негативно впливати на національну безпеку; видачу документів дозвільного характеру — на використання об'єктів, предметів, ресурсів, речовин, здійснення операцій та виконання робіт, наслідки яких можуть прямо чи опосередковано негативно впливати на національну безпеку.

To implement European standards of living in Ukraine, the modern state must maintain a reasonable balance between the freedom of action of non-state institutions (public and business) and the protection of human rights and freedoms, its well-being, the safety of society and the state, and the protection of the environment. Any breach of this balance is a threat to national security. In such

circumstances, it is extremely important to determine the criteria that will make it possible to reasonably determine the affiliation of a particular activity of a non-state institution to a state subject to regulation, including in the context of national security.

The purpose of the article is to clarify the list and content of the criteria for establishing the affiliation of the activities of non-state institutions to the subject of state regulation in the context of national security through licensing, as well as the list and content of criteria for determining the expediency of obtaining non-state institutions documents for the use of permits, objects, resources, substances, operations and works whose effects may directly or indirectly adversely affect national important government actions concerning safety.

Based on the study of national legislation, the works of domestic and foreign scientists and foreign experience, the author specified the criteria by which certain types of activity of non-state institutions should be classified as licensed, since its consequences can directly or indirectly negatively affect. It also clarifies the criteria that will make it possible to reasonably anticipate the need to issue permits for the use of objects, objects, resources, substances, operations and works that may directly or indirectly adversely affect national security. In addition, the reasonableness of the delimitation of licensing and issuance of permits in order to eliminate duplication and over-regulation of business activities by non-state institutions is substantiated, namely: the issuance of licenses is proposed to provide for the types of economic activities that may directly or indirectly affect the consequences; issuance of permits — the use of objects, objects, resources, substances, operations and works whose effects may directly or indirectly adversely affect national security.

Ключові слова: державне регулювання, ліцензування господарської діяльності, дозвільна система, недержавні інституції, національна безпека, критерії.

Key words: state regulation, licensing of economic activity, permit system, non-state institutions, national security, criteria.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Для впровадження в Україні європейських стандартів життя сучасна держава має зберігати розумний баланс між свободою діяльності недержавних інституцій (громадських та бізнесових) та забезпеченням захисту прав і свобод людини, її добробуту, безпеки суспільства та держави і охорони навколишнього природного середовища. Адже будь-яке порушення цього балансу є загрозою для національної безпеки. За таких умов надзвичайно важливим є питання визначення критеріїв, які дозволятимуть обґрунтовано визначати належність того чи іншого виду діяльності недержавних інституцій до такого, що підлягає державному регулюванню, у тому числі й у контексті забезпечення національної безпеки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ ТА ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Дослідження з обґрунтуванням критеріїв для встановлення належності діяльності до такої, що підлягає

державному регулюванню шляхом ліцензування господарської діяльності здебільшого містяться у працях представників юридичних наук, серед яких зокрема А. Баженова [1], О. Ноздрачов [2], О. Олейник [3], І. Пастух [4; 5], А. Шпомер [10], Л. Шестак [9] та інші.

Проте серед зазначених науковців немає єдності у визначенні змісту зазначених критеріїв. Крім того, зважаючи на те, що дозвільна система також належить до заходів державного регулювання існує необхідність встановлення відповідних критеріїв для визначення доцільності отримання недержавними інституціями документів дозвільного характеру (далі — ДДХ) на використання об'єктів, предметів, ресурсів, речовин, а також на здійснення операцій та виконання робіт, наслідки яких можуть прямо чи опосередковано негативно впливати на національну безпеку.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є уточнення переліку та змісту критеріїв для встановлення належності діяльності недержавних інституцій до такої, що підлягає державному регулюванню у контексті забезпечення національної безпеки за допомогою ліцензування, а також переліку та змісту критеріїв для визначення доцільності отримання недержавним інституціями ДДХ на використання об'єктів, предметів, ресурсів, речовин, здійснення опе-

рацій та виконання робіт, наслідки яких можуть прямо чи опосередковано негативно впливати на національну безпеку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Чинний Закон України "Про ліцензування видів господарської діяльності" [7] (далі — Закон про ліцензування) сьогодні не містить чітко визначених критеріїв, які б давали можливість встановити належність того чи іншого виду діяльності до такого, що підлягає ліцензуванню у контексті забезпечення національної безпеки. Наявність таких критеріїв дозволила б уникнути внесення необґрунтованих змін до Закону про ліцензування стосовно зменшення або розширення переліку видів діяльності, що підлягають ліцензуванню.

Свого часу відсутність зазначених критеріїв у Законі України "Про підприємництво" призвела до необґрунтованого зростання переліку видів господарської діяльності, що підлягали ліцензуванню, з 11 видів на момент набрання ним чинності у 1991 році до 212 у 1997 році. Зазначена негативна тенденція щодо необґрунтованого розширення переліку видів господарської діяльності, що підлягали ліцензуванню, продовжила мати місце і після прийняття Закону України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" [8]. Про що неодноразово зазначали науковці.

Прийняття у 2015 році Закону про ліцензування призвело до скорочення кількості видів господарської діяльності, що підлягали ліцензуванню згідно із Законом України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" від 01.06.2000 р. № 1775-III, з 56 [8] (на момент втрати ним чинності) до 30 видів господарської діяльності, що підлягали ліцензуванню (на момент прийняття Закону про ліцензування) [7]. Проте станом на 01.06.2017 року цей перелік збільшилася до 33 видів діяльності.

Сьогодні ж варто відзначити факт відновлення негативної тенденції до розширення видів діяльності, які підлягають ліцензуванню. Зокрема це стосується ліцензування Нацбанком діяльності з надання фінансових послуг та іншої діяльності, ліцензування якої він здійснює відповідно до закону. Таке формулювання в подальшому навіть не потребуватиме внесення змін до Закону про ліцензування, оскільки будь-яке подальше розширення переліку видів діяльності, що ліцензуються Нацбанком відповідно до спеціальних законів не суперечитиме визначенню "інших видів діяльності", а Закон про ліцензування, який "визначає вичерпний перелік видів діяльності, що підлягають ліцензуванню" [7], і в подальшому міститиме лише одну позицію: "банківська діяльність, діяльність з надання фінансових послуг та інша діяльність, ліцензування якої здійснює Національний банк України відповідно до закону" [7]. Тож формально можна буде стверджувати, що кількість видів діяльності, що підлягає ліцензуванню, не збільшилася.

До того ж внаслідок внесення низки змін до Податкового кодексу України та Закону України "Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів" ліцензуванню відтепер також підлягають виробництво торгівля та зберігання біоетанолу та

пального. І таке розширення виду діяльності, що підлягає ліцензуванню, також не відобразилось на кількості видів діяльності, що ліцензуються. Водночас слід зауважити, що Закон України "Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів" не передбачає наявності ліцензійних умов провадження зазначених видів діяльності, положення яких мають встановлювати "вичерпний перелік вимог, обов'язкових для виконання ліцензіатом, та вичерпний перелік документів, що додаються до заяви про отримання ліцензії" [7]. Отже, заяви прихильників запровадження такого державного регулювання про те, що ліцензування цих видів діяльності сприятиме підвищенню якості продукції та забезпеченню безпеки під час її виробництва, зберігання та торгівлі не відповідають дійсності.

Водночас варто зазначити, що серед науковців немає одностайності у визначенні критеріїв для встановлення належності діяльності до такої, що підлягає державному регулюванню шляхом ліцензування. Так, на думку О. Ноздрачова, ліцензувати види діяльності доцільно за умов, якщо діяльність:

"пов'язана з використанням обмежених ресурсів, що мають значення для життєзабезпечення визначеної території;

пов'язана з можливістю завдання шкоди життю чи здоров'ю споживачів;

вимагає наявності спеціальних знань чи кваліфікаційного атестата;

вимагає дотримання санітарно-екологічних та гігієнічних норм;

вимагає дотримання протипожежних правил" [2, с. 32].

О. Олейник підставами для запровадження ліцензування пропонує вважати, якщо:

"діяльність є небезпечною для необмеженого кола осіб, що беруть у ній участь (наприклад, діяльність, пов'язана з виробництвом чи використанням радіоактивних, сильнодіючих отруйних речовин та матеріалів тощо);

до здійснення діяльності залучається необмежене коло учасників, в тому числі і їх майно (наприклад страхова діяльність);

діяльність є досить прибутковою та потребує підвищеного оподаткування, а, отже, і додаткового контролю та нагляду з боку держави (виготовлення алкогольної та тютюнової продукції, створення та утримання гральних закладів тощо)" [3, с. 16].

А. Шпомер до критеріїв, за якими окремі види господарської діяльності підлягають ліцензуванню, пропонує віднести:

"небезпечність діяльності для необмеженого кола осіб, які безпосередньо не беруть участі в її здійсненні;

діяльність пов'язану з задоволенням невід'ємних потреб населення;

діяльність пов'язану з використанням вичерпних природних ресурсів або ресурсів, які мають стратегічне значення для держави;

діяльність, до якої залучається велике коло учасників, і пов'язана вона із значними витратами ресурсів; надзвичайну прибутковість діяльності, у зв'язку з чим щодо неї здійснюється оподаткування за підвищеними ставками, і це потребує особливого контролю та нагляду з боку державних органів" [10, с. 177].

Щодо визначення як критерію "надзвичайної прибутковості діяльності ..." варто зазначити, що ми поділяємо позицію Л. Шестак, згідно з якою такий критерій не повинен мати місця, оскільки державне регулювання прибутковості діяльності має здійснюватися шляхом визначених заходів державної податкової політики [9, с. 39]. Зазначаючи одним з критеріїв "надзвичайну прибутковість діяльності ...", науковці, насамперед, намагались обґрунтувати необхідність ліцензування діяльності з випуску та проведення лотерей. Проте, на нашу думку, для зазначеного виду діяльності як критерій варто обирати не прибутковість діяльності, а високу ймовірність завдання шкоди добробуту та здоров'ю особи, зокрема в результаті появи психологічної залежності.

Стосовно критерію "діяльність пов'язана з задоволенням невід'ємних потреб населення" слід зазначити, що він має надто розмитий зміст для тлумачення. Тож наявність таких критеріїв може бути причиною багатьох зловживань.

Дехто з науковців вважає наявність критеріїв для встановлення належності діяльності до такої, що підлягає державному регулюванню шляхом ліцензування зайвою. Проте варто зазначити, що досвід зарубіжних країн має приклади встановлення відповідних критеріїв на законодавчому рівні.

Так, у Німеччині Закон "Про порядок здійснення промислової діяльності", який містить загальні приписи щодо здійснення промислової діяльності (виробничої, торгівельної, транспортної та іншої підприємницької діяльності), визначає два критерії, на підставі яких запроваджується ліцензування:

"якщо у виробництві використовується обладнання, що потребує систематичного спеціального нагляду (стосується обладнання, робота на якому або робота якого може негативно впливати на працівників, інших осіб, навколишнє природне середовище тощо);

якщо її ведення обумовлене необхідністю наявності у підприємця особливої кваліфікації, спеціальний характер якої є підставою для одержання відповідної ліцензії (стосується видів діяльності, право на здійснення яких не може бути надано, якщо здобувач ліцензії не має документів, які посвідчують його компетенцію у визначених питаннях)" [1, с. 139; 4, с. 34].

В Японії [4, с. 33] підприємницька діяльність підлягає ліцензуванню через публічний характер бізнесу та необхідність нагляду за ним. Крім того, у "високوپублічних" сферах провадження діяльності перебуває у виключній компетенції держави, і недержавні інституції не мають права її здійснювати. Підставою для запровадження державної монополії на провадження діяльності (незалежно від її прибутковості) вважається необхідність значного інвестування капіталу або потреба у забезпеченні населення товарами і послугами для підтримання мінімального рівня цивілізованого життя. Це стосується забезпечення електричною енергією, водою, газом, телекомунікаціями. Проте держава шляхом ліцензування може делегувати недержавним інституціям здійснювати підприємницьку діяльність у цих сферах.

У цій країні діяльність недержавних інституцій може обмежуватись:

"в інтересах громадського порядку та добробуту (державна може надати дозвіл недержавним інституціям

займатися такими видами діяльності якщо після проведення відповідних перевірок переконається, що вони можуть робити це кваліфіковано та їх дії не заподіюватимуть шкоди);

з метою забезпечення виходу на ринок кваліфікованих підприємців та перевірки умов, необхідних для забезпечення громадської безпеки, стандартів тощо" [1, с. 139—140].

Вищезазначене та проведений аналіз вітчизняного законодавства щодо правових засад ліцензування, а також досліджень вітчизняних науковців [зокрема, 5, с. 9; 10, с. 17—18], дозволили нам дійти висновку, що до таких критеріїв варто віднести:

забезпечення захисту конституційних прав і свобод людини та її законних інтересів;

обмеження істотного шкідливого впливу на населення (життя, здоров'я, добробут) та стан навколишнього природного середовища небезпечних факторів діяльності, негативні наслідки якої можуть призвести до перевищення гранично допустимого ризику для суспільства, у тому числі до великої ймовірності виникнення кризових, надзвичайних ситуацій з катастрофічними наслідками та значними збитками на стратегічно важливих об'єктах, потенційно-небезпечних об'єктах, об'єктах підвищеної безпеки та критичної інфраструктури;

забезпечення безпеки держави (зокрема, у сфері зв'язку та захисту інформації, кібербезпеки, захисту стратегічно важливих об'єктів та об'єктів критичної інфраструктури, оборони, охорони громадського порядку);

запобігання зловживань монопольним становищем на ринку з боку суб'єктів природних монополій і суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність на суміжних ринках, та забезпечення якості та безпечності їх товарів (робіт, послуг) для споживачів та партнерів;

необхідність підтвердженої документами, що посвідчують компетенцію, особливої кваліфікації у керівництва недержавної інституції та/або її персоналу, який безпосередньо здійснює провадження діяльності певного виду (зокрема це стосується освітньої діяльності, медичної та ветеринарної практики, перевезень різними видами транспорту тощо), відсутність якої може призвести до завдання шкоди життю і здоров'ю людини, спричинити збитки суспільству, державі та призвести до погіршення стану довкілля.

Ці критерії необхідно закріпити на законодавчому рівні, внесеним їх до Закону про ліцензування, передбачивши, що віднесення видів діяльності до таких, що потребують державного регулювання шляхом ліцензування, здійснюється лише на їх підставі.

Зазначені критерії стануть "правовим коридором" для формування обґрунтованого переліку видів діяльності, що підлягають ліцензуванню, як зазначає А. Шпомер [10, с. 18], а отже, підставою для:

визначення видів діяльності, що потребують державного регулювання за допомогою ліцензування, але на даний час не ліцензуються;

аналізу видів діяльності, що ліцензуються, з метою виявлення таких, для яких в сучасних умовах немає потреби у державному регулюванні за допомогою ліцензування з подальшим виключенням їх з відповідного переліку та припиненням ліцензування;

обмеження можливості подальшого безпідставного розширення переліку видів діяльності, що підлягають ліцензуванню, внаслідок внесення до нього видів діяльності, які насправді не потребують такого державного регулювання.

Ще одним засобом державного регулювання діяльності недержавних інституцій у контексті забезпечення національної безпеки, який потребує визначення критеріїв для встановлення необхідності отримання недержавними інституціями ДДХ на використання об'єктів, предметів, ресурсів, речовин, здійснення операцій, виконання робіт, є дозвільна система.

Аналіз чинного законодавства у сфері дозвільної системи свідчить про відсутність чітко визначених критеріїв, які б давали таку можливість. Наслідком цього є значна кількість сфер, на які не поширюється дія Закону України "Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності" [6] (далі — Закон про дозвільну систему), і велика кількість випадків, коли видача ДДХ здійснюється відповідно до зазначеного Закону з урахуванням особливостей, визначених спеціальними законами.

Крім того, результатом відсутності належного обґрунтування під час внесення змін до відповідних законів щодо внесення або виключення тих чи інших документів з переліку ДДХ може стати безпідставне включення окремих документів до зазначеного переліку, що призведе до запровадження надмірного державного регулювання у окремій сфері, або ж необґрунтоване їх виключення з нього, наслідком якого може стати підвищення ризиків з подальшим зростанням загроз та небезпек для безпеки людини, суспільства, держави, довкілля зокрема та національної безпеки загалом.

Об'єктами, на які видаються ДДХ, є "природні ресурси, земельна ділянка, ґрунтовий покрив земельних ділянок, споруда, будівля, приміщення, устаткування, обладнання та механізми, що вводяться в експлуатацію або проєктуються, окрема операція, господарська діяльність певного виду, робота та послуга, а також документи, які використовуються суб'єктом господарювання у процесі проходження погоджувальної (дозвільної) процедури (проектна документація на будівництво об'єктів, землепорядна та містобудівна документація, гірничий відвід)" [6].

Зазначене, зокрема, свідчить про те, що господарська діяльність певного виду належить до переліку об'єктів, на які видаються ДДХ. Водночас слід зауважити, що згідно з Законом про ліцензування [7] підтвердження наявності у суб'єкта господарювання права на провадження визначеного ним виду господарської діяльності, що підлягає державному регулюванню за допомогою ліцензування, є ліцензія.

Тож, зважаючи на вищевикладене та на те, що ліцензування та дозвільна система не повинні дублювати одна одну та обмежувати доступ недержавних інституцій до видів діяльності та використання об'єктів, предметів, ресурсів, речовин, здійснення операцій та виконання робіт, визнаних суспільно небезпечними, а засвідчувати наявність у них спеціальних ресурсів (матеріальних, технічних, фінансових, кваліфікованого персоналу тощо), необхідних для безпечного їх виконання та використання і спрощення контролю за їх здійсненням та використанням, вважаємо за доцільне здійснити наступне розмежування щодо ліцензування та видачі ДДХ:

видачу ліцензій передбачити для провадження видів господарської діяльності, наслідки якої можуть прямо чи опосередковано негативно впливати на національну безпеку;

видачу ДДХ передбачити на використання об'єктів, предметів, ресурсів, речовин, здійснення операцій та виконання робіт, наслідки яких можуть прямо чи опосередковано негативно впливати на національну безпеку.

Проведений аналіз законодавчих та інших нормативно-правових актів, якими регламентується дозвільна система, дозволив дійти висновку, що до критеріїв, за якими буде визначатися необхідність отримання недержавними інституціями ДДХ на використання об'єктів, предметів, ресурсів, речовин, здійснення операцій та виконання робіт, слід віднести:

забезпечення захисту конституційних прав і свобод людини та її законних інтересів;

обмеження істотного шкідливого впливу на населення (життя, здоров'я, добробут) та стан навколишнього природного середовища небезпечних факторів внаслідок використання об'єктів, предметів, ресурсів, речовин, здійснення операцій, виконання робіт, що потребують систематичного спеціального нагляду з боку держави, оскільки їх негативні наслідки можуть призвести до перевищення гранично допустимого ризику для суспільства, у тому числі до великої ймовірності виникнення кризових, надзвичайних ситуацій з катастрофічними наслідками та значними збитками на стратегічно важливих об'єктах, потенційно-небезпечних об'єктах, об'єктах підвищеної небезпеки та критичної інфраструктури;

забезпечення безпеки держави (зокрема, у сфері зв'язку та захисту інформації, кібербезпеки, захисту стратегічно важливих об'єктів та об'єктів критичної інфраструктури, оборони, охорони громадського порядку);

належне використання вичерпних відновлювальних (з метою збереження темпів їх відтворення) та не відновлювальних природних ресурсів (стягнення на користь держави ренти від використання кінцевого ресурсу);

забезпечення безпеки на виробництві та в ході експлуатації окремих об'єктів, визнаних суспільно небезпечними;

забезпечення збереження та захисту об'єктів або предметів, які мають світове, національне або місцеве культурне, мистецьке, художнє чи історичне значення, внаслідок чого потребують охорони з боку держави.

Зазначений перелік критеріїв необхідно закріпити на законодавчому рівні, внесенням їх до Закону про дозвільну систему, передбачивши, що віднесення об'єктів, предметів, ресурсів, речовин, здійснення операцій, виконання робіт, до таких, що потребують державного регулювання шляхом отримання недержавними інституціями ДДХ, здійснюється лише на їх підставі. Їх наявність також дозволить підтвердити або спростувати належність існуючих документів, що видаються суб'єктами державного регулювання діяльності недержавних інституцій, до ДДХ, з метою виключення останніх з Переліку документів дозвільного характеру, затвердженого відповідним Законом України. Це, у свою чергу, сприятиме зменшенню адміністративного навантаження на недержавні інституції та спрощенню ведення ними підприємницької діяльності.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Проведене дослідження дозволило визначити доцільність розмежування ліцензування та видачі ДДХ з метою усунення дублювання та надмірного регулювання провадження господарської діяльності, а саме:

видачу ліцензій передбачити для провадження видів господарської діяльності, наслідки якої можуть прямо чи опосередковано негативно впливати на національну безпеку;

видачу ДДХ передбачити на використання об'єктів, предметів, ресурсів, речовин, здійснення операцій та виконання робіт, наслідки яких можуть прямо чи опосередковано негативно впливати на національну безпеку.

Крім того, в ході дослідження було уточнено критерії, за якими певні види діяльності недержавних інституцій доцільно відносити до таких, що підлягають ліцензуванню, а використання об'єктів, предметів, ресурсів, речовин, здійснення операцій, виконання робіт — до таких, що потребують отримання ДДХ. Зазначені критерії запропоновано закріпити на законодавчому рівні з метою уникнення необгрунтованого та безсистемного внесення змін до відповідних законів України щодо збільшення видів діяльності, що підлягають ліцензуванню, або збільшення кількості ДДХ на використання об'єктів, предметів, ресурсів, речовин, здійснення операцій, виконання робіт, або ж безпідставного їх скасування.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що державне регулювання діяльності недержавних інституцій у контексті забезпечення національної безпеки має застосовуватися лише до тих видів діяльності недержавних інституцій та використання ними в ході її здійснення тих об'єктів предметів, ресурсів, речовин, здійснення операцій, виконання робіт, що потребують особливого контролю (нагляду) з боку держави не лише в її інтересах. Його метою також має бути забезпечення захисту життя і здоров'я людини, її прав і свобод та добробуту, безпеки та прогресивного розвитку суспільства, охорони навколишнього природного середовища, а також гарантування прав і законних інтересів самих недержавних інституцій, упорядкування їх діяльності та забезпечення рівності й конкурентоспроможності.

Подальші розвідки варто присвятити дослідженню шляхів підвищення дієвості державного регулювання діяльності недержавних інституцій у контексті забезпечення національної безпеки.

Література:

1. Баженова А.А. Предмет ліцензування господарської діяльності // А.А. Баженова / Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція. — 2014. — № 8. — С. 139—142.
2. Ноздрачев А. Статус підприємця / А. Ноздрачев // Хозяйство и право. — 1994. — № 1. — С. 31—34.
3. Олейник О. Правовые основы лицензирования хозяйственной деятельности / О. Олейник // Закон. — 1994. — № 6. — С. 15—18.

4. Пастух І.Д. Критерії ліцензування підприємницької діяльності / І.Д. Пастух // Право України. — 2000. — № 5. — С. 33—34.

5. Пастух І.Д. Організаційно-правові засади ліцензування господарської діяльності в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / І.Д. Пастух. — К., 2005. — 19 с.

6. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності [Електронний ресурс]: Закон України від 06 вересня 2005 р. № 2806-IV. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2806-15>

7. Про ліцензування видів господарської діяльності [Електронний ресурс]: Закон України від 2 березня 2015 р. № 222-VIII. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/222-19>

8. Про ліцензування певних видів господарської діяльності [Електронний ресурс]: Закон України від 1 червня 2000 р. № 1775-III. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1775-14>

9. Шестак Л.В. Ліцензування як адміністративно-правовий інститут: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Л.В. Шестак. — Ірпін, 2005. — 188 с.

10. Шпомер А.І. Ліцензування господарської діяльності (господарсько-правовий аспект): дис... канд. юрид. наук: 12.00.04 / А.І. Шпомер. — К., 2006. — 232 с.

References:

1. Bazhenova, A. A. (2014), "Subject of licensing of economic activity", *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, vol. 8, pp. 139—142.
2. Nozdrachev, A. (1994), "Entrepreneur status", *Hozjajstvo i pravo*, vol. 1, pp. 31—34.
3. Olejnik, O. (1994), "Legal basis for licensing of economic activities", *Zakon*, vol. 6, pp. 15—18.
4. Pastukh, I. D. (2000), "Criteria for licensing business", *Pravo Ukrainy*, vol. 5, pp. 33—34.
5. Pastukh, I. D. (2005), "Organizational and legal bases of licensing of economic activity in Ukraine", *Abstract of Ph.D dissertation, Administrative law and process; finance law; information law, National Academy of State Tax Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine*.
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2005), *The Law of Ukraine "About the permit system in the field of economic activity"*, available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2806-15> (Accessed 10 October 2019).
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), *The Law of Ukraine "About licensing of types of economic activity"*, available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/222-19> (Accessed 10 October 2019).
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2000), *The Law of Ukraine "About licensing of certain types of economic activity"*, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1775-14> (Accessed 10 October 2019).
9. Shestak, L. V. (2005), "Licensing as an administrative-legal institution", *Thesis of Ph.D, Administrative law and process; finance law; information law, National Academy of State Tax Service of Ukraine, Irpin, Ukraine*.
10. Shpomer, A. I. (2006), "Licensing of economic activity (economic-legal aspect)", *Thesis of Ph.D, Commercial law, economic-procedural law, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine*.
Стаття надійшла до редакції 02.10.2019 р.

Н. І. Павлій,
здобувач навчально-науково-виробничого центру,
Національний університет цивільного захисту України
ORCID ID:0000-0002-7018-9676

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.19.82

ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ДЕРЖАВНОМУ РІВНІ

N. Pavlii,
applicant, Educational-scientific and production centre, National University of Civil Defence of Ukraine

THE FINANCIAL MECHANISM OF RATIONALIZATION OF ENVIRONMENTAL ACTIVITIES AT THE STATE LEVEL

У статті розроблено та впроваджено фінансовий механізм раціоналізації природоохоронної діяльності на державному рівні. Зокрема виокремлено найбільш ефективні методи позабюджетного фінансування. Підкреслено, що найбільш ефективними методами позабюджетного фінансування є еколого-економічні фонди, еколого-економічне страхування, лізинг, а також торгівля правами на викиди. Запропоновано шляхи сприяння екологічними фондами розвитку прогресивних механізмів фінансування природоохоронної діяльності: виділення пільгових кредитів і позичок підприємствам на поворотній основі; вкладення коштів у формування початкового капіталу підприємств, створених для виробництва продукції природоохоронного призначення; пайової участі у фінансуванні проєктів, що стимулює залучення додаткових інвестиційних ресурсів підприємств; надання гарантій комерційними банками по позиках і кредитах підприємствам на реалізацію природоохоронної діяльності. Розроблено нові підходи до розширення екологічної нормативної бази: запровадження нових видів плати за фізичний вплив на навколишнє природне середовище, зокрема, за шумовий вплив, що негативно впливає на здоров'я міського населення, яке проживає у великих промислових центрах; диференціація регіональних підходів до розрахунків нормативів і розмірів плати в конкретних регіонах України та муніципальних утвореннях з урахуванням природно-кліматичних умов, ступеня деградації навколишнього природного середовища й інших місцевих умов; розробка нових видів нормативів плати за скидання забруднень у морській акваторії з урахуванням економічних показників рибогосподарської значущості об'єкта тощо. Досліджено особливості використання екологічними фондами дотацій і позик як найбільш загальних інструментів, що використовуються екологічними фондами. Підкреслено, що дотації і позики є найбільш загальними інструментами, що використовуються екологічними фондами, і являють собою лише різні форми субсидування підприємств.

The financial mechanism of rationalization of environmental activities at the State level is developed and implemented in the article. In particular, the best methods of extra budgetary funding are identified. It is noted that environmental-economic funds, environmental-economic insurance, leasing and emissions trading are the most effective methods of extra budgetary financing. The following ways of promoting of environmental funds to develop the progressive mechanisms of financing of environmental activities are proposed: allocation of concessional loans and loans for enterprises on a return basis; investment in the formation of seed capital of enterprises established for the production of environmental products; equity in project financing, which encourages attraction of additional investment resources from enterprises; provision of guarantees by commercial banks on loans and loans for enterprises for the implementation of environmental activities. The following new approaches to expand the environmental regulatory framework are developed: introduction of new types of fees for physical impact on the environment, in particular on noise effects, which negatively affect the health of urban populations living in large industrial centres; differentiation of regional approaches to calculation of standards and fees in specific regions of Ukraine and municipalities taking into account natural and climatic conditions, degree of environmental degradation and other local conditions; development of new types of standards of fees for discharge of pollution in the sea water area taking into account economic indicators of fisheries importance of the

object and etc. The peculiarities of use of grants and loans by environmental funds as the most common tools used by environmental funds are studied. It is noted that grants and loans are the most common instruments used by environmental funds and represent only various forms of subsidies to enterprises.

Ключові слова: фінансовий механізм, природоохоронна діяльність, державний рівень, екологічні фонди, дотації та позики.

Key words: financial mechanism, environmental protection, State level, environmental funds, grants and loans.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Велику роль в управлінні охороною природи і раціональним природокористуванням відіграє фінансовий механізм. Специфічність фінансових важелів цього механізму обумовлена різноманітністю адресності їх впливу (від державного рівня до місцевого), а також широким спектром форм розподілу і заохочення. Поряд із вирішенням регіональних і муніципальних проблем, фінансово-економічні методи господарювання дозволяють підприємствам-забруднювачам з високим ступенем самостійності приймати ефективні рішення, спираючись на детальне вивчення власного виробництва, маючи інформацію по всіх виробничих питаннях. Вищезазначене обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню особливостей державного управління природоохоронної діяльності присвячено праці багатьох вчених, зокрема, таких: В.Г. Глушкова [1], Н.А. Малиш [2], Т.Л. Миронова [3], В.Н. Панькова [4] та ін.

Однак необхідно відмітити, що фінансовий механізм державного управління у природоохоронній сфері залишається недосконалим і нині.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розробка та впровадження фінансового механізму раціоналізації природоохоронної діяльності на державному рівні.

Постановка зазначеної мети вимагає рішення переліку таких завдань:

- виокремити найбільш ефективні методи позабюджетного фінансування;
- запропонувати шляхи сприяння екологічними фондами розвитку прогресивних механізмів фінансування природоохоронної діяльності;
- розробити нові підходи до розширення екологічної нормативної бази;
- дослідити особливості використання екологічними фондами дотацій і позик як найбільш загальних інструментів, що використовуються екологічними фондами.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Основні інструменти фінансово-екологічного управління можна представити у вигляді системи фінансування, що спирається на різні ланки бюджету, фонди, банки та фінансові ресурси акціонерних товариств і підприємств. Акумуляуючи практично всі природоохоронні кошти можна фінансувати великі міжрегіональні та регіональні програми, створювати і модернізувати певні типи виробництв, а також надавати податкові кре-

дити, пільгові позики і використовувати багато інших форм заохочувального характеру.

Найбільш ефективними методами позабюджетного фінансування є еколого-економічні фонди, еколого-економічне страхування, лізинг, а також торгівля правами на викиди. У західних країнах фондові механізми охорони природи представлені потужною організаційно-економічною системою, здатною певним чином інтегрувати інтереси і цілі всіх суб'єктів господарської діяльності та суспільства в цілому в дуже широких масштабах [2; 3].

В останні роки в нашій країні швидко зростає кількість інноваційних та інших фондів. На них покладаються надії, пов'язані з розвитком нових екологічно безпечних виробництв. Однак ці надії можуть не виправдатися через елементарне незнання принципів дії фондових механізмів та недосконалість чинного законодавства.

Проте для активізації природоохоронної діяльності необхідно розробити нові підходи до розширення екологічної нормативної бази. Зокрема, це можуть бути:

- запровадження нових видів плати за фізичний вплив на навколишнє природне середовище, зокрема, за шумовий вплив, що негативно впливає на здоров'я міського населення, яке проживає у великих промислових центрах;

- диференціація регіональних підходів до розрахунків нормативів і розмірів плати в конкретних регіонах України та муніципальних утвореннях з урахуванням природно-кліматичних умов, ступеня деградації навколишнього природного середовища й інших місцевих умов;

- розробка нових видів нормативів плати за скидання забруднень у морській акваторії з урахуванням економічних показників рибогосподарської значущості об'єкта тощо [2; 4].

Плата за забруднення при цьому виступає як компенсація за екологічний збиток від забруднення, а нормативною базою служать обсяги та/або масштаби шкідливого впливу на навколишнє середовище. Кількісною мірою цієї бази є маса викидів і скидів. Екологічному оподаткуванню підлягає продукція, тобто корисна річ, що має споживчу вартість, яку готові платити зацікавлені в цій речі або споживачі продукції. Від продажу таких речей утворюється доход, що вимірюється у вартісній, грошовій формі.

Після того, як система платежів за викиди буде впроваджена, доцільно поширити її на нові категорії забруднювачів і нові типи забруднюючих речовин, що може суттєво підвищити збори екологічних платежів і податків при скороченні надходжень в умовах екологізації виробництва.

Кошти екологічних фондів повинні використовуватися в якості джерел екологічних інвестицій. Ці фонди повинні сприяти розвитку прогресивних механізмів фінансування природоохоронної діяльності, зокрема, шляхом:

— виділення пільгових кредитів і позичок підприємствам на поворотній основі;

— вкладення коштів у формування початкового капіталу підприємств, створених для виробництва продукції природоохоронного призначення;

— пайової участі у фінансуванні проектів, що стимулює залучення додаткових інвестиційних ресурсів підприємств;

— надання гарантій комерційними банками по позиках і кредитах підприємствам на реалізацію природоохоронної діяльності [1; 2].

Екологічні фонди повинні володіти загальною стратегією фінансування, щорічними бюджетами, адекватними проектним циклам і налагодженим контролем за реалізацією своїх проектів.

Так, бюджет фондів повинен стати ключовими інструментами для перетворення загальної стратегії у специфічні пріоритети, які повинні затверджуватися органами виконавчої влади.

Екологічні фонди можуть використовувати різні форми витрачання ресурсів, включаючи прямі дотації; прямі позики; дотації за відсотковими платежами; гарантії за позиками; позики, що надаються через фінансових посередників; інвестиції в акціонерний капітал

Водночас вартість вкладу підприємства у проект має бути додатковою платою, незалежно від внесення платежів за забруднення. Іноді підприємства не хочуть платити за забруднення, а прагнуть використати ці суми для покриття своєї частки в екологічних інвестиціях. Такий підхід обґрунтований, оскільки ці гроші належать не підприємству-забруднювачу, а державі, яка представляє інтереси жертв забруднення. Тільки комерційні позики, що надаються підприємствам за ринковою ставкою, є формою їх власного вкладу, оскільки вони повинні виплатити їх зі своїх ресурсів.

Дотації і позики є найбільш загальними інструментами, що використовуються екологічними фондами, і є лише різними формами субсидування підприємств. Якщо фонд надає пільгову позику, він надає реципієнту субсидію. Величина субсидії у цьому випадку, однак, не дорівнює загальній сумі позичених коштів, — вона залежить від різниці між умовами позики, що надається фондом, та умовами, на яких реципієнт отримав таку позичку від такої фінансової установи, як банк.

Дотації, у свою чергу, можуть бути використані для покриття тільки частини проектних витрат, залишок фінансується з власних коштів реципієнта. Загальна сума субсидій не буде відрізнятися від прямої позички з еквівалентної ставкою, яка нижча від ринкової. Зміст пільгової позики субсидії може бути вимірний як різниця у відсоткових платежах між субсидованою ставкою і ринковою процентною ставкою. Водночас чим більше різниця між ринковими і пільговими відсотковими ставками, тим більший зміст субсидій у позику [2; 4].

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Загалом, як результати проведеного дослідження, було отримано такі висновки.

1. Виокремлено найбільш ефективні методи позабюджетного фінансування. Підкреслено, що найбільш

ефективними методами позабюджетного фінансування є еколого-економічні фонди, еколого-економічне страхування, лізинг, а також торгівля правами на викиди.

2. Запропоновано шляхи сприяння екологічними фондами розвитку прогресивних механізмів фінансування природоохоронної діяльності: виділення пільгових кредитів і позичок підприємствам на поворотній основі; вкладення коштів у формування початкового капіталу підприємств, створених для виробництва продукції природоохоронного призначення; пайової участі у фінансуванні проектів, що стимулює залучення додаткових інвестиційних ресурсів підприємств; надання гарантій комерційними банками по позиках і кредитах підприємствам на реалізацію природоохоронної діяльності.

3. Розроблено нові підходи до розширення екологічної нормативної бази: запровадження нових видів плати за фізичний вплив на навколишнє природне середовище, зокрема, за шумовий вплив, що негативно впливає на здоров'я міського населення, яке проживає у великих промислових центрах; диференціація регіональних підходів до розрахунків нормативів і розмірів плати в конкретних регіонах України та муніципальних утвореннях з урахуванням природно-кліматичних умов, ступеня деградації навколишнього природного середовища й інших місцевих умов; розробка нових видів нормативів плати за скидання забруднень у морській акваторії з урахуванням економічних показників рибогосподарської значущості об'єкта тощо.

4. Досліджено особливості використання екологічними фондами дотацій і позик як найбільш загальних інструментів, що використовуються екологічними фондами. Підкреслено, що дотації і позики є найбільш загальними інструментами, що використовуються екологічними фондами, і являють собою лише різні форми субсидування підприємств.

Література:

1. Глушкова В.Г. Экономика природопользования: учеб. пособие / В.Г. Глушкова, С.В. Макара. — М.: Гардарики, 2003.
2. Малиш Н.А. Эффективные механизмы формирования государственной экологической политики / Н.А. Малиш. — Київ: К.І.С., 2011. — 348 с.
3. Миронова Т.Л. Управление развитием региона / Т.Л. Миронова. — Київ: Центр навчальної літератури, 2006. — 328 с.
4. Панькова В.Н. Природопользование. — Новосибирск: Изд-во НГАЭиУ, 2000. — С. 142.

References:

1. Glushkova, V. G. and Makar, S. V. (2003), *Ekonomika prirodopolzovaniya* [Economics of nature management], Gardarika, Moscow, Russia.
2. Malysh, N. A. (2011), *Efektivni mexanizmy formuvannya derzhavnoyi ekologichnoyi polityky* [Effective mechanisms of state environmental policy formation], K.I.S., Kyiv, Ukraine.
3. Myronova, T. L. (2006) *Upravlinnya rozvytkom regionu* [Regional development management], Centr navchalnoyi literatury, Kyiv, Ukraine.
4. Pankova, V. N. (2000). *Prirodopolzovaniye* [Environmental Management], Ed-vu NGAЕiU, Novosibirsk, Russia. *Стаття надійшла до редакції 23.09.2019 р.*

Р. Б. Шевчук,
аспірант навчально-науково-виробничого центру, НУЦЗУ
ORCID ID: 0000-0002-8375-7724

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.19.85

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

R. Shevchuk,
postgraduate student of the educational-scientific-production center of the NUCPU

PROBLEMS OF FORMATION AND ESTABLISHMENT OF THE ECONOMIC MECHANISM OF STATE REGULATION

У статті проаналізовано проблему формування та становлення економічного механізму державного регулювання на регіональному рівні в період надзвичайних ситуацій. Визначено, що характерною рисою будь-якої НС є її територіальна прив'язка, тому комплексне здійснення заходів щодо попередження нещастя і подолання їх наслідків можливе лише на основі територіального підходу, реалізованого за допомогою регіонального управління та якісного державного фінансування. Саме регіональні органи влади найбільшою мірою мають інформацію про місцеві умови, наближені до зон НС і мають у своєму розпорядженні місцеві ресурси, здатні вирішувати завдання ефективного реагування всієї регіональної соціально-економічної системи на негативну зміну її параметрів і інституціональних умов у результаті виникнення НС, а також можуть сформувати й використовувати економічний механізм державного регулювання з попередження й подолання наслідків НС.

The problem of formation and development of the economic mechanism of public regulation of emergencies at the regional level has been analysed in the paper. The feature of any emergency is its territorial linkage, thus, the comprehensive implementation of the measures to prevent disasters and overcome their consequences is possible only at the regional level implemented through regional governance and quality public funding. It is the regional authorities that, to the greatest extent, are informed about the local conditions close to the emergency zones and have local resources to respond effectively to the problems of the entire regional socio-economic system and negative changes of its parameters and institutional conditions as a result of the emergency. They also can organise and use the economic mechanism of public regulation to prevent and overcome the consequences of emergencies. It is the regional authorities that, to the greatest extent, are informed about the local conditions close to the emergency zones and have local resources to respond effectively to the problems of the entire regional socio-economic system and negative changes of its parameters and institutional conditions as a result of the emergency. They also can organise and use the economic mechanism of public regulation to prevent and overcome the consequences of emergencies.

On the basis of the analysis of the organizational and legal constituents of the economic mechanism for the emergencies prevention in Ukraine, their impact on the current state of emergencies, the expediency of introducing the leading international experience in Ukraine concerning the development of public administration of the components of the economic mechanism for the emergencies prevention is substantiated.

During the implementation of the goals and objectives of the study, we used the works of domestic and foreign scientists in public administration, the theory of risks of modern socio-economic systems, the functioning of the economy of the meso— and macrolevels, and also in the problems of modeling

socio-economic processes. In addition, theoretical studies of the economic mechanism and tools for managing regional systems and the factors of their socio-economic development in emergency situations were used.

Ключові слова: державне регулювання, економічний механізм запобігання надзвичайним ситуаціям в Україні, механізм державного управління.

Key words: public regulation, economic mechanism of emergencies prevention in Ukraine, mechanism of public administration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Екстремальні явища, маючи високий ступінь негативного впливу на суспільство, змушують його адекватно реагувати й боротися з наслідками стихійних лих, аварій, катастроф і соціально-політичних конфліктів. Для організації ефективної боротьби з надзвичайними ситуаціями (далі НС) важливе значення має визначення основних факторів подібного впливу й правильне розуміння механізмів їх прояву в економічному житті. У цих цілях розпочато спробу їх теоретичного аналізу й розгляду способів вираження в конкретних економічних показниках. Слід зазначити, що оскільки в цей час в наявній науковій літературі досить широко досліджені фізичні аспекти руйнівного впливу стихійного лиха, аварій і катастроф, причому загальноприйнятими стали терміни "вражаючі фактори" і "фактори поразки", то стосовно характеру нашого дослідження їх необхідно відрізнити від того, що вводиться нами, терміна "фактор впливу на економіку", який стосується тільки економічного аспекту НС.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Ступінь розробленості проблеми характеризується різноманітністю досліджень різних аспектів державного регулювання економічного механізму запобігання НС. Зокрема для формування авторської позиції під час написання цієї статті, про закономірності економічного розвитку в контексті варіативності впливів різноманітних нещастів і необхідності реагування суспільства на екстремальні зміни в економіці використані праці [1–6].

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз сучасних проблем формування та становлення економічного механізму державного регулювання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Для розгляду основних механізмів державного регулювання з впливу екстремальних явищ на економіку та їх наслідків доцільно підрозділити на такі категорії:

- факторів, що утворювалися в результаті впливу на окремі будинки, спорудження, промислові й сільськогосподарські об'єкти, а також окремі ділянки доріг і комунікацій;

- негативні наслідки від НС у невеликих населених пунктах і прилягаючих до них територій, на яких немає великих промислових і сільськогосподарських об'єктів.

Надзвичайні ситуації, сформовані в результаті влучення в зону впливу факторів поразки середніх і вели-

ких населених пунктів із прилягаючими до них територій, що відрізняються наявністю на них промислових і сільськогосподарських об'єктів, транспортних магістралей, трубопроводів і інших комунікацій, а також сільськогосподарських угідь районного або обласного значення.

Водночас для кожної наступної категорії НС, у міру зростання її масштабів, стає актуальним більша кількість факторів прояву в економіці регіонів, з яких характерним для всіх трьох категорій НС є вибуття основних засобів у результаті безпосереднього впливу вражаючих факторів [6].

Загалом у складі наслідків НС, які впливають на регіональну економіку, може бути виділено такі їхні види:

- явні наслідки, що оцінюються як збиток, що й піддаються безпосередньому кількісному підрахунку;

- неявні наслідки, які неможливо безпосередньо оцінити як збиток або втрату, яка не піддається безпосередній кількісній оцінці.

У числі подібних неявних факторів, насамперед, можна відзначити: бюджетний дефіцит і різке падіння курсу національних валют, стресовий стан населення й посилення міграційних процесів, політична нестабільність і нездатність надбудовних структур. Сценарний характер впливу факторів поразки й економічних факторів у загальному виді можна представити в такий спосіб:

- вражаючі фактори, безпосередньо, своїм фізичним впливом приводять до втрат суспільного багатства й вибуття виробничих потужностей;

- у результаті дестабілізації обстановки й руйнування господарських зв'язків порушується нормальний ритм роботи значної кількості підприємств, частина з яких безпосередньому впливу не піддалася;

- для проведення робіт з ліквідації НС і компенсації понесених втрат доводиться відволікати від нормальної виробничої діяльності значні трудові, матеріальні й фінансові ресурси;

- постійна небезпека виникнення НС вимагає постійного відволікання певної частки продуктивних сил і різних ресурсів на проведення заходів щодо профілактики НС, на створення відповідних резервів і зміст відповідних суспільних структур, покликаних забезпечити стійкість економіки перед екстремальними явищами.

Виходячи з цього, реакція регіональних соціально-економічних систем на катастрофічні зміни макро-, мезо- і мікроекономічних параметрів може бути класифікована на [3]:

— оперативну, пов'язану із забезпеченням припинення дії вражаючих факторів і проведенням рятувальних і невідкладних аварійно-відбудовних робіт;

— пролонговану економічну реабілітацію, що будується на стратегічній основі, й забезпечує постраждалим об'єкти на всіх рівнях регіональної або державної соціально-економічної системи.

Причому пролонгована реакція за стратегічним характером також може бути додатково класифікована за такими видами:

— радикальна реконструкція регіонального господарства на основі нової виробничої бази, передових технологій, створення систем нових економічних відносин і перспективної кон'юнктури ринку;

— модернізований розвиток, шляхом переважного використання існуючої виробничої бази з обліком її часткового вдосконалювання й введення нових окремих ключових елементів, що задають нову якість усієї відновлюваної й реабілітованої соціально-економічної системи;

— стагнаційний розвиток, що означає просте відновлення постраждалих об'єктів і традиційних ринкових позицій;

— ліквідаційний розвиток, спрямований на скорочення числа й масштабів економічних об'єктів, обсягів використання ресурсів і виробництва продукції.

Найбільш показовим прикладом радикальної реконструкції господарства після НС може служити ташкентський землетрус (1966 р.), коли м. Ташкент одержало значні руйнування переважно старих глинобитних будівель. Для цього було розроблено генеральний план, згідно з яким під знос пішли практично всі глинобитні спорудження міста (найчастіше навіть не зруйновані), на місці яких було побудовано сучасні будинки й створено сучасну інфраструктуру.

Загалом вплив факторів НС на економіку соціо-економічних систем може бути презентовано у вигляді збитку.

Кількісна оцінка впливу НС на регіональну економіку сполучена зі значними складностями в силу значного розкиду даних про подібний вплив. Тому вона повинна проводитися з обліком науково обгрунтованих методів і підходів, в їхнім числі:

— здійснення трендового аналізу, що дозволяє виявити розвиток загальних закономірностей як у сфері розвитку НС, так і в сфері розвитку питань фінансування попередження НС і подолання їх наслідків;

— науково обгрунтоване угруповання періодів, що характеризують тенденції впливу НС на економіку в різні періоди часу [4].

Знаючи, що тривалий строк основні засоби, що простоюють, як правило, розукомплектовуються або повністю розкладаються, можна взагалі висловити припущення, що даних, що простоювання основних засобів уже просто не існує. По країні прокотився бум утилізації металу, який захопив, устаткування, що було раніше на підприємствах. Можливо, проходячи по обліковим й фігуруючи в статистиці, на ділі воно могло бути здане в переплавлення. Зниження ступеня контролю й інтенсивна зміна власників основних засобів, що має місце зараз у країні, не просто сприяють подібному розвитку подій, але навіть обумовлюють його.

Таким чином, виникає зовсім новий стан справ. Невбезпека техногенних НС поки що знизилася, але різко скоротився й економічний потенціал країни, погіршилися можливості сталого розвитку, скоротилася база забезпечення мітигаційних заходів. Тобто зниження безпеки НС буде лише тимчасовим. Попереду нова хвиля їх зростання. Але ця хвиля може стати якісно більш важкою в силу більш низького рівня стійкості економіки, якщо існуючі тенденції збережуться.

Іншої примітною тенденцією сучасного стану розвитку НС в Україні є положення в області біолого-соціальних НС. Їхня частка не велика, але цей вид НС може служити індикатором загального стану економіки й соціальної сфери в країні. У нормальному суспільстві, коли належним чином функціонують усі структури, факти епідемій, епізоотій, епіфітотій і навал шкідників, повинні бути відсутні. Сучасні заходи профілактики для цього досить ефективні. Однак у нашій країні, як видно, справи йдуть далеко не належним чином. Стає зрозумілим це саме той рівень, який відбиває об'єктивний баланс між санітарними умовами і загрозами біологічного характеру, що встановився у країні.

Багато в чому схожа зі зростанням кількості НС з'являється графічна картина й у випадку обробки статистичних даних по кількості потерпілих і загиблих. У ході цього аналізу особливо важливим є те, що на його основі може бути визначений ряд показників, що дозволяють прогнозувати розвиток положення з НС на перспективу, з урахуванням визначення якісних характеристик подібних прогнозів, тобто дисперсії відхилень можливих емпіричних даних від розрахованих середніх трендів.

Наступним досить важливим аспектом, який значною мірою може бути прояснений завдяки статистичному аналізу є розгляд ефективності використання бюджетних коштів, виділюваних на протидію НС, з формуванням ряду висновків, принципово важливих для подальшого дослідження.

По-перше, висновок, який можна зробити на основі вивчення статистики, витрати бюджетних коштів на захист населення й боротьбу із природними й техногенними нещастями в рамках даного аналізу — це досить інтенсивне щорічне збільшення засобів, що направляються на ці цілі.

По-друге, існує загроза переходу впливу НС на економіку країни на новий якісно більш важкий рівень. Зниження числа НС може бути лише початком нового періоду, коли вітчизняна економіка знизилася свій реальний потенціал до максимально можливого рівня, починаючи з якого її можливості адекватного реагування на НС, також різко знизилася.

По-третє, за існуючого стану справ у сфері забезпечення попередження НС і подолання їх наслідків у країні добитися прийнятних показників безпеки населення й економічної стійкості регіональних соціально-економічних систем практично неможливо. Потрібно серйозна якісна реорганізація всієї даної системи, здатна підняти її на принципово новий рівень функціонування [2]. Потрібний новий концептуальний підхід, що дозволяє перейти від стратегії "латання дір" до створення ефективно діючого механізму, що споконвічно націлює всіх членів суспільства на функціонування із гранично

можливим ступенем безпеки населення й економічної стійкості регіональних соціально-економічних систем.

Основним принциповим аспектом подібної нової концепції повинен з'явитися економічний, що забезпечує розвиток економіки країни як високоефективної системи з високим ступенем підготовки й граничною адекватністю реагування на виникнення будь-який НС. Причому основним елементом подібної системи повинен з'явитися чинний економічний механізм державного регулювання, що забезпечує компроміс інтересів усіх учасників ринку, реалізацію найбільш прийнятних імперативів економічного розвитку, формування резервів необхідних ресурсів, а також успішне проведення завчасних і оперативних заходів.

Таким чином, можна відзначити наявність дев'яти принципових факторів економічного механізму державного регулювання з попередження НС і подолання їх наслідків. Але водночас виникає проблема вибору того з цих рівнів, який відіграє найбільш істотну роль і стосовно якого слід акцентувати захід щодо розвитку й удосконаленню всієї системи попередження НС і подолання їх наслідків, із входними до її складу підсистемами.

Розглядаючи структуру інтересів об'єктів різного рівня глобальної економіки, чиї інтереси були б найбільш кращі у реалізації всього кола мітігаційних заходів було визначено рівень підприємства. У тій класифікації це виправдане в силу того, що такий комплекс інтересів легко персоніфікувати із власниками цих підприємств. Але у визначенні ключової ланки в складі різних рівнів економічного механізму державного регулювання з попередження НС і подолання їх наслідків слід виходити з інших позицій. Тут за основу вибору слід брати структуру комісій з надзвичайних ситуацій адміністративно-територіальних утворень відповідного рівня. А сам подібний вибір здійснювати, виходячи зі складу трьох рівнів існуючої в Україні системи адміністративно-територіального управління [1, с.90].

ВИСНОВКИ

Таким чином, небезпека техногенних НС поки що знизилася, але різко скоротився й економічний потенціал країни, погіршилися можливості сталого розвитку, скоротилася база забезпечення мітігаційних заходів. Але ця хвиля може стати якісно більш важкою в силу більш низького рівня стійкості економіки, якщо існуючі тенденції зберуться.

Іншої примітною тенденцією сучасного стану розвитку НС в Україні є положення в області біолого-соціальних НС. Їхня частка не велика, але цей вид НС може служити індикатором загального стану економіки й соціальної сфери в країні. У нормальному суспільстві, коли належним чином функціонують усі структури, факти епідемій, епізоотій, епіфітотій і навал шкідників, повинні бути відсутні. Сучасні заходи профілактики для цього досить ефективні.

Література:

1. Державне управління і менеджмент: Навчальний посібник у таблицях і схемах / Г.С. Одінцова, Г.І. Мос-товий, О.Ю. Амосов та ін.; За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Г.С. Одінцової. — Х.: ХарРІДУ УАДУ, 2002. — 492 с.

2. Доманський В.А. До нової ідеології протидії пожежам / В.А. Доманський // Науковий вісник НАВСУ. — К., 2001. — № 5. — С. 154—164.

3. Козлов К.І. Сутність феномену "соціальна безпека" / К.І. Козлов, А.В. Меляков // Механізми забезпечення соціальної безпеки на рівні регіону: [монографія] / В.Г. Бульба, С.О. Горбунова-Рубан, А.В. Меляков [та ін.]; за ред. В.Г. Бульби та А.В. Мелякова. — Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2010. — С. 13—27.

4. Кузиляк В.Й. Підвищення ефективності державного управління у сфері пожежної та техногенної безпеки [Електронний ресурс] / В.Й. Кузиляк, М.З. Пелешко, В.В. Корнійчук // Режим доступу: <http://www.ubgd.lviv.ua>

5. Назаренко В.Ю. Державна служба України з надзвичайних ситуацій як суб'єкт державного управління пожежною безпекою / В.Ю. Назаренко // Публічне врядування: виклики та загрози в умовах глобалізації [Текст]: матеріали Форуму молодих учених у галузі науки "державне управління", м. Феодосія, 7—13 липня 2013 р. / За заг. ред. Ю.О. Куца, К.І. Козлова, Ю.О. Ульянченка. — Х.: Вид-во "ДокНаукДержУпр", 2013. — С. 128—132.

6. Пасинчук К.М. Місце та роль державного управління у системі забезпечення пожежної безпеки [Текст] [Електронний ресурс] / К.М. Пасинчук, Т.О. Щерба // Пожежна безпека: теорія і практика: [зб. наук. пр.]. Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля. — 2010. — № 6. — С. 119—124. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Pbtp/texts/2010_6/Text/3.20.pdf

References:

1. Odintsova, G. Mostovyy, G. and Amosov, O. (2002), Dergavne upravlinnja i menedgment [State regulation and menegement], Khar RiDU UADU, Kharkiv, Ukraine.

2. Domanskyj, V.A. (2001), "To the new ideology of counteraction to fires", Naukovyj visnyjk NAVSU, vol. 5, pp. 154—164.

3. Kozlov, K.I. Meljakov, A.V. Bulba, V.G. and Gorbunova-Ruban, S.O. (2010), Sutnist` fenomenu "socialna bezpeka" [The essence of the phenomenon of "social security"], Khar RiDU NADU, Ukraine.

4. Kuziljak, V. Peleshko, M. and Korniychuk, V. (2016), "Improving the efficiency of public administration in the sphere of fire and technological safety", available at: <http://www.ubgd.lviv.ua> (Accessed 12 Sept 2019).

5. Nazarenko, V.Yu. (2013), "State Service of Ukraine for Emergency Situations as the subject of state management of fire security", Publichne vryaduvannya: vyklyky ta zagrozy v umovah globalizacii. Materialy Forumu molodykh uchenykh u haluzi nauky "derzhavne upravlinnia" [Public Governance: The Challenges and Threats of Globalization. Materials of the Forum of Young Scientists in the Field of Public Administration Science], Feodosiia, Ukraine, 7—13 July, pp. 128—132.

6. Pasynchuk, K.M. and Shcherba, T.O. (2010), "The place and role of public administration in the fire security system", Pogegna bezpeka: teoriya i praktyka, vol. 6, pp. 119—124.

Стаття надійшла до редакції 28.09.2019 р.